

Jeanne Vercheval

Sociaal en feministisch engagement

INSTITUUT VOOR
DE GELIJKHEID
VAN VROUWEN
EN MANNEN

.be

Jeanne Vercheval

Sociaal en feministisch engagement

Claudine Marissal en Eliane Gubin

2011

INSTITUUT VOOR
DE GELIJKHEID
VAN VROUWEN
EN MANNEN

.be

Uitgever:

Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen
Ernest Blerotstraat 1
1070 Brussel
T 02 233 41 75 – F 02 233 40 32
gelijkheid.manvrouw@igvm.belgie.be
www.igvm.belgium.be

Auteurs:

Claudine Marissal en Eliane Gubin
Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis
Middaglijnstraat 10
1210 Brussel
T 02 229 38 31 – F 02 229 38 32
avg.carhif@amazone.be
www.avg-carhif.be

Vertaling:

Els Flour – Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis

Vormgeving en druk:

www.inextremis.be

Verantwoordelijke uitgever:

Michel Pasteel
Directeur van het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen

Depotnummer:

D/2011/10.043/25

Cette publication est également disponible en français.

INHOUDSTAFEL

Lijst van afkortingen	8
Voorwoord	9
Inleiding	11
Hoofdstuk 1. Jeugd, familie en beginnend activisme	15
Een arbeidersgezin	17
Jeannes grootouders	17
Jeannes ouders	21
Aan het werk	25
De jaren 1960: sleuteljaren	30
Het communisme	32
De vredesbeweging	32
Tegen de oorlog in Vietnam	34
Action pour la Paix et l'Indépendance des Peuples (APIP)	35
De antiatoommarsen	36
Het einde van het communistische experiment	38
Nog geen ruimte voor feminisme?	39
Hoofdstuk 2. Een nieuw feminisme	47
Het ontstaan van Marie Mineur	52
Spontaan georganiseerde groepen, zonder hiërarchie	55
Invloeden	57
Eisen	61
Actiemiddelen	64
Een gemengde ontvangst	67

Hoofdstuk 3. Samen actievoeren	75
Het rode boekje van de vrouw(en)	77
11 november 1972: eerste V-dag	82
De <i>Cahiers du GRIF</i>	86
Door de ogen van de feministes van de 'eerste golf'	89
... en de mening van de radicale feministes?	94
Nieuwe wegen	97
Vrouwenhuizen en vluchthuizen	98
Een lager tempo, maar een nieuwe start	100
Hoofdstuk 4. Durven praten over seksualiteit en abortus	109
Geboortebeperking: tussen praktijk en verbod	113
De eis van bewust moederschap	114
Marie Mineur betreedt de scène: SOS abortus	116
Een georganiseerde strijd	119
Actie op straat en aan de fabrieken	121
Een bruisende periode	123
1973 en de affaire Peers: geen terugkeer meer mogelijk	125
De lange parlementaire weg	128
Hoofdstuk 5. Feminisme onder arbeidsters	139
Welk feminisme in arbeiderskringen?	141
Steun aan stakende arbeidsters	144
De verdediging van de werklozen	147
De vakbonden uitdagen	153
Verandering ondersteunen	157
De vrouwen- en arbeidersbeweging	159
Arbeidersfeminisme, burgerlijk feminisme	160

Hoofdstuk 6. De aanhouder wint	171
Een 'vrouwelijk opinieblad'	174
Een nieuwe vorm van journalistiek	183
Het einde van <i>Voyelles</i>	185
Veerkracht	188
De Archives de Wallonie	189
Een collectie als getuige van een streek	191
Het fotografiemuseum in Charleroi	193
Terug 'naar de bron': de geschiedenis van vrouwen in België	197
Besluit	205
Bibliografie	211
Iconografie	219

Lijst van afkortingen

ABVV: Algemeen Belgisch Vakverbond
ACEC: Ateliers de Constructions Electriques de Charleroi
ACV: Algemeen Christelijk Vakverbond
ACW: Algemeen Christelijk Werknemersverbond
APIP: Action pour la Paix et l'Indépendance des Peuples
BTK: Bijzonder Tijdelijk Kader
BUVV: Belgische Unie voor de Verdediging van de Vrede
BWP: Belgische Werkliedenpartij
CDS: Chantal De Smet
CFFB: Conseil des Femmes Francophones de Belgique
CGSP-ACOD: Centrale Générale des Services Publics – Algemene Centrale der Openbare Diensten
CPB: Parti Communiste de Belgique
CSC: Confédération des Syndicats Chrétiens
CVP: Christelijke Volkspartij
FGTB: Fédération Générale du Travail de Belgique
FLF: Front de Libération des Femmes
FN: Fabrique Nationale d'Armes (Nationale Wapenfabriek) in Herstal
FPS: Femmes Prévoyantes Socialistes
GACEHPA: Groupe d'Action des Centres Extrahospitaliers Pratiquant l'Avortement
GALF: Groupe d'Action pour la Libération des Femmes
GBPO: Groupement Belge de la Porte Ouverte – Belgische Groepering Open Deur
GRIF: Groupe de Recherche et d'Information Féministes
JOC: Jeunesse Ouvrière Chrétienne
JVW: Jeanne Vervoort-Vercheval
KAJ: Kristelijke Arbeidersjongeren
KAV: Kristelijke Arbeiders Vrouwengilden (later Kristelijke Arbeiders Vrouwenbeweging)
KPB: Kommunistische Partij van België
LOFC: Liges Ouvrières Féminines Chrétiennes (later Vie Féminine)
MLF: Mouvement de Libération des Femmes (Frankrijk)
MVM: Marthe Van de Meulebroeke
NAVO: Noord-Atlantische Verdragsorganisatie
NVR: Nationale Vrouwenraad van België
PAG: Pluralistische aktiegroep voor gelijke rechten voor man en vrouw
PFU: Parti Féministe Unifié
PSC: Parti Social Chrétien
RFP: Rassemblement des Femmes pour la Paix (Vrouwenbeweging voor de Vrede)
RTB: Radio Télévision Belge
RUG: Rijksuniversiteit Gent
RVA: Rijksdienst voor Arbeidsvoorziening
SVV: Socialistische Vooruitziende Vrouwen
UBDP: Union Belge pour la Défense de la Paix
UCL: Université Catholique de Louvain
ULB: Université Libre de Bruxelles
VFP: Verenigde Feministische Partij
VOK: Vrouwen Overleg Komitee
WOE: Women Overseas for Equality
YWCA: Young Women's Christian Association

VOORWOORD

Terugblikkend op het militantisme van de jaren 1970 betreft Jeanne Vercheval de schijnbare onverschilligheid van de tweedegolffeministes voor de acties van hun voorgangsters: *“We kenden de vrouwengeschiedenis niet (...) we hebben onvoldoende aandacht besteed aan wat de vorige generatie had gedaan.”* Om die herinnering aan het Belgische feministische verleden levend te houden, heeft het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen een reeks publicaties opgestart over de geschiedenis van de strijd voor de gelijkheid van vrouwen en mannen. Hierbij wordt telkens toegespitst op één vrouw, en worden, vertrekkend van haar verwezenlijkingen, een of meerdere thema’s uitgediept.

Via deze verschillende publicaties heeft het Instituut de juridische strijd voor gelijk loon en de academisering van vrouwenstudies bestudeerd, een strijd die met glans werd gevoerd door Eliane Vogel-Polsky, om vervolgens het politieke traject van Miet Smet te volgen en de institutionalisering van het gelijkkansenbeleid. In deze publicatie verschuift de focus naar de strijd voor gelijkheid van de tweedegolffeministes, geïllustreerd door het leven en het werk van Jeanne Vercheval, die de initiatiefneemster was van Marie Mineur in Wallonië en die op kenmerkende manier het strijdbare feminisme van de jaren 1970 vertegenwoordigt.

Deze tijdreizen tonen hoe de feministische strijd werd gevoerd in verschillende domeinen: de rechtbank en de universiteit, het parlement en de regering, en de straat, waar militanten op collectieve, en vooral publieke manier actie voerden.

De relatie tussen het gelijkkansenbeleid en de vrouwenbeweging is niet altijd onproblematisch geweest. In het boek *“Drie decennia gelijkkansenbeleid”* getuigt Miet Smet dat zij als minister van Gelijke Kansen vaak onder vuur werd genomen door de vrouwenbeweging, die het niet eens was met de beslissingen die zij nam, bijvoorbeeld inzake werkgelegenheid. Radicale feministes, zoals Jeanne Vercheval, verzetten zich tegen wat zij de recuperatie noemden van de feministische eisen door de politiek, bijvoorbeeld via het Internationale Jaar van de Vrouw en de Commissie Vrouwenarbeid. De institutionalisering van de strijd voor gendergelijkheid botste, zo blijkt, met het revolutionaire karakter van groeperingen als Marie Mineur en Dolle Mina.

Deze terreinactoren voelden de beleefde werkelijkheid en de noden van vrouwen (en mannen) vaak beter aan dan beleidsmakers. Vanuit die positie hebben ze krachtige eisen geformuleerd om de maatschappij te veranderen en zetten ze het (gelijkheids)beleid onder druk. De vrouwenbeweging oefent in die zin een soort van 'zweepfunctie' uit: ze houdt het beleid alert en daagt het uit om radicalere veranderingen door te voeren.

Met dit boek over Jeanne Vercheval en haar sociale en feministische engagement bevestigt het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen het belang van de uitwisseling tussen beleid en terreinactoren. Als directeur van het Instituut wil ik Jeanne Vercheval dan ook van harte bedanken dat zij, via dit boek, de dialoog met ons aangaat. We nodigen haar, en de hele Belgische vrouwenbeweging, uit om dat ook in de toekomst te blijven doen.

Daarnaast dank ik het Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis, dat de redactie van dit boek op zich heeft genomen. Claudine Marissal en Eliane Gubin hebben zich met enthousiasme in dit project vastgebeten. Het was, zoals steeds, een plezier om met hen samen te werken. Els Flour nam de Nederlandse vertaling van het boek op zich, en ze deed dat met de nauwgezetheid die haar eigen is. Ook haar wil ik danken voor deze samenwerking.

Het vuur en het enthousiasme waarmee tweedegolffeministes zoals Jeanne Vercheval en de Marie Mineur hun strijd voor gelijkheid voerden, zijn stimulerend. Ik hoop dat het alle vrouwen kan aansporen om de gelijkheid van vrouwen en mannen met dezelfde verbetering en begeestering te blijven verdedigen. De feministische eisen, zoals geformuleerd in het *Het rode boekje van de vrouw(en)* (1972), blijven immers ook nu nog opmerkelijk actueel – niettegenstaande de vooruitgang die de afgelopen veertig jaar is gerealiseerd.

Michel Pasteel

Directeur van het Instituut voor de gelijkheid
van vrouwen en mannen

Oktober 2011

INLEIDING

De biografie van Jeanne Vervoort-Vercheval maakt deel uit van een reeks die tot stand komt op initiatief van het Instituut voor de gelijkheid van vrouwen en mannen. Daarin zagen reeds twee volumes het licht: het eerste was gewijd aan Eliane Vogel-Polsky en de juridische strijd voor gelijkheid van vrouwen en mannen, het tweede aan Miet Smet en het structurele, institutionele feminisme en zijn inbedding in de nationale politiek. Dit derde volume bespeelt een ander register: het militantisme van Jeanne Vercheval leidt ons naar een sociaal feminisme in het arbeidersmilieu.

Jeanne Vercheval is vooral bekend als oprichtster van Marie Mineur, dat de Franstalige pendant was van Dolle Mina en een belangrijke actor in de strijd voor de legalisering van abortus. In dit werk leren we haar kennen als een boeiende en spontane persoonlijkheid, die steeds weer in opstand komt tegen onrechtvaardigheid en ongelijkheid. Die opstandigheid kenmerkte haar al als adolescente, stuurde daarna haar deelname in de naoorlogse protestbewegingen voor de vrede, tegen atoomwapens, tegen de oorlog in Vietnam ... en mondde uit in het besef dat discriminatie op basis van geslacht een aparte plaats inneemt in de maatschappelijke ongelijkheden. Jeanne Vercheval lanceerde zich daarop in een feminisme dat zich vooral richtte op vrouwen uit de arbeidersklasse. Ze deed dat in een regio waarin het verval van de grote industrie voor dramatische situaties zorgde, en in het bijzonder de tewerkstelling van vrouwen ernstig bedreigde.

Dit werk focust op de feministische acties van Jeanne Vercheval, van Marie Mineur (1970), over het tijdschrift *Voyelles* (1978-1982), tot de *Histoire des femmes en Belgique depuis 1830* (2006), maar belicht ook haar andere engagementen. Het wil bijdragen tot de geschiedschrijving van het feminisme van de tweede golf, waaraan tot nu toe weinig aandacht werd besteed in de vrouwengeschiedenis. Hoewel iedereen het erover eens is dat deze beweging, die een grote mentaliteitswijziging teweegbracht, dringend wetenschappelijk moet worden onderzocht, zijn er slechts weinig systematische studies aan gewijd. Het onderzoek botste vaak op lacunes in het bronnenmateriaal – hiaten waarvan men zich vandaag gelukkig bewust is. Er worden inspanningen geleverd om de getuigenissen aan te vullen, terug te vinden, te verzamelen. Zoals steeds bij eigentijdse geschiedenis zijn mondelinge bronnen kostbaar: "Levensverhalen zijn zeldzaam en toch kunnen enkel individuele getuigenissen, net vanuit hun subjectiviteit, de feministes zichtbaar maken als de actoren van de eigentijdse geschiedenis die ze waren. De vrouwenbeweging was geïnspireerd door de ideeën van mei '68: er was geen plaats voor autoriteit, hiërarchie, organisatie, zelfs niet voor een ondertekening. In de archieven zitten anonieme teksten of teksten die alleen met een voornaam werden getekend. Is het daarom dat het feminisme van de jaren 1970 zo moeilijk te vatten en te analyseren is?"¹

Het leek dus noodzakelijk om ons te verdiepen in die 'nuljaren', die werden vormgegeven door een nieuwe generatie die de vrouwenemancipatie wilde inschrijven in de grote naoorlogse bevrijdingsbewegingen (bevrijding van de volkeren, van generaties, van het lichaam ...). Dit tweedegolffeminisme was niet homogeen, al onderscheidde het zich zowel van het oudere feminisme als van het geïnstitutionaliseerde feminisme dat het zelf mee tot stand bracht. Het bestond uit een mozaïek van kleine groepen die opkwamen en verdwenen, rond persoonlijkheden die elkaar waardeerden dan wel afkraakten ... Veel van zijn leden kwamen uit de lagere burgerij, die sociaal opklom dankzij de democratisering van het hoger onderwijs. Hun actieterrein lag vooral in gecultiveerde, linkse, niet-gelovige middens.

De originaliteit van Jeanne Vercheval en Marie Mineur lag erin dat ze het feminisme introduceerden bij de arbeidersklasse. Daarbij stelde zich een dubbel probleem: enerzijds moest de militante de erkenning van de arbeidsters krijgen, en anderzijds was de band tussen de arbeidersbeweging en het feminisme veeleer moeilijk. In arbeiderskringen heerste er lange tijd een vijandige houding ten opzichte van vrouwelijke militanten; het idee was dat vrouwen *echtgenote* of *moeder* van een militant

waren. Achter de enkele vrouwen die zich lieten opmerken, zitten tal van anonieme vrouwen verborgen, vrouwen aan de basis die in de schaduw bleven.² Nochtans is het statuut van militant van fundamenteel belang omdat vrouwen een *functie* krijgen in de geschiedenis wanneer ze in hun *rol* van militant worden erkend.³ Daarnaast was er ter linkerzijde lange tijd weinig aandacht voor de 'vrouwenkwestie', die als een onderdeel van de klassenstrijd werd beschouwd. Het was wachten op het ontstaan van een nieuwe feministische beweging, die buiten het partijlandschap stond en de genderverhoudingen vanuit het marxisme analyseerde. Toen pas werd het bestaan erkend van een genderhiërarchie die niet louter te verklaren was vanuit het klassensysteem.⁴

Het onderzoek voor deze publicatie werd verricht door Claudine Marissal, archivaris bij het AVG-Carhif. Het steunt in sterke mate op interviews met Jeanne Vercheval en op onderzoek in haar privéarchief. Er werden drie interviews afgenomen, in september-oktober 2010 en in april 2011. Het eerste daarvan was een dubbelgesprek: het weerzien van Jeanne Verchavel en Chantal De Smet, medeoprichtster van Dolle Mina, leverde interessante kruisende herinneringen op. Hun getuigenissen zullen de collectie ego-documenten aanvullen die het AVG-Carhif sinds het midden van de jaren 1990 bewaart. Die collectie bevat ook de interviews die Catherine Jacques in 1993 afnam van Jeanne Vercheval en enkele van haar metgezellinnen, Suzanne Van Rokeghem en Christiane Rigomont bijvoorbeeld, en die bijkomende informatie opleverden voor dit onderzoek.

De interviews werden veeleer opgezet vanuit de levensverhaal-benadering dan als geleide sociologische gesprekken. Die benadering liet toe om Jeanne Vercheval vrijuit te laten praten en de herinneringen aan haar jeugd, familie, werk, huwelijk ... op te tekenen. Dat gebeurde in de vorm van een dialoog die door de tijd mocht zigzaggen en op zijn stappen terugkeren, en waarin een vraag, een blijk van verbazing, zelfs een vergetelheid de aanleiding kon zijn om één of ander aspect uit te diepen. Het onderzoek van de rijke persoonlijke archieven van Jeanne Vercheval was over verschillende dagen gespreid en bood zo de gelegenheid om hier en daar meer uitleg te vragen. Dat ook de iconografie een belangrijk element vormt, spreekt voor zich: Jeanne is sinds haar huwelijk ondergedompeld in een wereld van geëngageerde fotografen die foto's als historische documenten zien. De mondelinge getuigenissen en elementen uit het privéarchief werden volgens de methode van de historische kritiek afgetoetst aan externe archiefbronnen, tijdsdocumenten (pamfletten, brochures, witboeken, tijdschriften), berichtgeving in de pers en literatuuronderzoek.

Het was (zoals steeds!) een moeilijke oefening om een heel leven onder te brengen in afgescheiden hoofdstukken, om een wervelende realiteit te ordenen zonder er onrecht aan te doen. Het eerste hoofdstuk handelt over de jeugd en het vroege politieke engagement van Jeanne Vercheval; hoofdstuk 6 sluit af met haar betrokkenheid bij de opbouw van een documentair en fotografisch geheugen van haar regio. De vier hoofdstukken daartussen behandelen achtereenvolgens haar kennismaking met het feminisme van de tweede golf, de strijdpunten die ze samen met andere groepen opnam, de strategische aanpak van de strijd voor vrije en gratis abortus, en de steun aan stakingen voor gelijk loon en gelijke behandeling op het werk. Jeanne Vercheval las de tekst na en suggereerde enkele aanvullingen en verbeteringen. We danken haar van ganser harte voor de aandacht waarmee ze dat deed.

Een biografie afsluiten is nooit vanzelfsprekend en al helemaal niet wanneer de persoon in kwestie steeds nieuwe projecten lanceert. Jeanne Vercheval is door de jaren heen misschien (een beetje) rustiger geworden, maar ze verraste ons met de aankondiging dat ze een biografie van Cécile Douard op stapel heeft staan ("zo goed als klaar"). We vermoeden dat er alweer een volgend idee aan het rijpen is ...

¹ F. Flamant, *A tire d'elles: itinéraires de féministes radicales des années 1970*, Rennes, PUR, 2007, p. 13.

² J. Dhondt, "Les femmes et la Première Internationale en Belgique", *Mélanges offerts à G. Jacquemijns*, Brussel, ULB. Institut de Sociologie, 1968, p. 239-250.

³ G. Fraisse, "Individue, actrice, sujet féministe" in: G. Fraisse, *Les femmes et leur histoire*, Parijs, Gallimard, Folio, 1998, p. 436.

⁴ Zie: E. Gubin en V. Piette, "Femmes et militance" in: J. Gotovitch en A. Morelli (coörd.), *Militantisme et militants*, Brussel, EVO, p. 91-104.

HOOFDSTUK 1

Jeugd, familie en beginnend activisme

Illustratie 1. Jeanne (rechts) met haar zus Monique, 1945.

Een arbeidersgezin

Jeanne Vervoort-Vercheval¹ werd in Charleroi geboren aan de vooravond van de Tweede Wereldoorlog, op 16 maart 1939. Het gezin behoorde tot de arbeidersklasse: vader Emile Vervoort werkte ondergronds in de mijn, moeder Gabrielle Danckers was eerst bediende, daarna arbeidster.

Jeannes grootouders

Jeannes grootvader aan vaderskant, Jean-Baptiste Vervoort, had aan het einde van de jaren 1870 samen met zijn ouders zijn geboortedorp Langdorp² verlaten. Langdorp was een landbouwdorp waaruit de inwoners langzaam wegtrrokken omwille van de grote armoede die er heerste.³ Zoals in veel andere delen van Vlaanderen, leidde de rurale exodus naar de Waalse industriebekkens, waar er hoop was op werk. Het gezin Vervoort vestigde zich zo in Châtelineau, dicht bij de Gouffre-mijnen. Jean-Baptiste was slechts 13 jaar toen hij voor het eerst afdaalde in de mijn. Hij was een moedige en intelligente jongeman die alle beroepen in het mijnbedrijf zou doorlopen en vrij snel ploegbaas werd.⁴ Omdat hij stoflong kreeg, werkte hij de laatste jaren van zijn carrière als terrilopzichter. Zijn werk bestond erin om de steenkoolrapers,⁵ die zich vaak te dicht bij de afvalhoop waagden, op afstand te houden. Hij stierf vroegtijdig in 1931, op de leeftijd van 54 jaar. Zijn vrouw, Augustine Jadoul, was Waalse. Ze leerden elkaar kennen in de mijn, waar zij sinds haar negende werkte. Ze was begonnen als paardenverzorgster, had daarna het onderhoud van de lampen gedaan en was vervolgens 'hiercheuse', duwster van mijnwagens, geworden. Na hun huwelijk verliet ze de mijn en opende ze een winkeltje. Ze hadden reeds drie kinderen toen het koppel besloot 'naar Amerika' te emigreren. Jean-Baptiste Vervoort stak als eerste de Atlantische oceaan over, vond werk en maakte alles klaar voor de overkomst van z'n gezin. Maar Augustine had zich bedacht: ze wilde in haar wijk, dicht bij haar familie, blijven. Jean-Baptiste kwam terug en het lijkt erop dat Jeannes vader Emile uit dat blije weerzien

werd geboren ... Jeanne was erg gehecht aan haar franke grootmoeder die de mensheid in drie categorieën indeelde: de dapperen, de luieriken en de profiteurs ...: *“Ze was een moedige vrouw, die in de zondagsschool had leren koken en het huishouden doen. Ze had zeven kinderen gekregen en was blijvend getekend door het overlijden, in 1938, van haar jongste die toen 14 jaar was en die Jeanne heette. Ik werd een jaar later geboren! We hielden veel van elkaar.”*⁶

Jeannes grootouders aan moederszijde waren Vlamingen. Haar grootmoeder, Melania Legot, werd in Oudenaarde geboren in een gezin uit de burgerij. Ze had een jongere broer Leonardus. Het is bijna surrealistisch hoe verschillend het sociale pad van de kinderen was: terwijl Melania in een bescheiden arbeidersmilieu leefde, werd Leonardus advocaat en vervolgens rechter. Zijn dochter Marguerite (een volle nicht van Jeannes moeder) werd juriste en politica. Ze trouwde met Jules De Riemaecker en werd in 1965 de eerste vrouwelijke minister in België.⁷

Voor Melania liep het helemaal anders: om een onbekende reden werd ze meteen na haar geboorte weggebracht en toevertrouwd aan een min, ver weg in Veerle (Limburgse Kempen). Die scheiding zou haar hele leven bepalen. Weliswaar kwamen haar ouders regelmatig op bezoek, maar het meisje groeide op in een totaal ander milieu dan dat waarin ze was geboren. Ze sprak enkel het plaatstelijke dialect, en toen haar ouders haar terug mee naar huis wilden nemen – ze was toen zes – was dat een drama voor haar. Ze leed onder het afscheid van haar min (“Mameke”) en liep weg om haar terug te vinden. Ze keerde terug naar Veerle, bracht haar jeugd daar door en trouwde met een klompenmaker, Jean-Baptiste Danckers. Het koppel kreeg acht kinderen. Gabriëlle, Jeannes moeder, was de derde in de rij: ze werd op 30 oktober 1908 geboren in Tessengerlo. In 1911 verliet het gezin Danckers de Kempen om een beter leven te zoeken in Wallonië. Taillis-Prés, een arbeiderswijk in Châtelineau, werd hun nieuwe thuis. Jean-Baptiste Danckers vond werk in de mijn, waar hij als stutter werkte ... onder leiding van Jean-Baptiste Vervoort. De twee mannen sloten vriendschap.⁸

Jeannes familiegeschiedenis liep dus aan vaders- en moederszijde parallel: beide gezinnen emigreerden naar de Waalse steenkoolmijnen om de armoede en werkloosheid in Vlaanderen te ontvluchten. Ze voegden zich bij de Vlaamse enclaves die zich in Wallonië vormden, in Charleroi, Châtelineau, La Louvière ... Wallonië was toen een dynamische regio, een ‘beloofd land’, waar bedrijven werknemers aanwerven en betere lonen boden.⁹

Illustratie 2. Jean-Baptiste Vervoort en Augustine Jadoul, 1905.

Illustratie 3. Jean-Baptiste Danckers en Melania Legot, z.d.

Jeannes ouders

De vader van Jeanne, Emile Vervoort, werd in 1911 geboren als vierde in een gezin van zeven. Hij stopte met school toen hij veertien was en werkte in een schrijnwerkerij en daarna in een metaalverwerkend bedrijf. Alhoewel zijn ouders zich verzetten, wilde hij mijnwerker worden, zoals zijn ooms, vader en oudere broer. Op z'n zestiende daalde hij af in de mijn. Ondanks het gevaar hield hij van het beroep en in zijn latere verhalen aan zijn kleinkinderen benadrukte hij de samenhang en solidariteit die 'beneden' heersten. In de jaren 1930 sloot Emile zich aan bij de communistische partij. Hij stond dicht bij Léon Lesoil, die erg populair was in de regio, en koos dus de kant van de trotskisten: *"In de betogingen tijdens de stakingen van 1932 werd hij gezien als een opruier, wat hem op het werk nogal wat problemen bezorgde."*¹⁰

Jeannes moeder, Gabrielle Danckers, werd geboren in 1908. Ze liep school tot haar veertiende, maar leerde daar weinig méér dan naaien en borduren.¹¹ Daarna ging ze eerst in dienst bij een kanunnik in Brussel (waar ze het huishouden leerde doen) en werkte ze vervolgens als arbeidster in een koperslagerij, net als haar zussen. *"Één van haar zussen trouwde met de baas. Ze is zo de bourgeoisie van de familie geworden. Ze heeft als enige contact gehad met Marguerite De Riemaecker, met name tijdens de lezingen die zij gaf aan de Ouvriers Réunis in Charleroi."*¹² Gabrielle, een erg mooie vrouw, droomde ervan model of actrice te worden. Toen Emile Vervoort haar ontmoette in een dancing, was het haar schoonheid die hem aantrok. Ze trouwden op 18 mei 1935.

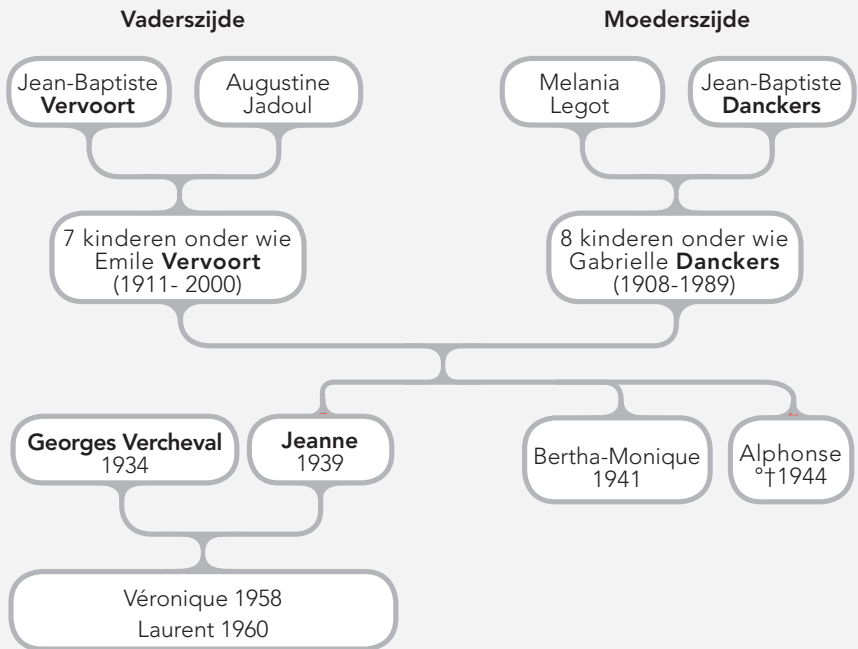
Jeanne, hun eerste kind, werd geboren op 16 maart 1939. Haar ouders en haar familie aan vaderskant waren erg blij met de geboorte van een meisje. Gabrielle Danckers stopte met werken om zich aan het huishouden te wijden: *"Ze voelde zich geïsoleerd, met een echtgenoot die werkte voor twee, trots dat hij in z'n eentje zijn gezin kon onderhouden. Ik denk dat het voor haar een ramp was."*¹³ Op 26 oktober 1941 kwam er een tweede dochter, Bertha-Monique, en op 10 augustus 1944 volgde een zoon, Alphonse. Toen het jongetje na drie maanden stierf, belandde Jeannes moeder in een diepe depressie. De dood van die blijkbaar langverwachte zoon, de moeilijke levensomstandigheden tijdens de oorlog, de arrestatie en executie van een broer en een schoonbroer die bij het verzet waren, droegen allemaal bij tot de psychische ontredde van Jeannes moeder.¹⁴

Inmiddels had Emile Vervoort het werk in de mijn vaarwel gezegd en was hij trambestuurder geworden. In 1944 vroeg en kreeg hij zijn overplaatsing naar het tramdepot

van Gilly, waar hij als elektricien begon te werken. Het gezin betrok een dienstwoning: *“Mijn vader was ter plaatse en was dus veel meer aanwezig dan vroeger. Hij schermde ons zo goed mogelijk af van de zwaarmoedige periodes van onze moeder, die steeds erger werden.”* Enkele jaren later veranderde hij van werk (*“M’n vader waakte over de reputatie van zijn dochters en besliste om te verhuizen toen hij merkte dat ze werden nagefloten door de jonge tramarbeiders”*¹⁵). Hij vestigde zich als pluimveekweker, eerst samen met een vriend, vanaf 1953 voor eigen rekening. In de winter werkte hij opnieuw als stutter in de mijn.

Jeannes ouders waren katholiek, maar niet praktiserend: *“Ze waren katholiek, maar alleen de kinderen gingen naar de mis. M’n ouders gingen niet naar de kerk, behalve voor onze communie of voor het huwelijk van een neef of nicht.”* Hun religieuze overtuiging vervlakte geleidelijk: *“Mama vroeg uiteindelijk een burgerlijke begrafenis.”*¹⁶

Familiale herkomst van Jeanne Vervoort

LOI
SUR LE
Travail des femmes
et des enfants

CARNET

N° 8480.

Photographie
et
signature du titulaire

Vrouwen
en
kinderarbeidswet

BOEKJE

Nr

Foto en Naamtekening
van de
betrokken arbeidskracht

Signature. - Naamtekening

Zandberg
Céline

Illustratie 4. Werkboekje van Jeannes moeder, uitgereikt in Châtelineau in 1923.

Illustratie 5. Jeannes ouders, Emile Vervoort en Gabriëlle Danckers, voor het grootouderlijke huis in Veerle, 1958.

Jeannes vader was begaan met de opleiding van zijn twee dochters: *“Hij heeft ons niet als jongens grootgebracht, maar hij leerde ons schuren, spijkeren, ‘elektriciteit maken’. Hij was een erg goede vader.”*¹⁷ Hij was trots op wie hij was en schatte het belang van handwerk hoog in – mijnwerkers waren voor hem de aristocratie van het proletariaat –, en hij bracht zijn kinderen die waarden bij. *“Ik ben dus geboren in een arbeidersgezin, met een arbeidersmentaliteit. Mijn vader had vaak kritiek op mensen die ervan droomden ‘witte boorden’ te maken van hun kinderen, maar het ontbrak hem niet aan ambitie voor zijn gezin. Twee jaar na z’n huwelijk kocht hij een eigen huis. En aangezien mama niet meer werkte, hield hij er regelmatig kleine bijberoepen op na. Aan het einde van zijn leven zei hij graag dat hij steeds een dubbele dagtaak had gehad! Hij hield eraan om ons zijn volutarisme door te geven. Ik heb hem vaak horen zeggen ‘wat je wil, dat kan je’.”*¹⁸

Aan het werk

Toen Jeanne veertien werd en de vraag zich stelde waar ze zou gaan werken, liepen de ideeën nogal uiteen. Zelf droomde ze ervan verpleegster te worden, iets waarmee haar vader instemde maar waartegen haar grootmoeder aan vaderskant haar veto stelde: één van haar dochters was ingetreden nadat ze het beroep al doende had geleerd in een katholieke instelling, en ze vreesde eenzelfde scenario voor haar kleindochter. Tot grote ontsteltenis van Jeanne wilde haar moeder dat ze in dienst ging bij een arts: *“Ik heb gezegd dat ik nog eerder zelfmoord zou plegen dan dienstmeisje te worden. Nooit zou ik een dienstmeisje zijn!”*¹⁹ Een neef bracht redding met het voorstel dat Jeanne op leercontract zou kunnen beginnen in de Brusselse kapperszaak waar zijn vrouw werkte. Het was niet zomaar een kapsalon, maar dat van Aurélien Lintermans, die toen één van België's bekendste kappers was en twee salons had in Brussel. In de jaren 1960 zou Lintermans aan het hoofd staan van zestien salons, verspreid over Brussel, Antwerpen, Parijs en New York.²⁰ *“Ik was maar net 14 en had er zin in; ik was fier dat er een nieuw leven begon. De avond tevoren hebben we dat gevierd met mama en papa.”*²¹ De ontzuivering kwam snel. Van bij de start van haar opleiding – het begin van een veeleer afwisselend professioneel parcours – toonde ze zich onafhankelijk en strijdvaardig, en in staat tot diepe verontwaardiging. Eerste ontgoocheling: als leerlinge bestond haar loon vooral uit fooien en ze verafschuwde het liefdadige aspect daarvan. Tweede desillusie: na enkele maanden leercontract kreeg ze een jongeman boven zich die minder ervaring had dan zij!

*“Mijn nicht stelde me voor. Mijnheer Lintermans bekeek me van kop tot teen ... ‘Uw voornaam past niet: we zullen u Jenny noemen.’ Ik verdiende 10 frank per dag, maar had recht op ‘fooi’. De rijke klanten waren gul en stonden verbaasd toen ik weigerde. Ik hield mijn handen in m'n zakken en weigerde om dank u te zeggen (...). In 10 uur tijd was ik niet alleen mijn naam kwijtgeraakt, maar ook wat voor mij waardigheid betekende.”*²²

Koppig volgde Jeanne de avondlessen bij Wella, een grote firma van haarproducten. Ze behaalde er eerste prijzen en medailles en verwierf de kennis van een geoefende arbeidster. Dat vervolgens niet zijzelf maar een jongen werd aangeworven voor de functie van geoefende arbeider, was de druppel die de emmer deed overlopen: *“Dat heb ik helemaal niet op prijs gesteld. Ik was beter dan hij. Het is op dat moment dat m'n revolutie is begonnen.”*²³

In het kapsalon werd Jeanne voor het eerst geconfronteerd met seksualiteit. Al haar vriendinnen gingen om met jongens en het stond goed om een vaste vriend te hebben. Jeanne was op dat vlak nogal naïef en om niet uit de toon te vallen, verzon ze een liefje: *“Aangezien het verwondering wekte dat niemand hem ooit zag, fantaseerde ik ‘hij is op reis’. Op een dag had ik genoeg van die wat lastig geworden vriend en toen heb ik hem laten sterven. Hij had een motorongeval gehad. Ik was goed in verhalen vertellen. [lacht]”*²⁴ Ze ontdekte ook, vroegtijdig, de pijnlijke kant van relaties: een jonge collega vertelde over haar ongewenste zwangerschap en haar zoektocht naar een plek waar ze een abortus kon krijgen. *“En ik herinner me dat ik probeerde haar te overtuigen om geen abortus te ondergaan. Ik huilde ervan! Ik was de enige die zo dacht, ik was vijftien toen. Ik herinner me dat ze een abortus had en dat ik er ziek van was.”*²⁵

Illustratie 6. Jeanne (rechts), zestien jaar oud, met haar vriendin Josette Liégeois, 1955.

Na anderhalf jaar leidde haar dwarse en opstandige karakter tot haar ontslag. Haar vader vond een andere plaats voor haar in Charleroi, bij een oude kapster die naar verluidt in de jaren 1920 onderdak had gegeven aan Zhou Enlai (1898-1976), de latere eerste minister van de Chinese volksrepubliek.²⁶ Na te hebben

gewerkt voor een grote naam, moest Jeanne nu technieken toepassen die ze achterhaald vond. Haar taak was vooral om shampoos te geven en te poetsen. De avondlessen die ze verplicht volgde, brachten haar niets nieuws bij: *“En ik heb, met de steun van m’n vader, geëist om de lessen herensnit te mogen volgen. Geen enkel meisje volgde die lessen. De jongens oefenden de snittechnieken op elkaar. Niemand wilde zijn hoofd door mij laten aanraken. Ik was ontgoocheld en boos. Mijn vader besloot al snel om mijn proefkonijn te worden. Het is dus op m’n vader dat ik op school ‘herensnit’ leerde (...). Maar uiteindelijk vond mijn vader dat ik echt onmogelijk te plaatsen was ... en heeft hij thuis [in Montignies-sur-Sambre] een kapsalon voor me ingericht. Ik had al snel een mooi cliënteel, van mensen uit Charleroi die wisten dat ik bij Lintermans had gewerkt.”*²⁷ Jeanne hield van haar beroep. Vrouwen mooi maken, ook wie van nature geen schoonheid was ... En in een kapsalon wordt veel gepraat: *“Ik hoorde de problemen van vrouwen, jong en oud, rijk en arm. Ik heb er ook heel bijzondere vrouwen ontmoet die nieuwe horizonten voor me openden.”*²⁸

Maar Jeanne was een dromer. Indien ze een jongen was geweest, was ze misschien reporter geworden (*“Ja, want ik verslond Kuifje ...”*) of schilder (*“Ik wilde Van Gogh zijn”*). Via een oom²⁹ ontdekte ze het plezier van lezen en schilderen. Met de vastbeslotenheid die haar kenmerkte, en onder het mom dat ze door te tekenen haar techniek haarsnit en visagie zou verbeteren, kreeg ze uiteindelijk toestemming van haar vader om de Academie voor Schone Kunsten te bezoeken. *“Dat was in 1955. Mijn buurvrouw wilde zich aan de schilderkunst wijden en volgde de avondlessen in de Academie voor Schone Kunsten van Charleroi. Ik droomde ervan met haar mee te gaan. Mijn ouders waren tegen – ‘ik was al niet zoals de rest, ik moest daarbovenop toch geen artiest worden ...’. Wanneer men wil, kan men, had mijn vader gezegd. En ik wilde. Hij heeft toegegeven. Het kostte niets en het was na de werkuren.”*³⁰ De Academie voor Schone Kunsten van Charleroi bood inderdaad avond- en weekendlessen voor werkende volwassenen. *“Ik ging op zondag en maandag naar de Academie ... om een betere kapster te worden. [lacht]”*³¹

In de tekenklas van Marcel Gibon ontmoette ze Georges Vercheval, haar latere echtgenoot. Hij was vijf jaar ouder dan zij (geboren op 8 november 1934 in Charleroi) en legde zich na een opleiding fotografie in het Zwitserse Vevey toe op tekenen en schilderen. Zijn vader werkte als bediende in de steenkoolmijn, zijn moeder had een ijssalon in Gilly, *Au P’tit Cinsi*. Georges had twee jongere broers, Jean en Paul.

Illustratie 7. Georges en Jeanne in Arles, 1983.

Georges en Jeanne ontdekten al snel gemeenschappelijke interesses: *“We hielden van Georges Brassens en Sydney Bechet. We keken op dezelfde manier naar de wereld. We praatten over de rol van kunst. We hadden kunstenaarspretenties en dachten dat kunst en cultuur de wereld op een hoger plan konden brengen.”*³²

Ze trouwden op 4 januari 1958 in Montignies-sur-Sambre en gingen wonen in Gilly. Georges opende er een studio als fotograaf en daarboven had Jeanne een kapsalon. De kroonlijsten in de studio en het salon boden plaats aan het werk van vrienden. Voor de buurtbewoners waren ze *“Picasso’s!”*. Hun eerste kind, Véronique, werd geboren op 21 augustus 1958. Twee jaar later verhuisde het gezin om beroepsredenen naar Schaarbeek (Brussel) en daar werd op 2 augustus 1960 een tweede kind geboren, Laurent. Jeanne werkte er tot 1964 als kapster-aan-huis. Toen het koppel daarna een tijdlang in Sint-Genesius-Rode woonde, werkte ze als verzorgster en animatrice in een psychiatrische instelling in Eigenbrakel. Jeanne en Georges verhuisden veel in die jaren, die het begin markeerden van hun maatschappelijk engagement en waarin nieuwe contacten werden gelegd.

Illustratie 8. Jeanne met haar kinderen Véronique en Laurent, 1963.

De jaren 1960: sleuteljaren

In eerste instantie werd Jeanne Vercheval niet bewogen door het feminisme, maar door het pacifisme en de hoop op een meer rechtvaardige en gelijke samenleving die in de jaren 1960-1970 zo tastbaar was. Dat verlangen weerspiegelde de tijdgeest: het waren jaren waarin nieuwe maatschappelijke, politieke, pacifistische en derde-wereldebewegingen tot ontwikkeling kwamen en vooral bij de jeugd veel aanhang vonden.³³ Sinds 1947 waren de westerse landen in de ban van de Koude Oorlog, de wapenwedloop, de ontwikkeling van het nucleaire wapenarsenaal, en vervolgens van onafhankelijkheidsoorlogen en het proces van dekolonisatie. Op al deze kwesties entten zich tegenbewegingen, die aan kracht wonnen met de Vietnamoorlog (1964-1973). Vooral linkse intellectuelen engageerden zich,³⁴ en Jeanne vond aansluiting bij dat milieu door toedoen van haar man en van haar schoonbroer Jean. Jean Vercheval was een jazzfanaat en een gekend gezicht in het cabaret La Rose Noire (Kleine Beenhouwersstraat) en in de Welkom, twee ontmoetingsplaatsen van kunstenaars en intellectuelen in Brussel. Hij was vooral actief in het Théâtre Populaire (later het Théâtre de la Vie), dat door Herbert Rolland was opgericht in navolging en onder invloed van het theater van Bertold Brecht. Het was een 'proletarisch' theater, dat aanleunde bij de communistische partij. Het programmeerde activiteiten (theater, film, chanson, mime, tableaux vivants) waarin de traditionele cultuur werd aangeklaagd, en het wilde bijdragen tot een diepgaande hervorming van de samenleving.³⁵ Ook Jeannes echtgenoot Georges was volop betrokken bij dit project: hij was gevraagd om foto's te nemen en hield zich al snel bezig met het vernieuwen van de voorstellingen door middel van projecties van eigentijds materiaal – foto's en bewegend beeld.

Begin jaren 1960 werd het koppel Vercheval dus ondergedompeld in dit heel bedrijvige progressieve milieu. Jeanne investeerde er weliswaar minder in dan haar man, maar ook zij bezocht het Théâtre Populaire, ontmoette linkse militanten (vooral studenten-activisten van de ULB) en nam stelling in de heftige politieke debatten: *"Zelfs al gingen de dingen die ik er hoorde soms m'n petje te boven, ik nam er actief en op een kritische manier aan deel. Ik leerde er heel veel."*³⁶ Die discussies en debatten lagen aan de basis van haar eerste engagementen. Ze gaven haar een marxistisch analysekader van de samenleving en leerden haar een groep militanten te organiseren en te bezielen, kwaliteiten die ze later ten dienste zou stellen van de feministische beweging. Hoewel Jeanne contact had met vrouwen die een rol hadden gespeeld in het Belgische feminisme, zoals Germaine Hannevert,³⁷ was ze toen

niet begaan met de discriminatie van vrouwen, maar met pacifisme en de sociale strijd. Te meer daar haar geboortestreek zwaar werd getroffen door de economische recessie: de sluiting van de steenkoolmijnen, eind jaren 1950, zette de neergang van Wallonië in. In 1960 leidde het regeringsbeleid van zware besparingen en beperking van de sociale toelagen tot een algemene staking. Deze 'historische' winterstaking van 1960-1961 werd in Wallonië sterk opgevolgd, met gewelddadige betogingen waartegen hardhandig werd opgetreden.³⁸

Illustratie 9. De ploeg van het Brusselse Théâtre Populaire te gast bij Antoine Allard in Knokke-Heist, ca. 1963. Midden van de 2de rij: Jeanne met haar zoon Laurent. Links van haar: Antoine Allard (met Véronique, Jeannes dochter) en Herbert Rolland.

Toch maakten deze gebeurtenissen niet meteen indruk op Jeanne en Georges Vercheval. Het besef kwam pas toen ze in het Théâtre Populaire de film zagen die Frans Buyens³⁹ er in 1962 over maakte: *Vechten voor onze rechten/Lutter pour nos droits*. De regisseur bracht de dramatische sociale situatie in de streek van La Louvière in beeld, en Jeanne was ontzet: *“Op dat moment heb ik tegen mezelf gezegd: we kunnen ons niet niet engageren.”*⁴⁰

Met twee vrienden die dicht bij de communistische partij stonden en met Georges jongste broer Paul, verhuisde het gezin naar de Gillonstraat in Sint-Joost-ten-Node. Ze betrokken er een groot gemeenschapshuis dat een soort vrijplaats werd waar vrienden van vrienden elkaar ontmoetten. Het was een passionerende en vernieuwende ervaring; Jeanne Vercheval kwam er in contact met jongeren uit allerlei milieus. Het huis was een bijenkorf waar communisten, christen-democraten en pro-

gressieve joden informeel samenkwamen. Er werden platen van Louis Armstrong, Harry Belafonte, Duke Ellington, Georges Brassens, Jacques Brel en Léo Ferré beluisterd en uitgewisseld, maar ook muziek uit Cuba en Israël. Er werd gefeest tot in de vroege uren; de wereld werd veranderd ...

Het communisme

Georges en zijn broer Jean hadden zich inmiddels, in 1962, bij de communistische partij aangesloten. Na een periode van neergang kende die een heropleving dankzij haar uitgesproken steun aan de winterstaking van 1960-1961.⁴¹ Maar de jaren 1960 waren ook een periode van interne verdeeldheid en tweedracht tussen de aanhangers van het Chinese en van het sovjet-communisme. Toen Jacques Grippa⁴² in 1963 uit de partij werd gezet omwille van zijn 'Chinese' sympathieën en vervolgens een marxistisch-leninistische partij oprichtte (de eerste maoïstische partij in Europa, financieel gesteund door China), brak een ongemeen heftig debat los dat echode in het Théâtre Populaire. Georges en Jean Vercheval sloten zich aan bij de 'grippisten'; Jeanne, die de splitsing betreurde en hoopte dat ze tijdelijk zou zijn, koos voor het pro-Moskougamp. *"Mijn vader was arbeider, mijn moeder ook; wat ik moeilijk vond, dat waren die eeuwige discussies ... Ik beschuldigde m'n man en zijn vrienden ervan de arbeidersklasse te verdelen door de dissidenten te steunen."*⁴³ Maar die spreidstand was niet vol te houden: de communistische partij had geen goed oog in een lid met een dissidente echtgenoot; Jeanne werd gewantrouwd en op afstand gehouden. Uiteindelijk sloot ze toch aan bij de afscheuring: bij de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 1964 stond ze tweede op de lijst van drie kandidaten van de marxistisch-leninistische communisten van Sint-Joost-ten-Node.⁴⁴ Ze werd niet verkozen, maar trad wel toe tot het federaal comité van de partij.

De vredesbeweging

Van 1963 tot 1967 was Jeanne Vercheval vooral actief in de pacifistische en anti-imperialistische organisaties die, naar het voorbeeld van het netwerk rond de Kommunistische Partij, ook rond Grippa's partij ontstonden. Tot omstreeks 1960 was de vredesbeweging, en met name de Belgische Unie voor de Verdediging van de Vrede (Union Belge pour la Défense de la Paix, BUWV-UBDP), vooral verankerd in

communistische middens.⁴⁵ Toen in de jaren 1960 de ongerustheid over atoomwapens groeide, verbreedde de beweging en bereikte ze andere milieus. Tijdens een voorstelling in het Théâtre Populaire leerde Jeanne Antoine Allard (1907-1981) kennen. Allard was een emblematische en originele figuur in de Belgische vredesbeweging en maakte grote indruk op haar. Zijn bijnaam 'de rode baron' verwees naar de rijke katholieke financiersfamilie waaruit hij afkomstig was. Hij stond aan het hoofd van verschillende vennootschappen en was al tijdens het interbellum zowel in de handel als in de vredesbeweging actief. Na de Tweede Wereldoorlog richtte hij zelf een organisatie op, Stop War, die hij zag als een christelijke volksbeweging voor de vrede. In 1949 sloot hij aan bij de BUVV, al distantieerde hij zich van de communistische partij. Allard trok op met Brusselse anarchist en communisten, maar was ook goed bevriend met koningin Elisabeth, die op zijn aansporen China bezocht.⁴⁶

Allard voelde zich thuis bij het gezin Vercheval, in hun huis vol jonge mensen met wie hij kon praten over alles wat hem bezighield. Tussen hem en Jeanne ontstond een sterke band: *"Hij praatte over vrede, hij praatte over Stop War; het interesseerde ons."*⁴⁷ Zoals zovelen van haar generatie was Jeanne getekend door de oorlog, een ervaring die ze nog in 1965 in een artikel in herinnering bracht: *"Ik herinner me bang te zijn geweest, bang van de bommen die op het station vielen en ernaast, vooral ernaast. Het is meer dan 20 jaar geleden. Die herinneringen komen vandaag terug in al hun verschrikking. Ik was 4, misschien 5 jaar oud, maar ik zal het nooit vergeten. Nu heb ik zelf kinderen en ik zal hen mijn diepe afkeer meegeven van de oorlog, en van wie oorlog wil."*⁴⁸

Die diepe afkeer van de oorlog stelde ze ten dienste van het pacifisme. Via baron Allard maakte Jeanne kennis met de feministe Germaine Hannevert en met andere bekende pacifisten als Yvonne en Hertz Jospa,⁴⁹ met wie ze bevriend raakte. Ze herinnert zich de fascinatie die ze voelde voor de oud-verzetstrijders uit de communistische partij: *"De oorlog lag nauwelijks 15 jaar achter ons. De leiders van de communistische partij waren oud-verzetstrijders. In onze ogen hadden ze een sterke aura, Hertz en Yvonne Jospa waren buitengewone mensen."*⁵⁰ *"Voor jongeren als ik, waren Ghert [Hertz] en jij [Yvonne] personen die de menselijke waardigheid boven alles hadden gesteld. Jullie spanden je in om ons de analysekaders te geven waarmee we het functioneren van economie en politiek beter konden begrijpen, zodat we beter zouden kunnen strijden tegen leugens en onrechtvaardigheid. Jullie gaven ons, zonder in clichés te vervallen, jullie lucide vertrouwen in de toekomst mee."*⁵¹

Tegen de oorlog in Vietnam

De Amerikaanse militaire interventie in Vietnam in 1964, gevolgd door de bombardementen van het jaar erop, leidde in de meeste westerse landen meteen tot verontwaardiging. In februari 1965 was Jeanne met de jongeren die haar gemeenschapshuis bezochten en met Germaine Hannevert en baron Allard aanwezig bij de oprichting van het Comité belge de Solidarité avec le Peuple du Sud-Vietnam, dat later de naam Comité Solidarité Belgique-Vietnam kreeg. Ook in Vlaanderen en Wallonië ontstonden er actiecomités. Baron Allard stelde zijn buitenverblijf bij Knokke ter beschikking voor bezinningsweekends. Op de dijk vonden geïmproviseerde solidariteitsacties plaats tegen de oorlog in Vietnam en de atoomdreiging.⁵² Jeanne herinnert zich: *"We zongen protestliederen tegen de oorlog (à la Bob Dylan) op het strand van Knokke (...). Maar nooit was de actie gewelddadig!"*⁵³

Jeanne kreeg de coördinatie toegewezen van de acties van het solidariteitscomité België-Vietnam in het hele land.⁵⁴ Er kwamen betogingen, solidariteitsweken, lezingen en inzamelacties van medicijnen. Alle acties gebeurden in nauwe samenwerking met Action pour la Paix et l'Indépendance des Peuples (APIP), dat gelijktijdig met het solidariteitscomité was ontstaan.

Illustratie 10. Demonstratie tegen de oorlog in Vietnam, ca. 1965. Jeanne spreekt de betogers toe. Rechts van haar: Antoine Allard.

Action pour la Paix et l'Indépendance des Peuples (APIP)

De oprichting van APIP was een onmiddellijk gevolg van de verdeeldheid binnen de communistische partij, die oversloeg naar alle satellietorganisaties. In juli 1964, na de tiende internationale Gensuikyo-conferentie tegen atoombommen in Tokyo (waaraan Germaine Hannevert, Yvonne Jospa en enkele andere Belgische afgevaardigden deelnamen⁵⁵), liepen de tegenstellingen hoog op. Dit resulteerde in de oprichting van een nieuwe vredesorganisatie in februari 1965. APIP veroordeelde het Amerikaanse imperialisme, eiste dat België zich zou terugtrekken uit de NAVO, vroeg de volledige vernietiging van en een verbod op atoomwapens en eiste dat buitenlandse militaire bases uit België zouden verdwijnen. Het werkte samen met andere organisaties met maoïstische signatuur, zoals de Jongeren voor de Antiatoommars, het Comité belge de Solidarité avec le Peuple du Sud-Vietnam, het Comité contre la Prescription des Crimes Nazis ...⁵⁶ Jeanne stond in voor het secretariaat en de coördinatie van APIP, waarin ongeveer dezelfde mensen actief waren als in het solidariteitscomité België-Vietnam. Samen met Antoine Allard doorkruiste ze Wallonië en schreef ze tal van artikels in het gelijknamige maandblad *Action pour la paix et l'indépendance des peuples*. In 1966 volgde ze Antoine Allard op als verantwoordelijke uitgever.

In het kader van APIP nam ze ook deel aan internationale congressen. In juli 1965 trok ze met andere afgevaardigden van APIP naar het Wereldcongres voor de Vrede, de Onafhankelijkheid der volkeren en de Algemene ontwapening, dat de Wereldvredesraad in Helsinki organiseerde. Omwille van de verdeeldheid tussen het pro-sovjet- en pro-China-kamp mochten ze niet aan de vergaderingen deelnemen, maar de Chinese delegatie ontving hen wel. In oktober 1965 vertegenwoordigde Jeanne APIP in Jakarta (Indonesië), bij de eerste internationale conferentie tegen buitenlandse militaire bases in de wereld.⁵⁷ Het congres werd brutaal onderbroken door de militaire staatsgreep van generaal Soeharto. Het verhuisde eerst naar Bali, keerde daarna terug naar Jakarta, en verliep daardoor in moeilijke omstandigheden.

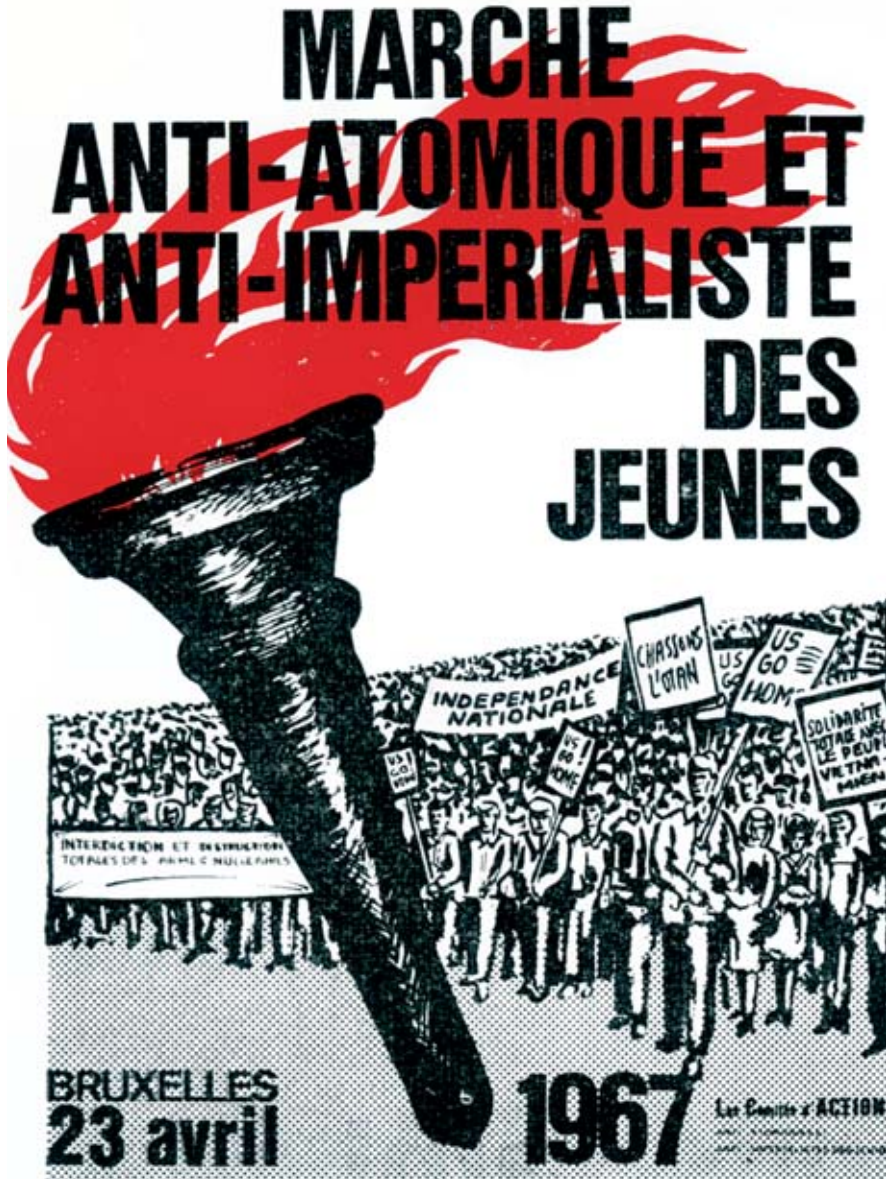
Jeanne Vercheval was toen nauwelijks 26 jaar, maar was volop geëngageerd als militante, wat voor haar een manier van leven werd. Het sprak voor zich dat ze ook deelnam aan de antiatoommarsen die in de jaren 1960 opgang maakten.

De antiatoommarsen

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog groeide de ongerustheid over atoomwapens. In 1950 ondertekenden in België 400.000 mensen een oproep van de Wereldvrede Raad om atoomwapens te verbieden. De jaren daarna vermenigvuldigde het aantal protestverenigingen, en deden de nucleaire experimenten van Frankrijk en de Sovjet-Unie de bezorgdheid verder toenemen. De Cubaanse raketten crisis van 1962 stuwde de angst naar nieuwe hoogten.

Tegen deze achtergrond vonden de eerste marsen tegen atoomwapens en voor ontwapening plaats,⁵⁸ geïnspireerd op een Engels initiatief. In april 1960 organiseerde een aantal linkse jeugdbewegingen de eerste mars in België, die, tussen Mol en Antwerpen, 4.000 deelnemers verzamelde. De angst voor atoomwapens verspreidde zich in kringen die tot dan buiten de vredesbeweging waren gebleven, zoals de Bond van Grote en Jonge Gezinnen die in 1961 een breed pluralistisch platform tot stand bracht onder de naam 8 Mei-beweging.⁵⁹ Tussen 1963 en 1970 vonden jaarlijks antiatoommarsen plaats, waartoe werd opgeroepen door verenigingen die vaak aanleunden bij communistische milieus. Aan het einde van de jaren 1960 viel deze beweging stil, en in 1970 richtten de organisaties die de marsen aan Franstalige zijde hadden gedragen mee het Comité National d'Action pour la Paix et le Développement op (CNA PD – aan Vlaamse kant ontstond later VAKA, Vlaams Aktiekomitee tegen Atoomwapens).

Jeanne Vercheval was bij alle marsen aanwezig. In 1966 richtte ze de Comités d'Action Antiatomiques et Anti-impérialistes des Jeunes op. Ze bereidden in verschillende gemeenten de antiatoommars van 1966 voor, die ze een radicaler karakter wilden geven dan de vorige edities.⁶⁰ Jeanne coördineerde hun acties vanuit Brussel en maakte hun eisen kenbaar in het tijdschrift van APIP: *“Wat de jongeren willen, dat is een volledig verbod op en de vernietiging van alle nucleaire wapens. Wat de jongeren willen, dat is de vrijheid van alle volkeren ter wereld, de enige basis waarop een echte vrede tot stand kan komen.”*⁶¹ Deze comités, die samenwerkten met de communistische studenten- en jeugdverenigingen, waren tegen de NAVO, verspreidden pamfletten, organiseerden acties in bedrijven en scholen, hadden stands tijdens de marsen ... In 1966 werd België gepolst om het NAVO-hoofdkwartier van de geallieerde strijdkrachten in Europa (SHAPE) op zijn grondgebied te vestigen, wat tot grote spanningen leidde. Toen SHAPE zich, alle voorbehoud ten spijt, in Casteau bij Bergen vestigde en de NAVO-Raad in Evere (Brussel),⁶² speelde Jeanne een actieve rol in de protestbetogingen.

Illustratie 11. Oproep tot betogen van de Comités d'Action Antiatomique et Anti-impérialiste des Jeunes, 1967.

Het einde van het communistische experiment

Het overlijden van Hertz Jospa in juni 1966 betekende voor Jeanne het verlies van een vriend en een mentor met wie ze haar twijfels kon delen. Hij was ook de enige die ongestraft kritiek kon leveren op de sectaire ontsparingen in het communisme. 1967 bracht nieuwe interne conflicten en nieuwe afscheuringen,⁶³ waartegen Jeanne rebelleerde. Antoine Allard, die nooit lid was geworden van welke communistische partij ook, werd eind 1966 uit de leiding van APIP gezet en vervolgens in 1967 helemaal uit de organisatie verwijderd.⁶⁴ De verwijten betroffen zijn samenwerking met niet-communisten en zijn standpunten inzake internationale politiek. Jeanne Vercheval was één van de weinigen die Allard verdedigde,⁶⁵ en werd in juni 1967 op haar beurt uit APIP, het Comité Solidarité Belgique-Vietnam en de anti-imperialistische jongerencomités gezet.⁶⁶ Ook zij kreeg het verwijt zich te veel in te laten met mensen die geen lid waren van de communistische partij. De situatie werd ronduit absurd toen verschillende rivaliserende partijen en organisaties dezelfde naam aannamen en stuk voor stuk claimden de enige legitieme te zijn ... Gedurende enkele maanden bestonden er twee APIP, twee anti-imperialistische jongerencomités en twee solidariteitscomités België-Vietnam, het ene trouw aan Grippa, het andere een nieuwe afscheuring onder leiding van Jeanne Vercheval. Er waren hevige meningsverschillen en Jeanne kreeg vernietigende kritiek over zich.⁶⁷ In alle kampen volgden uitsluitingen elkaar op,⁶⁸ en uiteindelijk werd ook Jeanne uitgesloten door de Trifaut-dissidentie waarbij ze zich had aangesloten, omdat ze zich daar tegen de nieuwe lijn had gekeerd.⁶⁹ Toen ze een verklaring vroeg, kreeg ze de raad om "drie maanden rust" te nemen met als reden dat ze "erg ziek" was en "de belangen van het Vietnamese volk had verraden".⁷⁰ De uitsluiting van Jeanne, en die van haar echtgenoot die eveneens in het dissidente APIP actief was, werd uitgesproken op 12 november 1967.⁷¹ De partij van Jacques Grippa en de talrijke dissidente groepen errond verdwenen uiteindelijk in de loop van het volgende jaar en ruimden het veld voor nieuwe linkse partijen.

Voor Jeanne en Georges Vercheval was dit het einde van hun communistische periode: *"Ik had mijn handen vrij en wilde me er niet opnieuw mee bezighouden. Ik was drie keer uitgesloten, op erg stalinistische wijze. De jongeren die lid waren van de anti-imperialistische jeugdgroep kregen te horen dat ze de straat moesten oversteken wanneer ze me zagen. [lacht]"*⁷² Maar de jaren van politiek engagement hadden diepe wonden geslagen bij het koppel. *"We hadden geen zin meer om wie*

*dan ook te zien. We waren kapot.*⁷³ Jeanne en Georges besloten om Brussel te verlaten en trokken zich terug op het platteland. Ze woonden tot september 1969 in Rance-Froidchapelle bij Chimay, daarna in La Hestre.

Ook uit getuigenissen van andere militanten blijkt dat de conflicten een zware tol eisten op persoonlijk vlak. Antoine Allard nam afstand van de beweging en concentreerde zich op het voorzitterschap van Oxfam-België, dat hij in 1964 had opgericht. Germaine Hannevert trok zich terug uit een reeks organisaties waarvan ze aan de wieg had gestaan. In een brief aan Jeanne uit januari 1968 schreef ze haar twijfels en ontgoocheling neer: "Zelf leef ik in m'n schelp, weg van de bewegingen waaraan ik met zoveel overtuiging een groot deel van mijn activiteit heb gewijd, maar het is nu tijd voor mij om plaats te ruimen voor de jongeren, om hen te zien leven en te proberen begrijpen vanwaar al die onmin komt ... Het is zo jammer, aangezien in de grond iedereen hetzelfde doel voor ogen heeft!"⁷⁴

Al was de verbittering groot en waren er diepe wonden geslagen, de communistische ervaring was niet zonder nut geweest. Jeanne Vercheval had kennis gemaakt met de strijd op het terrein en door deel te nemen aan verschillende marxistische vormingen had ze theoretische kennis verworven. Ze had haar kritische zin en een scherp gevoel voor militante actie ontwikkeld. De organisaties die ze had gecoördineerd waren van secundair belang, maar ze beschikten over een kern van enkele tientallen leden die de eisen energiek kenbaar maakten en voor zichtbaarheid zorgden. Toen Jeanne zich enkele jaren later met veel vuur in de feministische actie wierp, zou dat niet anders zijn.

Nog geen ruimte voor feminisme?

Jeanne voelde zich tijdens deze jaren nauwelijks aangesproken door het feminisme. Ze volgde de communistische doctrine als zouden alle discriminaties, ook die gebaseerd op geslacht, verdwijnen wanneer de klassenloze maatschappij werkelijkheid werd. De partij richtte weliswaar soms aparte vrouwengroepen op – in de vredesbeweging bijvoorbeeld, die een minder uitgesproken politiek profiel had – maar dat gebeurde vooral om steun te vinden bij de massa. De afscheuringsbewegingen deden hetzelfde: in 1965 vergaderde een nieuwe organisatie, de Union des Femmes, in het gebouw waarin APIP was gevestigd. De Union des Femmes was in september

van dat jaar opgericht door Germaine Hannevert en werd voorgezeten door haar nicht Marie-Anne De Vreught (echtgenote Ley). Onder de stichtende leden waren Yvonne Jospa, Cécile Draps⁷⁵ en Madeleine Chapellier, de echtgenote van Jacques Grippa. De organisatie, die bij het Grippa-kamp hoorde, nam deel aan de activiteiten in het Théâtre Populaire en ondersteunde de eisen van APIP, het Comité Solidarité Belgique-Vietnam en de Comités d'Action Antiatomiques et Anti-impérialistes des Jeunes. Maar ze voegde daaraan een specifiek perspectief toe, ten voordele van de arbeidsters: gelijk loon, een betere beroepsopleiding, toegang tot verantwoordelijke functies, gelijkschakeling van de uitkeringen en pensioenen, en eisen ter verbetering van het gezinsleven.⁷⁶

Vanuit die visie ondersteunde de Union des Femmes verschillende arbeidersacties. In 1966 organiseerde ze geldinzamelingen ten voordele van de mijnwerkers van Zwartberg (Limburg) die staakten tegen de sluiting van hun mijn. Gewelddadige confrontaties met de politie leidden tot twee doden en tientallen gewonden. De Union stond ook aan de stakersposten om de eis tot meer loon van het personeel (vooral vrouwen) van de grootwarenhuizen in Luik te steunen. De staking leidde tot werkonderbrekingen in warenhuizen elders in het land. Ze zette verder steunacties op voor werkloze vrouwen in de stempelokalen van de Borinage.

Bovenal ondersteunde de Union des Femmes de arbeidsters van de wapenfabriek FN Herstal, die in 1966 de eerste staking van Europese omvang opzetten voor gelijke behandeling en gelijk loon. Ze eisten daarbij de toepassing van artikel 119 van het Verdrag van Rome (1957).⁷⁷ Deze staking kreeg veel weerklank en werd in het collectieve geheugen van het Europese feminisme gegrift. Er kwamen veel steunacties voor de staaksters en de Union des Femmes nam daaraan actief deel.⁷⁸

Germaine Hannevert probeerde tevergeefs Jeanne Vercheval te overtuigen om de Union des Femmes te vervoegen.⁷⁹ Nochtans herkende zij zich steevast in acties met een sociale dimensie. De staking van FN Herstal was er zo één, en Jeanne deelde steunbetuigingen van de Union des Femmes uit aan enkele fabriekspoorten (met name bij ACEC in Charleroi). Volgens haar lag er evenwel geen specifieke vrouwenkwestie aan de basis van de staking, maar ging het om 'normaal' protest van arbeidsters tegen het patronaat: *"Ik vond dat ze meer dan gerechtvaardigd was en dat ze dus moest worden gesteund. Maar ze leek me normaal, ik vond niet dat er iets buitengewoons aan was."*⁸⁰

Illustratie 12. De Union des Femmes steunt de staaksters van FN Herstal, 1966. Op de voorgrond: Madeleine Chapellier-Grippa.

Mei '68 kwam als een verrassing, in haar afzondering op het platteland. Jeanne Vercheval hoopte eerst dat de opschudding de revolutie inluidde: *"Ik herinner me dat ik dacht 'tedzju, ze zullen de revolutie zonder mij doen' [lacht]. Maar ik ben af en toe naar Brussel gekomen om te zien hoe het liep."*⁸¹ Haar enthousiasme verminderde snel: wat er zich op de campussen afspeelde, leken haar vooral studentenrelletjes. Ze volgde die vanop afstand omdat er nooit, zoals in Frankrijk wel gebeurde, een link was met de arbeidersklasse. In België bereikte de beweging nauwelijks de straat en de werkende bevolking.⁸² Enkele weken later trok Jeanne met haar man naar Parijs. Hij bracht daarvan wat foto's mee terug, als een late getuigenis ... Het militantisme van Jeanne Vercheval stond misschien op een laag pitje, maar was niet gedoofd. Het feminisme van de jaren 1970 zou het weer doen oplaaien.

- ¹ Jeanne Vervoort trouwde in 1958 met Georges Vercheval. In het vervolg van de tekst gebruiken we de naam waaronder ze het best bekend is: Jeanne Vercheval.
- ² Een gemeente in Vlaams-Brabant (sinds 1995), ten noordoosten van Aarschot. In 1866 waren er 2.313 inwoners.
- ³ Jean-Baptistes vader, een kleermaker, had zijn klanten geleidelijk aan zien vertrekken en besloot zijn "geëmigreerde medeburgers te volgen".
- ⁴ P. Verbeken, *Arm Wallonië (een reis door het beloofde land)*, Antwerpen/Amsterdam, Meulenhoff/Manteau, 2007. In Franse vertaling: *La Terre promise. Flamands en Wallonie*, Brussel, Castor Astral, 2010, p. 142.
- ⁵ De 'grapilleurs' waren meestal echtgenotes of weduwes van mijnwerkers die de steenkoolresten op de terrils bijeenzochten voor eigen gebruik of om extra inkomsten te halen uit de verkoop ervan. Na 1914 was deze praktijk bijna verdwenen aangezien de mijnen gratis steenkool gaven aan de mijnwerkersgezinnen. De crisis van de jaren 1930 zorgde evenwel voor een heropleving, en toen zochten naast de vrouwen ook heel wat mannelijke werklozen de terrils af. Zie de film *Misère au Borinage* van Joris Ivens en Henri Storck (1933).
- ⁶ Interview JVV, 28/10/2010. In dit boek worden de woorden en teksten van Jeanne Vercheval in cursief weergegeven.
- ⁷ Marguerite Legot (1913-1977), dochter van advocaat Leonardus Legot en Maria Jeurissen, was doctor in de rechten, zetelde vanaf 1946 voor de CVP in het parlement, was minister van het Gezin van 1965 tot 1968 (*Dictionnaire des femmes belges, XIXe-XXe s.*, Brussel, Racine, 2006, p. 363-364).
- ⁸ P. Verbeke, *op. cit.*, p. 143.
- ⁹ Hierover schreef de socialistische journalist August De Winne aangrijpende reportages, gebundeld in *A travers les Flandres* (Gent, Le Peuple, 1902) en in 1903 vertaald als *Door arm Vlaanderen*. Heel wat sociologisch onderzoek uit het begin van de 20ste eeuw bevestigt zijn verhaal.
- ¹⁰ Interview JVV, 28/10/2010.
- ¹¹ Idem.
- ¹² Idem.
- ¹³ Idem.
- ¹⁴ Het gezinsklimaat ging verder achteruit; Emile en Gabriëlle scheidten twee jaar na het huwelijk van Jeanne.
- ¹⁵ Interview JVV, 28/10/2010.
- ¹⁶ Idem.
- ¹⁷ Idem.
- ¹⁸ Idem.
- ¹⁹ Idem.

- ²⁰ *L'Officiel de la mode*, nr. 525-526, 1965; nr. 529-530, 1966; nr. 549-550, 1967.
- ²¹ Privéarchief JVV: "Sois humble": voorbereidende tekst voor *Het rode boekje van de vrouw(en)*.
- ²² Idem.
- ²³ Interview JVV, 28/10/2010.
- ²⁴ Idem.
- ²⁵ Idem.
- ²⁶ Er studeerde inderdaad een dozijn Chinese studenten aan de Université du Travail, maar het is niet zeker of Zhou Enlai, die van 1920 tot 1924 in Parijs studeerde, één van hen was. Het lijkt erop dat hij in Charleroi een vriend kwam bezoeken die was ingeschreven aan de Université du Travail (*Le Quotidien du peuple*, 8/1/2002, online).
- ²⁷ Interview JVV, 28/10/2010.
- ²⁸ Idem.
- ²⁹ Het ging om de 'bourgeois' van de familie, de chef van de koperslagerij met wie één van Jeannes tantes was getrouwd.
- ³⁰ J. Vercheval-Vervoort, "Une école de la deuxième chance", *Voyelles*, nr. 1, sept. 1979, p. 62.
- ³¹ Interview JVV, 28/10/2010.
- ³² Idem.
- ³³ G. Dreyfus-Armand et al. (dir.), *Les années 68: le temps de la contestation*, Brussel, Complexe, 2000.
- ³⁴ G. Dreyfus-Armand en J. Portes, "Les interactions internationales de la guerre du Vietnam et mai 68" in: G. Dreyfus-Armand et al., *op. cit.*, p. 49-68.
- ³⁵ Carcob, archief Rochette (niet-geïnventariseerd): *Culture au service du peuple: périodique édité par le Théâtre populaire de Bruxelles*, nr. 1, dec. 1966.
- ³⁶ Interview JVV, 28/10/2010.
- ³⁷ Germaine Hannevert (1887-1977) was leerkracht biologie in het middelbaar onderwijs en actief in verschillende organisaties die werkten voor vrede, democratie, vrouwenrechten. Na haar inwijding in de loge Le Droit Humain in 1927, liet ze haar werkplaats heel wat kwesties in verband met de situatie van vrouwen bestuderen (*Dictionnaire des femmes belges ... op. cit.*, p. 307-309).
- ³⁸ J. Neuville en J. Yerna, *Le choc de l'hiver 60-61. Les grèves contre la loi unique*, Brussel, POL-HIS, 1990.
- ³⁹ Frans Buyens (1924-2004), Belgisch cineast en schrijver, autodidact uit een arbeidersgezin, partner van choreografe Lydia Chagoll, regisseur van documentaires en geëngageerde films.
- ⁴⁰ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁴¹ 1960-1965. *Petites fleurs rouges de la grande grève: contributions à l'histoire du PCB*, *Cahiers marxistes*, nr. 222, juni-juli 2002.

- ⁴² Over Jacques Grippa (1913-1991), verzetsstrijder tijdens de Tweede Wereldoorlog, gedeporteerd naar Büchenwald, lid van het Centraal Comité van de Kommunistische Partij van België, zie: A. Colignon, "Jacques Grippa", *Nouvelle biographie nationale*, vol. 7, 2003, p. 170-176.
- ⁴³ Interview JWV en CDS, 9/9/2010.
- ⁴⁴ "Listes complètes de nos candidats", *La Voix du peuple*, nr. 41, 9/10/1964.
- ⁴⁵ De BUVV-UBDP, opgericht in 1949, fungeerde als Belgische afdeling van de Wereldvredesraad (Conseil Mondial de la Paix, 1948), die aanleunde bij de Sovjet-Unie. Zie: J. Van Lierde, "Les mouvements de la paix en Belgique", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, nr. 240, apr. 1964, p. 6-8.
- ⁴⁶ J. Adant, *Le Baron rouge. Antoine Allard: de Stop War à Oxfam*, Charleroi, Couleur livres, 2009.
- ⁴⁷ Interview JWV en CDS, 9/9/2010.
- ⁴⁸ J. Vervoort, "1940-1965: ni kollaboration, ni 'négociation'", *APIP*, nr. 3, mei-juni 1965, p. 6.
- ⁴⁹ Over het koppel Jospa-Groisman, beiden actief in de vredes- en antifascistische beweging tijdens het interbellum en in het verzet tijdens de Tweede Wereldoorlog, lid van de KPB en daarna van de Grippa-afscheuring, zie: A. Morelli en J.Ph. Schreiber, "Sources et méthodes pour l'histoire des 'migrantes-militantes': le cas d'Yvonne Jospa, juive immigrée en Belgique, communiste et militante antiraciste", *Femmes migrantes, Sextant*, nr. 21-22, 2004, p. 277-291; J.-M. Faux (dir.), *Hertz Jospa. Une vie pour les autres*, Brussel, Fondation Hertz et Hava Jospa, 1991.
- ⁵⁰ Interview JWV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁵¹ J. Vercheval, "Yvonne Jospa: la résistance c'est aujourd'hui", *Voyelles*, nr. 9, mei 1980, p. 30.
- ⁵² J. Adant, *op. cit.*, p. 82.
- ⁵³ Idem, p. 114.
- ⁵⁴ Zie het tijdschrift van *APIP*; AVG-Carhif, archief De Vreught-Ley, nr. 20: pamflet van Solidarité Belgique-Vietnam (rue Belliard 103), 1966.
- ⁵⁵ "Appel à l'Action pour la paix et l'indépendance des peuples", *APIP*, nr. 1, maart 1965, p. 4-5.
- ⁵⁶ "Pourquoi nous avons constitué Action pour la paix et l'indépendance des peuples. Et comment vous pouvez contribuer à son succès!", Idem, p. 8.
- ⁵⁷ "Djakarta octobre '65: KIAPMA à la Conférence internationale contre les bases étrangères", *APIP*, nr. 6, dec. 1965, p. 2-3.
- ⁵⁸ Over deze marsen, zie: J. Van Lierde, *op. cit.*, p. 15-20.
- ⁵⁹ Idem, p. 12-13.
- ⁶⁰ J. Vervoort, "Marche antiatomique des jeunes", *APIP*, 2/4/1965, p. 4-5.
- ⁶¹ J. Vervoort, "Non au chantage nucléaire", *APIP*, nr. 1, maart 1965, p. 2.

- ⁶² "Le transfert du SHAPE et du Conseil de l'OTAN en Belgique", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, nr. 357, 10/3/1967.
- ⁶³ *Le PCB et la scission 'grippiste' de 1963*, Documents présentés et annotés par Milou (Emile) Rikir, Brussel, Carcob, 2002; 1960-1965. *Petites fleurs ... op. cit.*
- ⁶⁴ "Communication du Bureau national de l'APIP", *APIP*, nr. 5, mei-juni 1967, p. 10.
- ⁶⁵ J. Adant, *op. cit.*, p. 104.
- ⁶⁶ "Communiqués de l'APIP", *APIP*, ['APIP-Grippa'], nr. 6, aug. 1967, p. 8.
- ⁶⁷ V. Monique, "Les Comités anti-impérialistes des jeunes vont de l'avant", *APIP*, ['APIP-Grippa'], nr. 6, aug. 1967, p. 7.
- ⁶⁸ M. Rikir, *op. cit.*, p. 28-31.
- ⁶⁹ Privéarchief JVV: kopie van een brief van JVV aan Désiré Trifaux, Brussel, 9/11/1967.
- ⁷⁰ Privéarchief JVV: antwoord van Désiré Trifaux aan JVV, 13/11/1967.
- ⁷¹ Privéarchief JVV: Fédération bruxelloise du PCB, agenda van de buitengewone vergadering van 12 nov. [1967].
- ⁷² Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁷³ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁷⁴ Privéarchief JVV: brief van Germaine Hannevert aan JVV, 26/1/1968.
- ⁷⁵ Cécile Draps: advocate, verdedigde voor Franse en Belgische rechtbanken onder meer leden van het Algerijnse FLN (Front de Libération Nationale), ze was één van de weinige vrouwelijke advocaten bij het Hof van Cassatie (J. Brouwer, "Prétoires en péril. Les femmes et l'exercice de la justice. De Marie Popelin à Cécile Draps", *La Conférence* [Jeune Barreau], maart-april 2006, p. 22-23). In 1973 nam ze de verdediging op van Jeanne, toen ze na een betoging in beschuldiging was gesteld (zie hoofdstuk 4).
- ⁷⁶ AVG-Carhif, archief De Vreught-Ley, nr. 3: startvergadering van de Union des Femmes, 25/9/1965. De Union des Femmes was vooral Franstalig; in het Nederlands noemden ze zich Vrouwen in de Bres.
- ⁷⁷ M.-Th. Coenen, *La grève des femmes de la FN en 1966. Une première en Europe*, Brussel, POL-HIS, 1991.
- ⁷⁸ AVG-Carhif, archief De Vreught-Ley, nrs. 4 en 8: omzendbrieven en andere documenten van de Union des Femmes.
- ⁷⁹ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁸⁰ Idem.
- ⁸¹ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁸² R. Hemmerijckx, "Mai 68 et le monde ouvrier en Belgique" in: A. Morelli en J. Gotovitch (dir.), *Contester dans un pays prospère: l'extrême-gauche en Belgique et au Canada*, Brussel, Peter Lang, 2007, p. 138-142.

HOOFDSTUK 2

Een nieuw feminisme

Illustratie 13. Affiche van Marie Mineur.

“Ze heeft de vrouwen ontdekt. Een onverkend land, slapend maar warm, klaar om te beginnen gonzen. Germaine [Jeanne] heeft een vrouwengroep gevormd ... Tussen de klippen van de linkse recuperatie en de intellectuele vrouwenbeweging (hoe linkser, hoe intellectueler), handhaaft Germaine haar gezelschap.”¹

Na 1945 was de positie van vrouwen sterk veranderd. Vrouwen hadden politieke rechten gekregen (1948) en toegang tot alle beroepen. Er was een begin gemaakt van gelijkheid in het burgerlijk recht met de wet van 1958 die het principe van de maritale macht afschafte. In twee domeinen bleef ongelijkheid evenwel sterk aanwezig: werk en seksualiteit. Deze twee bolwerken van mannelijke superioriteit kwamen in het vizier van de nieuwe feministische eisen.

Terwijl de tewerkstelling van vrouwen na het einde van de Tweede Wereldoorlog sterk aangroeide, bleven er grote economische ongelijkheden bestaan tussen mannen en vrouwen. Er ontstonden specifieke organisaties die de belangen van vrouwen in bepaalde domeinen verdedigden (de Belgische Vereniging van Vrouwelijke Bedrijfsleiders in 1949, de Belgische Vereniging van Vrouwelijke Juristen in 1956). De Nationale Vrouwenraad van België (NVR) en de Belgische Groepering Open Deur (Groupement Belge de la Porte Ouverte, GBPO) waren waakzaam en klaagden steeds opnieuw de blijvende loonongelijkheid aan, die inging tegen internationale verdragen en tegen het Verdrag van Rome (1957). Dat laatste had, in artikel 119, de lidstaten van de EG opgelegd om binnen de vijf jaar tot gelijke lonen te komen. De sociale zekerheid, die in 1944 was ingevoerd, stoelde op traditionele opvattingen over de genderrollen, met de man als kostwinner van het gezin. Het wekt dus geen verwondering dat er protest broeide bij de werkende vrouwen. De grote staking in de nationale wapenfabriek in Herstal was een sleutelmoment in hun bewustwordingsproces. Ze verraste iedereen, zelfs de vakbonden: “De staking bij FN in 1966 was echt een revelatie.”²

In dezelfde periode werd het individu steeds belangrijker, wat contrasteerde met de toenmalige ideologieën waarin de gemeenschap centraal stond. Uit het groeiende individualisme, versterkt door de democratisering van het onderwijs en een beleid van non-discriminatie, ontstond het idee van recht op geluk en persoonlijke ontwikkeling. Toen na de Tweede Wereldoorlog de zeden losser werden, kondigde dat ook

de noodzaak van een seksuele bevrijding van vrouwen aan. Naarmate de samenleving seculariseerde, kreeg het gezin een nieuwe betekenis en maakte het idee van verantwoord ouderschap opgang. Nieuw links, een intellectuele beweging waaruit het feminisme van de tweede golf inspiratie zou putten, stelde een nieuw marxistisch analysekader voor dat de vervreemding van het individu in het dagelijkse leven, het gezin, de seksualiteit en in relaties met anderen aanklaagde. De stroming was doordrongen van het antiautoritaire en antihiërarchische gedachtegoed van mei '68 en was ervan overtuigd dat ze de samenleving grondig kon veranderen. Ze streefde ernaar de jeugd en een nieuwe arbeiderselite te mobiliseren en maakte graag gebruik van provocerende bewustmakingsacties om de bestaande orde in vraag te stellen.³

In het kielzog daarvan ontwikkelde zich een 'tweede feministische golf'. In tegenstelling tot het vroegere feminisme, had dat niet gelijke rechten als doel, maar wel de bevrijding van vrouwen. Die bevrijding moest er op twee terreinen komen, dat van de economie (solidariteit met de arbeidsters) en dat van het lichaam. Buitenlandse bewegingen dienden als voorbeeld: de Women's Liberation Movement (Women's Lib) in de Verenigde Staten, de Dolle Mina's in Nederland,⁴ de Mouvement de Libération des Femmes (MLF) in Frankrijk ... Stuk voor stuk bewegingen die ongewone, ludieke acties opzetten, waarmee ze de aandacht van de media trokken en een grote zichtbaarheid verwierven. De mobilisatie werd ook door enkele boeken gevoed: *The Feminine Mystique* van Betty Friedan (1963), *Het onbehagen bij de vrouw* van Joke Kool-Smit (1967), het *SCUM Manifesto* van Valérie Solanas (1968), *Sexual Politics* van Kate Millet (1970), *The Dialectic of Sex* van Shulamith Firestone (1970), *The Female Eunuch* van Germaine Greer (1970).⁵

Ook in België kreeg dit nieuwe feminisme voet aan de grond, met onder de pioniers Chantal De Smet en Roos Proesmans. Chantal De Smet⁶ werd op 13 november 1945 in Oostende geboren. Haar ouders, André De Smet en Jeanne Provoost, waren actief in de communistische partij. Chantal leerde thuis veel militanten kennen; zelf had ze deelgenomen aan betogingen tegen de Vietnamoorlog en was ze lid van de Vlaamse Kommunistische Studenten (VKS). Ze kende baron Allard, die ze had ontmoet in de antiatoombeweging. Ze studeerde aan de Universiteit Gent, waar ze het diploma van licentiate in de kunstgeschiedenis (1969) en in de geschiedenis (1973) behaalde. Marie-Rose (roepnaam Roos) Proesmans, geboren op 24 september 1943, was doctor in de rechten (1967, RUG).⁷ De jonge vrouwen hadden al over de situatie van de vrouw gediscussieerd: de staking bij FN Herstal en de opsluiting van een Gentse arts die abortussen had uitgevoerd, hadden indruk gemaakt op Chantal De Smet.⁸

Illustratie 14. Chantal De Smet tijdens een betoging in Gent voor meer kinderopvang, 1980.

Begin 1970 wekten de Nederlandse Dolle Mina's de interesse van Roos Proesmans. Meteen na hun oprichting in 1969 zetten zij uitdagende acties op touw. Roos Proesmans nam contact met hen op, en besliste een Dolle Minagroep op te richten in België. Voor de startvergadering, die ze bij haar thuis in Antwerpen belegde, zette ze een oproep in de pers. De bijeenkomst van 28 februari 1970 werd een onverwacht succes, wat Chantal De Smet ertoe aanzette om hetzelfde te doen in Gent. De Vlaamse Dolle Mina's organiseerden heel snel enkele ludieke acties, die veel weerklank kregen in de pers. Op 4 maart 1970 bezetten ze bijvoorbeeld het kantoor van een verzekeringsmaatschappij, waar ze voor de vrouwelijke personeelsleden, die in tegenstelling tot hun mannelijke collega's niet mochten roken, provocerend hetzelfde "recht op longkanker" opeisten. In maart en april volgden nog andere acties, in Antwerpen en Gent, waarbij onder meer kinderkribbes en speelpleinen werden gevraagd. Dolle Mina deinde uit naar Leuven, Oostende en Brussel.⁹

Het ontstaan van Marie Mineur

Jeanne's engagement in de communistische beweging had haar in contact gebracht met feministes van de eerste golf, maar zelf had ze de vrouwenzaak daarbij niet echt omarmd. Toen ze op het platteland woonde, schudde een clandestiene abortus die bijna fataal afliep haar brutaal wakker: *"Het was een buurvrouw, een vrouw uit het dorp voor wie het de twaalfde abortus was. Ze had 'de gewoonte abortus te plegen'. Ik besepte dat ik tot dan toe niets had begrepen. Ik voelde me verschrikkelijk schuldig en ben over die problemen beginnen praten met alle vrouwen die ik tegenkwam."*¹⁰ De gebeurtenis trof haar diep.

In 1969 vestigden Jeanne en haar gezin zich in La Hestre. Ze had afstand genomen van het militantisme en werkte in een grootwarenhuis in La Louvière. Begin 1970 hoorde ze tijdens een verlofdag het radioprogramma Magazine F van Laurette Charlier en Georges Pradez. Chantal De Smet sprak er over Dolle Mina en Jeanne voelde zich onmiddellijk aangesproken. *"Ik zei tegen mezelf: dit is echt mijn ding. Ik belde Laurette die me in contact bracht met Chantal, en Chantal zei: 'Wel, jullie gaan een beweging oprichten in jullie streek'."*¹¹

De twee vrouwen konden het meteen uitstekend met elkaar vinden, en uit die goede verstandhouding groeide een nieuw engagement.¹² Jeanne bracht enkele vriendinnen samen met het plan om Dolle Mina te ontmoeten. Maar Chantal De Smet was hen voor: zonder zeker te weten dat ze waren opgericht, kondigde ze het bestaan aan van Waalse

Dolle Mina's, die ze de 'Marie Mineur' noemde. Meteen kreeg Jeanne de vraag om samen met Chantal en in naam van een groep die nog niet eens bestond, deel te nemen aan een nieuwe uitzending op de RTB ... Gastvrouw was deze keer Jacqueline Saroléa. *"Ik trok dus met Chantal naar de radio, en we spraken er over het feminisme. Ik had eigenlijk nog niet veel te vertellen. Ik vertegenwoordigde een Waalse pendant van het feminisme. We hadden inmiddels een groep van een vijftiental jonge vrouwen opgericht en de uitzending voorbereid. We konden toch niet gaan praten over iets dat nog niet bestond!"*¹³

Met de uitzending in aantocht, bracht Jeanne in alle haast enkele collega's en trouwe vriendinnen samen. De kleine groep besloot een enquête op te zetten bij de arbeiders van enkele fabrieken in de streek. *"We gaven voorrang aan bedrijven waar één van ons mensen kende. Dat was het geval voor de aardewerkfabriek Boch Céramis en het confiseriebedrijf Kwatta Lamy Lutti in La Louvière, de glas- en holglasfabriek in Manage en enkele textiel fabrieken in Binche en Havré. Vooraf kalkten we 's nachts op de muren in de buurt van de fabriek: 'Gelijk loon voor gelijk werk!' en ook 'Vrouwen vrij' (getekend Marie Mineur). Slechts drie van ons hadden ervaring met dit soort acties en dus haalden we onze echtgenoten erbij. Ze hebben moedig meegedaan ..."*¹⁴ Marie Mineur stelde zich aan de arbeidsters voor als *"enkele arbeidsters die zich verenigen om voor alle vrouwen sociale rechtvaardigheid te verkrijgen, op het werk en thuis"*.¹⁵ De vragenlijst die ze uitdeelden, peilde naar ongelijkheden in het gezin en op het werk (huishoudelijke taken, opvoeding van de kinderen, vrije tijd, waarom ze werkten, loon) en naar wat ze nastreefden op het vlak van gelijkheid. De antwoorden waren beperkt in aantal, maar zetten aan om door te gaan.

Illustratie 15. Eisen van Marie Mineur op de muren van een glasfabriek in Manage.

De stichtende leden waren een tiental vrouwen uit de streek van Le Centre, tussen 22 en 35 jaar oud. *“Velen zijn moeder. Twee werksters, drie leerkrachten, een animatrice, een werkloze vrouw, twee rekkenvulsters, een bediende, een zelfstandige, een arbeidster.”*¹⁶ Er waren enkele vrouwen bij die Jeanne kende uit haar communistische jaren en verder collega's, buurvrouwen en vriendinnen.

*Portret van Marie Mineur La Louvière*¹⁷

Marion Majot-Dainville: Protestants milieu, voormalig lid van APIP-La Louvière en van verschillende antiatoomcomités, leerkracht, twee kinderen

Rosalba Baras-Comando: Vader was mijnwerker, oud-lid van de Jeunes Communistes van Charleroi; zij was bediende, studeerde later maatschappelijk werk en werd docente aan de Sociale School

Odette Harvengt: Rekkenvulster bij CORA, dochter en echtgenote van een arbeider, 2 kinderen

Raymonde Harvengt: Zus van Odette, werkte in een metaalverwerkend bedrijf (UBELL), 3 kinderen

Liliane Quatre-Coeurs: Poetsvrouw, haar echtgenoot was schrijnwerker, beiden werkten voor het Museum van Mariemont en waren kinderen van mijnwerkers, 1 kind

Christiane Rigomont: Protestants milieu, dochter van een arbeider, actief tegen de oorlog in Vietnam, secretariaatsmedewerkster bij Infor-Jeunes in Bergen; haar man was leerkracht en vakbondsafgevaardigde (CGSP-ACOD)

Yvette Liard: Poetsvrouw in het ziekenhuis van Jolimont, haar man was arbeider (Boch), 2 kinderen

Marie-Antoinette Lefèvre: Leerkracht Frans in een katholieke school, echtgenoot was fotograaf, 2 kinderen

Marthe Bemelmans: Protestants milieu, schoonmoeder van Marion Majot

Christiane Rigomont, die door Marion Majot was meegetroond naar Marie Mineur en in eerste instantie gewoon uit nieuwsgierigheid kwam, werd uiteindelijk, samen met Jeanne, een spilfiguur van de beweging.¹⁸ Sommige leden van Marie Mineur hadden ervaring als militant, anderen helemaal niet. Sommigen konden er tijd in investeren, anderen minder. Terwijl Dolle Mina uit de studentenbeweging groeide, was Marie Mineur van bij het ontstaan verankerd in de arbeiderswereld.

De nieuwe groep nam de naam Marie Mineur aan en stelde zich voor als ‘Mouvement de Libération des Femmes de Wallonie’ (naar analogie met de MLF in Frankrijk). Hun naamkeuze was op meer dan één manier symbolisch: *“Marie = verpersoonlijking van de vrouw. Mineur(e) = zelfs volwassen, is ze afhankelijk van een man, dus minderjarig ten opzichte van hem.”*¹⁹ Chantal De Smet, die de naam had voorgesteld, dacht dat Marie Mineur een mijnwerkster was uit de 19de eeuw, die actief was geweest in de arbeidersbeweging en had geijverd voor een reglementering van de vrouwen- en kinderarbeid. Pas later zou onderzoek meer details opleveren over de echte Marie Mineur. Ze was actief geweest in de arbeidersbeweging, heel waarschijnlijk net als haar man, en had in 1872 in Verviers de enige vrouwenafdeling van de Eerste Internationale opgericht. Tijdens meetings voerde ze met veel gedrevenheid het woord, en ze engageerde zich twintig jaar lang in anarchistische en rationalistische middens *“voor de triomf van emancipatie-ideeën”*.²⁰ Na haar huwelijk in 1889, leidde ze de Femmes Rationalistes van Verviers, die aangesloten waren bij de BWP.

Spontaan georganiseerde groepen, zonder hiërarchie

Marie Mineur had duidelijk een libertaire inslag: *“We willen breken met bureaucratistische gewoonten. In onze beweging is er geen ‘aanvoerder’, geen voorzitter, geen secretaris; er zijn geen afdelingen, er is geen nationaal comité, kortom, er is geen organisatie. We willen vrij zijn van elke groeps- of partijdruk. Deelnemen aan de vergaderingen is wenselijk maar niet verplicht. Deelnemen aan de vergaderingen geeft een stem in de beslissingen. Alle vrouwen, wie ze ook zijn, kunnen deelnemen aan onze acties of met enkele vriendinnen een ‘Marie Mineur’-groep oprichten.”*²¹

Om avonturisme en uitschuivers te vermijden, nam Marie Mineur bij de oprichting wel een charter aan, in overleg met Dolle Mina. *“We moesten het op z’n minst allemaal*

eens zijn over een actie, we vertrokken niet met twee of drie om een actie op te zetten zonder dat de hele groep akkoord was, kwestie van avonturisme te vermijden ... We waren niet gestructureerd, maar we deden niet om het even wat."²² Jeanne had inderdaad ervaring als militante en gaf die door. Het charter²³ voorzag de oprichting van werkgroepen per type van ongelijkheid: kinderkrabben, geboortebepanking, het huwelijksrecht, de media, loonongelijkheid. De werkgroepen hadden als taak om gevalstudies te maken, documentatie te verzamelen en met andere feministische groepen na te denken over de publicatie van een manifest. Elk voorstel moest worden voorgelegd aan Marie Mineur, op lokaal en op nationaal niveau. De acties moesten een breed publiek aanspreken en verdedigbaar zijn bij de pers; achteraf volgde een evaluatie van de resultaten. Leden konden worden uitgesloten indien ze zonder overleg eigen acties opzetten.

In werkelijkheid waren de structuur en interne organisatie van Marie Mineur veel bescheidener en meer informeel. Ze kwamen regelmatig samen, soms met een tiental, soms met meer. Een dagorde of notulen kwamen daarbij niet te pas: de bijeenkomsten vormden vooral een gelegenheid om over het dagelijkse leven te praten, over werkomstandigheden, werkloosheid, gezinsrelaties ... *"Er heerst een intieme, warme sfeer, zelfs al zijn we het niet steeds met elkaar eens. We vertellen elkaar veel: de kinderen, onze relatie, het machismo bij onze collega's, het lijdelijk verzet van een echtgenoot die niet helpt in het huishouden en met slaande deur vertrekt wanneer we hem dat verwijten. We geven elkaar tips om voet bij stuk te houden. We hebben reden om in opstand te komen, zeggen we. We moeten Neen! zeggen. Ons niet langer schuldig voelen."*²⁴ Ze praatten met elkaar *"zoals vriendinnen met elkaar praten om een gevoel van samenhang te vinden waarin zo'n beetje alles kan worden verteld."*²⁵ Een beetje te veel, soms, *"want we betraden elkaars privéleven wat te veel. Als we boos waren op iemand, hadden we dus wapens om te kwetsen."*²⁶

Anders dan bij Dolle Mina, waren mannen niet welkom op bijeenkomsten van Marie Mineur. Van bij het begin voelden ze de nood om louter onder vrouwen samen te komen: *"We hadden meteen vergaderingen waar we voelden dat mannen niet konden komen. Want de mannen spraken in onze plaats."*²⁷ Ze waren bang dat mannen, die meer gewoon waren in het publiek te spreken, het hoge woord zouden voeren en dat vrouwen zich in hun gezelschap op de achtergrond zouden houden en zouden zwijgen. *"De man heeft in onze samenleving de rol van gezinshoofd gekregen; wij leven nog onder zijn voogdij; zelfs als hij binnen het koppel soms weigert om zijn rol van uitbouter op te nemen, dan nog blijft hij al te vaak beschermend en over-*

heersend. Bovendien zorgen de tekortkomingen van onze opvoeding ervoor dat we niet even vrijuit kunnen praten wanneer er mannen bij zijn, en dit geldt des te meer wanneer het om onze echtgenoten gaat.”²⁸ De gespreksthema’s zijn bovendien vaak veel te intiem om te worden besproken in de aanwezigheid van mannen.

Nieuwe Marie Mineurgroepen kwamen tot stand in Charleroi, Bergen, Doornik, Luik, Namen en Brussel, vaak onder impuls van vrouwen uit linkse kringen. Sommige waren sterk ingebed in het arbeidersmilieu en vooral bezig met concrete acties, zoals de groep in La Louvière. Andere legden zich toe op theoretische reflectie, zoals de Brusselse Marie Mineur. Die groep vergaderde aan de Université Libre de Bruxelles (ULB) en nodigde Jeanne Vercheval uit, maar hun debatten lieten haar koud: *“Het was helemaal het omgekeerde van Marie Mineur: het was een erg benepen marxistische denkgroep. Ze ruzieden er tussen maoïsten en trotskisten.”*²⁹

Ook bij andere Marie Mineur waren er conflicten: *“Er waren informele groepen in Namen, in Luik ... maar die kwamen en gingen, eerst bestonden ze en daarna weer niet. Weet u, het was na '68, we mochten geen leider hebben.”*³⁰

Invloeden

Terwijl organisaties in het veld in andere landen aansluiting zochten en vonden met universitaire groepen, kreeg het feminisme van Marie Mineur nauwelijks weerklank in academische kringen. Zoals gezegd legde Marie Mineur de klemtoon op het actiegestuurd aanklagen van ongelijkheden en niet op het theoretiseren ervan. Er was dus weinig plaats voor intellectuele bespiegelingen: *“We zullen veeleer proberen om efficiënt op te treden, resultaatgericht en in lijn met het ‘we zijn het zat’-gevoel bij de vrouwen.”*³¹ Het was een feminisme van onderuit, en bijzonder creatief: *“Al die demonstraties vonden plaats in een kettingreactie en ontstonden naast elkaar, omdat de doelstellingen complementair waren, niet omdat er grote ideologische tweespalt was, toch niet uitgesproken.”*³²

Dat betekent niet dat er geen enkele theoretische beïnvloeding was. Verre van: Jeanne zocht informatie en de boeken die ze las, voedden haar feminisme: *De vrouw als eunuch (The Female Eunuch)* van Germaine Greer, *Het gouden boek (The Golden Notebook)* van Doris Lessing. Simone de Beauvoir riep gemengde gevoelens

bij haar op – zoals bij wel meer Belgische tweedegolffeministes.³³ Jeanne was zich bewust van haar belang (ze was “de moeder van ons allemaal”³⁴), maar *De tweede sekse* bekoorde haar niet: “Ik kon er mijn gedachten niet bijhouden. Maar ik heb het toch gelezen.”³⁵ Jeanne nam ook deel aan feministische congressen in andere landen. Met Christiane Rigomont trok ze naar een Dolle Minabijeenkomst in Nederland, wat de gelegenheid bood om te praten over abortus en over een clandestien circuit naar Nederland. In oktober 1971 trokken ze met andere Belgische feministes naar een ander congres van Dolle Mina in Zwolle. Ook de Women’s Lib uit de Verenigde Staten en de Franse MLF waren daar aanwezig.³⁶ En in mei 1972 nam Jeanne in Parijs deel aan de Journées de Dénonciation des Crimes contre les Femmes.³⁷ Al bij al bleven de internationale invloeden echter beperkt. Net zoals andere linkse feministes in Europa, stond ze sceptisch ten opzichte van het Noord-Amerikaanse feminisme.³⁸ Marie Mineur ontwikkelde haar programma vooral in samenspraak met Belgische zielsverwanten (van wie enkelen nauwere contacten hadden met het buitenland).

Illustratie 16. Jeanne Vercheval (links) neemt met andere feministes deel aan het Dolle Minacongres in Zwolle (Nederland), 1971.

Die bevriende organisaties waren allereerst Dolle Mina (Chantal De Smet), en daarnaast het FLF (Front de Libération des Femmes) en de GALF (Groupe d'Action pour la Libération des Femmes), beide opgericht in 1971. De drie organisaties hadden hun wortels in de studentencontestatie van de jaren 1960. Chantal De Smet had deelgenomen aan de 'Walen buiten'-campagne tegen de aanwezigheid van Franstalige studenten aan de Leuvense universiteit. Ze herinnert zich dat ze begon te betogen in 1966: "We zaten echt in een logica van manifestaties en revolte (...). We stelden alles in vraag."³⁹ Wat haar trof tijdens mei '68, was dat jongeren het woord namen: "Ik had de indruk dat voor de eerste keer het woord aan de jongeren was (...). De mensen waren ontsteld, maar ze luisterden ... Het was de eerste keer dat dat gebeurde en ook daarom maakte het zo'n overweldigende indruk op mij."⁴⁰

Het FLF ontstond aan de ULB. Zijn eerste actie, die een plaats kreeg in de annalen van de 'tweede golf', was het saboteren van de gala-avond van een miss-Belgiëverkiezing, op 7 mei 1971 in Antwerpen. Naar het voorbeeld van gelijkaardige acties in de Verenigde Staten, namen Daniëlle Colardyn (die was geselecteerd als deelnemster) en haar vriendinnen van het FLF, Dolle Mina en Open Deur-Porte Ouverte⁴¹ plots het podium in, zwaaiend met protestborden. Ze deelden folders uit met de boodschap dat vrouwen "vlees" noch "vee" waren. Schandaal in de zaal, maar de media smulden van de actie!⁴² De GALF tot slot, was opgericht door Franstalige studenten van de Katholieke Universiteit Leuven en hield er gelijkaardige eisen op na als de andere groepen.⁴³

Tussen de feministes van Marie Mineur, Dolle Mina, FLF en GALF waren de relaties heel hartelijk. Ze waren allemaal jong, spontaan en enthousiast, en deelden een revolutionaire ideologie die de kapitalistische samenleving min of meer uitgesproken in vraag stelde. Ze waren er zeker van dat ze de heersende mentaliteit en de samenleving konden veranderen en beschouwden zich als de avant-garde, als 'speerpunten', die met hun ludieke en humoristische acties standpunten uitlokten en aanzetten tot nadenken. "Het was een grappend, strijdbaar en eigenzinnig feminisme, dat zich zeker van zijn stuk toonde."⁴⁴ De jonge vrouwen kwamen vaak samen, met Brasserie Verschueren in Sint-Gillis (Brussel) als een favoriet adres. Christiane Rigomont herinnert zich nostalgisch: "Het gonsde, het was een echte bijenkorf. Die vergaderingen, dat was een bijenkorf. Ik denk dat ik zoiets nooit meer zal meemaken (...). Het was erg, erg rijk. Vandaag is het helemaal niet meer hetzelfde."⁴⁵

et ta soeur???

liberation **des femmes**

éditrice: Anne Rousseau
collaboratrices: Denise Testaert
et Danielle Colardyn

**JUSTICE
DE CLASSE**

**JUSTICE
DE SEXE**

bimestriel janvier - février 1973

10 frs

Illustratie 17. Tijdschrift van het FLF, geleid door onder anderen Anne Rousseau, Edith Rubinstein, Denise Testaert en Danielle Colardyn, 1973.

Eisen

De vier organisaties hadden dezelfde doelstellingen inzake onderwijs, de verdeling van huishoudelijke taken, werk, geboortebeperving en abortus. Hoewel ze zich autonoom verklaarden ten opzichte van de linkse beweging, hanteerden ze een marxistisch kader in hun analyses van de maatschappijstructuur en van de genderverhoudingen. Ze namen zowel het patriërchaat als de kapitalistische uitbuiting op de korrel. Vanuit dat perspectief werden vrouwen dubbel gediscrimineerd, als vrouw en als proletariër. Om het patriërchaat omver te gooien was een strijd op meerdere fronten nodig: vrouwen moesten worden bevrijd op economisch, sociaal, psychologisch, seksueel ... vlak. Aangezien de organisaties evenwel in verschillende sociale kringen verkeerden, varieerden de actievormen en prioriteiten. Marie Mineur was veel sterker politiek en sociaal geëngageerd dan de andere organisaties en herinnerde keer op keer aan de sociale dimensie van de seksestrijd. Dat de teloorgang van de industrie erg zwaar op hun regio woog, maakte de leden van Marie Mineur nog meer ontvankelijk voor antikapitalistische theorieën: velen van hen voelden de sociale problemen in hun dagelijkse leven.

In 1971 verspreidde Marie Mineur de brochure *'Marie Mineur': Mouvement de libération de la femme. 1ère année*, met daarin hun belangrijkste eisen: *"We moeten alles in vraag stellen, neerhalen wat er bestaat en een samenleving tot stand brengen waar geen enkel menselijk wezen nog door een ander menselijk wezen kan worden uitgebuit."*⁴⁶ Ze eisten gemengd onderwijs in alle scholen,⁴⁷ en dat meisjes en jongens op alle niveaus dezelfde leerstof zouden krijgen. Ze verzetten zich tegen het onderscheid in de beroepsopleidingen, want daardoor kwamen vrouwen terecht in beroepen met lagere lonen en bleef op de arbeidsmarkt een segregatie bestaan die de patroons goedkope vrouwelijke arbeidskrachten opleverde en die mannelijke werknemers vrijwaarde van vrouwelijke concurrentie in 'hun' sectoren. *"Van degenen onder ons die toegang hebben tot hoger onderwijs, kiest de meerderheid 'natuurlijk' voor een literaire richting en liefst voor een carrière in het onderwijs, want het onderwijs dat men ons geeft, leert ons dag na dag dat 'vrouwen niet wetenschappelijk zijn ingesteld', dat 'vrouwen veel praten, maar niet veel denken', dat 'vrouwen zijn gemaakt om zich met de kinderen bezig te houden'. Die indoctrinatie zal ertoe leiden dat alle topcarrières in handen van mannen blijven! Uitbuiting!"*⁴⁸

Illustratie 18. De Marie Mineur publiceren hun eisen, 1971.

De Marie Mineur verzetten zich tegen de manier waarop pornografie, film, theater en reclame het vrouwelijke lichaam uitbuiten. "Ze wordt herleid tot haar sekse en in de meest absurde decors geplaatst", en gebruikt als "lokaas".⁴⁹ Het schoonheidsideaal droeg ook bij tot een gevoel van vervreemding: "Wanneer we 'veilig willen leven', 'zeker willen zijn bemind te worden', moeten we een KUNSTWERK zijn. We zijn beducht voor de kritische opmerkingen van onze geliefden, we zijn tot de grootste gekheden bereid om te vermageren of om een perzikhuid te hebben. Onze kennis moet zich beperken tot kunnen *LUISTEREN EN INSTEMMEN*, tot *glimlachen bij een compliment, verleiden met een blik, uitdagend heupwiegen*. HET LEVEN IS GEEN THEATER WAARIN IEDEREEN KOMEDIE SPEELT!"⁵⁰

Ze stelden ook de passieve houding van vrouwen op het vlak van seksualiteit aan de kaak. Door alle taboes voelden ze zich onwetend en verloren. Marie Mineur eiste – we komen er later op terug – de algemene verspreiding van seksuele vorming, de vrije verkoop van voorbehoedsmiddelen en het recht van vrouwen op vrije en gratis abortus.

De staking in Herstal had een krachtige solidariteitsbeweging rond de kwesties van gelijke behandeling en gelijk loon in het leven geroepen. Met het dagelijkse leven van

de arbeidsters als vertrekpunt, verdedigde Marie Mineur met vuur het principe van 'gelijk loon voor gelijk werk'. Marie Mineur klaagde ook de specifieke reglementering van vrouwenarbeid aan: in geval van reglementering moest die op dezelfde manier van toepassing zijn op beide seksen. Het werk van vrouwen was immers niet te herleiden tot een bijverdienste; hun werk had dezelfde waarde als dat van mannen. Kortom, de Marie Mineur eisten voor vrouwen financiële autonomie, het recht op werk en de toegang tot alle beroepen. Ze waren ervan overtuigd dat vrouwen die niet werkten, daaronder leden. Jeanne herinnert zich hoe haar moeder, die na haar geboorte was gestopt met werken, een nieuw evenwicht vond bij haar herinschakeling op de arbeidsmarkt: *"Op 54-jarige leeftijd vond ze opnieuw werk, als poetsvrouw bij ACEC in Charleroi, ze maakte er een heleboel vriendinnen: ze is toen opnieuw een vrolijke vrouw geworden."*⁵¹

Marie Mineur had ook kritiek op deeltijds werk, dat vrouwen in een afhankelijke positie hield: *"Wanneer we er alleen voor komen te staan, laat deeltijds werk ons niet toe te leven ... WE ZIJN DUS NIET VRIJ."*⁵² Maar wilden vrouwen op dezelfde manier kunnen werken als mannen, dan moest het gezinsmodel veranderen. *"De verantwoordelijkheid voor het kind ligt bij de mama', zo wordt sinds lang gezegd, dat is meteen voor eens en altijd in orde, dat komt iedereen goed uit."*⁵³ Om deze ongelijkheden te bestrijden, was een mentaliteitsverandering nodig en moest er kinderopvang komen: kinderkribbes, naschoolse opvang ... De staat was in hun ogen medeplichtig aan de bestaande ongelijkheid omdat hij niet investeerde in kinderkribbes, terwijl er overduidelijk te weinig waren: *"Er is niet genoeg werk voor iedereen; door ons het werken te beletten, dekt de staat zijn falen toe (...). WEL DAN, MANNEN, WANNEER WORDT KINDEROPVANG JULLIE EIS?"*⁵⁴

In de privésfeer vroeg Marie Mineur dat vaders en moeders samen de opvoeding en de huishoudelijke taken zouden opnemen. *"Laat ons het werk thuis verdelen, volgens ieders zin en beschikbaarheid (strijken, poetsen, klussen, de tuin) (...). Zodat die vreselijke boutade 'vrouw, achter je kookpotten!!' verdwijnt. Mannen en vrouwen zijn in staat om alles te doen. Het is kwestie het te leren!"*⁵⁵

Aangezien de Marie Mineur elke afhankelijkheid van mannen weigerden, wilden ze geen bankrekening openen zolang daarvoor toestemming van de echtgenoot nodig was. *"Uit principe hebben we dus geweigerd dat de rekening van een beweging voor de bevrijding van de vrouw zou worden gepatroneerd door onze bazen-voor-de-wet."*⁵⁶ En al wilde de beweging afstand bewaren van politieke partijen, ze bekritiseerde wel de zwakke vertegenwoordiging van vrouwen in de politiek.

*“Onze strijd is niet gericht tegen de mannen, zoals burgerlijke humoristen beweren, maar tegen de samenleving.”*⁵⁷ Marie Mineur nodigde dus mannen uit om zich bij hun strijd aan te sluiten, want de bevrijding van de vrouw zou tot de bevrijding van de man leiden. Mannen konden de strijd voor gelijkheid voeren in hun gezin: de huishoudelijke en opvoedkundige taken eerlijk verdelen, de titel van gezinshoofd weigeren, net als de beschermende rol die de samenleving hen toekende, weigeren om vrouwen als minderwaardige wezens te zien ... Marie Mineur riep hen ook op om de militantes te helpen, bijvoorbeeld door op de kinderen te letten tijdens acties.

Evengoed kregen vrouwen de uitnodiging om het spelletje van de genderrollen niet langer mee te spelen: *“Laat ons niet meer wachten op die superman, sterk, beschermend, onverstoorbaar ... de droomprins. We zullen uiteindelijk onze levensgezel aanvaarden met zijn zwakheden; we zullen van de man houden en niet van zijn beeld, want ja, de vrouw is tot object gemaakt, maar de man is niet ontsnapt aan het stereotiepe beeld om onze adolescentendromen kleur te geven. DOOR ONSZELF TE BEVRIJDEN, BEVRIJDEN WE ONZE ONDERDRUKKERS.”*⁵⁸

De feministes van de tweede golf streefden naar verandering, maar ze waren zich bewust van de obstakels die ze moesten overwinnen. Niet alleen waren de mannen niet klaar om hen te volgen, de vrouwen waren dat evenmin ...: *“Ons gebrek aan eenheid, ons gebrek aan zelfvertrouwen, het gevoel van berusting bij velen van ons, maakt onze strijd erg moeilijk.”*⁵⁹ Jeanne betreurde de passiviteit van zovele vrouwen die uiteindelijk berustten in hun situatie, vrouwen die bijvoorbeeld slachtoffer waren van partnergeweld: *“We vingen gekwetste, geslagen, bedroefde vrouwen op, vrouwen die eens ze waren uitgehuild, weer naar huis gingen, zich opnieuw liet slaan, terug naar ons kwamen, weer naar huis gingen ...”*⁶⁰ Er was niet alleen een mentaliteitswijziging nodig; deze vrouwen hadden ook een plek nodig waar ze zich veilig konden voelen. Aan zo’n opvangplaatsen voor mishandelde vrouwen was er een schrijnend gebrek. Soms ving Jeanne vrouwen bij haar thuis op: *“Er hebben er bij ons gelogeed, op matrassen op de grond, waar ze sliepen met hun kinderen.”*⁶¹

Actiemiddelen

Marie Mineur hield van de humoristische en provocerende aanpak van Dolle Mina en wanneer de gelegenheid zich voordeed, volgden ze dat voorbeeld. Jeanne ver-

telt: "Het was laat in de avond na een vergadering en we gingen frieten halen dicht bij het Noordstation [in Brussel]. Er kwamen enkele mannen aan, ze keken naar ons, klaar om allerlei voorstellen te doen. Eén van ons zei: 'Welke kies jij?' Marion sprong in: 'Hij moet zich eerst uitkleden want ik, ik neem de grootste pik'. 'Ah neen', zei Christiane, 'die is voor mij!' [lacht]. Ze zijn ervandoor gegaan ... [lacht]"⁶² Maar dat soort gedragingen was veeleer zeldzaam, zoals Jeanne beklemtoont met betrekking tot de anekdote over het Noordstation: "In La Louvière hadden we dat niet gedurfd. In Brussel wel! Het was onze Dolle Minakant. [lacht]"⁶³

Wij zijn de komieken

Zij die schrik hebben van niets, die op de muren van gesloten fabrieken VRIJHEID! kalken.

Wij zijn de relschopsters

Zij die zeggen wij aborteren

Zij die het hoofd opheffen en in de ogen kijken

Zij die houden van de vrouwen, de mannen, de zwarten, de kinderen, en van alle onderdrukten, alle paria's van een amorele samenleving.

Wij zijn de piratenvrouwen

Zij die verschijnen wanneer ze het minst worden verwacht.

Wij zijn de vulgairen

Die mannen-billenkniipers een mep verkopen

Die tieren wanneer een agent hen arresteert.

Wij zijn de immorelen

Die vakbondsafgevaardigden een schop onder hun kont geven.

Wij zijn de heiligschensters

Die weigeren werklozen te baren.

Wij zijn de prostituees

Zij die niet langer willen werken zonder iets te verdienen

Zij die weigeren te vrijen wanneer ze geen zin hebben.

Wij zijn bouwsters

Zij die een nieuwe wereld zullen bouwen

Met jullie allemaal ... onze zusters

Met jullie allemaal ... onze broeders.

De Marie Mineur⁶⁴

Marie Mineur hanteerde zowel veeleer klassieke actiemethodes, zoals het uitdelen van pamfletten en het verspreiden van brochures, als meer ludieke, vrolijke, rebelse; ze drukten zich uit via liedjes en sketches. Jeanne vertelt over het einde van een betoging waarin Marie Mineur meeliep: *“De massa verspreidt zich. Wij blijven op het plein en wij, de meisjes, nemen elkaar vast en dansen op het wijsje ‘36 heures et des congés payés’, dat Jacqueline op haar viool speelt.”*⁶⁵ Zo trok Marie Mineur de aandacht, zelfs al waren ze met weinig.

Illustratie 19. De Marie Mineur betogen in La Louvière, 1976. Jeanne Vercheval: 2de van links.

Zonder logistieke of financiële steun, moesten ze zich behelpen om het nodige geld te vinden voor hun acties. *“De Marie Mineur hadden geen geld. We hielden inzamelacties op de markten, zetten oproepen tot steun in onze brochures, maar wat we bijeenbrachten, bleef erg mager. En de pamfletten kostten ons veel geld.”*⁶⁶

Een gemengde ontvangst

Jeanne Vercheval stak veel tijd en energie in de beweging en kon daarbij gelukkig rekenen op het begrip van haar echtgenoot: *“Mijn man heeft me steeds gesteund. Mijn kinderen ook. Mijn vader, mijn moeder, mijn schoonouders, die niet (...). Mijn schoonmoeder zei ‘maar ik snap niet waarover ze klaagt, ze heeft nochtans een man die ...’. [lacht]”*⁶⁷ Bij Jeanne en Georges zat het actievoeren in het bloed; ze waardeerden en steunden elkaar in de gevechten die ze voerden. Ze stonden samen in voor het gezinsinkomen, al naargelang er zich werk aandiende.

Ook de andere Marie Mineur hadden meestal de steun van hun echtgenoot. *“De vrouwen die naar ons kwamen, moesten wel de instemming hebben van hun echtgenoten, want in arbeiderskringen was men veel minder bevrijd dan in de burgerij, enfin, toen toch.”*⁶⁸ Het kon echter slecht aflopen wanneer vrouwen met nieuwe ideeën van hun vergaderingen terugkwamen en meer gelijkheid wilden op het thuisfront. Dan toonden sommige echtgenoten zich minder tolerant en soms liep een conflict uit in een scheiding. *“We waren radicaal, dat is waar ... En we leerden onze vriendinnen, onze nieuwe vriendinnen, dat ze niets moesten laten passeren. En dat heeft wat drama’s veroorzaakt. We moesten soms iets rechtzetten ... Wanneer je zelf een feministische man hebt, is het gemakkelijk om door en door feministisch te zijn en anderen te zeggen ‘Laat je toch niet doen, hij kan de afwas doen, hij kan op de kinderen letten!’. Maar het is niet gemakkelijk voor een koppel, en ook niet voor de mannen, om plots te voelen dat je in vraag wordt gesteld. Ze willen niet meer vrijen wanneer hun mannelijkheid in vraag wordt gesteld! Ze spelen die mannelijkheid soms kwijt in de afwas, of omdat ze een vaatdoek moeten vastnemen! ... Neen, dat was een moeilijk punt (...). Als [de vrouw] in een groep arbeidsters zat, begreep [de echtgenoot] heel goed dat ze vocht voor haar werk of voor het recht op een werkloosheidsuitkering, dan vond hij het normaal dat ze naar vergaderingen ging. Maar wanneer ze thuiskwam met dingen als de afwas, poetsen of op de kinderen letten, dan ‘had dat er niets mee te maken’ ... Enkele [vrouwen] hebben zelfs slaag gekregen. Maar ze lieten zich minder doen dan tevoren.”*⁶⁹

Er loerden ook schuldgevoelens om de hoek: wanneer een kind op school een probleem had, kregen de Marie Mineur het etiket van slechte moeders opgeplakt. Christiane Rigomont herinnert zich de druk van de school op de moeders-actievoersters, terwijl de activiteiten van de vaders nooit een probleem vormden: *“Voor het minste, zoals een slecht punt voor wiskunde ... Ik had het geluk dat mijn kinderen*

het goed deden, maar het kon gebeuren. En het was omdat 'de moeder altijd op pad was natuurlijk, aan het militeren, een lichtzinnig mens. Als ze zich met haar kleine zou bezighouden, zou het beter gaan.' Van mijn echtgenoot die in de vakbond zat, vonden ze dat echter normaal. Sommige leerkrachten zeiden geen goedendag meer."⁷⁰ Ze denkt dat haar kinderen soms onder die kritiek hebben geleden.

De Marie Mineur steunden elkaar ook bij familiale problemen. In 1976 richtten ze het Front de Solidarité des Mères Seules (Solidariteitsfront van Alleenstaande Moeders) op, nadat de dochter van één van de leden dreigde te worden geplaatst omdat ze had gespijbeld en een ontvoering had gesimuleerd (!). Het Front wilde juridische hulp bieden aan alleenstaande moeders en vaders (gescheiden, zonder partner, weduwe/weduwnaar) die te maken kregen met administratieve ergernissen en treiterijen. De actie verscheen in de pers en kreeg onmiddellijk steun van de Jeunesse Ouvrière Chrétienne (de Franstalige KAJ), de katholieke vrouwenorganisatie Vie Féminine (pendant van de KAV) en het Brusselse vrouwenhuis.⁷¹ Het Front zou echter slechts even bestaan.

Marie Mineur zond niet alleen een schokgolf door het gezin, maar ook door een samenleving waarin mannen nog steeds een sterke greep hadden op het publieke leven: *"Hier [in La Louvière] komt politiek, meer en beter dan elders, tot stand onder mannen (...). We zijn omringd door vaders. Politieke vaders, vakbondsvaders, socioculturele vaders. De Marie Mineur hebben de gewoonten best wat overhoop gehaald door op straat te komen."*⁷²

Het antifeminisme kon op verschillende manieren tot uitdrukking komen, bijvoorbeeld wanneer mannen vrouwen te verstaan gaven dat ze hun 'natuurlijke' rol moesten blijven opnemen, naar huis moesten gaan om "zich met hun kookpotten bezig te houden". Het was ook aanwezig in enkele, weliswaar zeldzame, artikels in erg conservatieve bladen, waarin werd geopperd dat feministes ingingen tegen de biologie en hun vrouwelijkheid ontkenden:⁷³ "Of u nu Dolle Mina's bent of Marie Mineur, mevrouwen, wanneer u alle rechten hebt verworven, zal u ons misschien het recht hebben ontnomen om van u te houden zoals de Heer u echt heeft geschapen: zo verschillend van ons. Hoe meer u zal proberen om op ons te lijken, hoe minder u bij ons zal opwekken wat u nochtans allen verlangt: de grote passie."⁷⁴...

Die scherpe kritiek bracht Jeanne Vercheval niet van haar stuk: *"Er was inderdaad antifeminisme, maar ik heb er niet veel herinneringen aan. Het bleef al bij al toch*

Illustratie 20. Christiane Rigomont betoogt in Luik voor de legalisering van abortus, februari 1973.

beperkt. Ik heb het gevoel dat, als ik nu zou militeren zoals ik het toen deed, ik dat antifeminisme meer zou voelen dan toen het geval was.”⁷⁵ De Marie Mineur weigerden de rol van slachtoffer, gingen in de tegenaanval en maakten de kritiek met een grap onschadelijk. “We ‘hadden betere seks nodig’ en dingen in die trant. Ja, dat kregen we wel te horen. Maar uiteindelijk vonden Marion, Christiane en ik dat wel amusant, echt waar!”⁷⁶ In 1975 werd Jeanne door de RTB uitgenodigd om met zeven vrouwen van verschillende achtergrond enkele maanden lang deel te nemen aan de maandelijkse tv-uitzending ‘A vous les studios’. Ze moesten er van gedachten wisselen over onderwerpen als kinderwens, het werk, de liefde ... Wanneer Jeanne daarbij botste op conservatieve uitspraken, aarzelde ze niet om de controverse op te zoeken. Ze ging ook krachtig in tegen de negatieve reacties van enkele kijkers en tegen een artikel dat verscheen in het blad *Notre temps*: “We antwoorden er op wie schrijft dat we lelijk – grof – onbemind – gefrustreerd – immoreel – slecht gekapt zijn. We spreken er over sociale, culturele, seksistische valstrikken. We spreken er over het koppel. We praten er ook over klassenhaat, we bezingen sensualiteit, seksualiteit, solidariteit.”⁷⁷ Fragmenten uit het programma werden in 1978 opnieuw uitgezonden.

Al bij al was het klimaat gunstig voor de contestatie van de Marie Mineur, omdat ze ideeën in beweging brachten en belangstelling opwekten. Ze kregen uitnodigingen om te gaan spreken, in Brussel en Wallonië: “Meestal ging het veeleer over een thema en was het niet zozeer om over Marie Mineur te spreken. Maar het was natuurlijk omdat we Marie Mineur waren. We zijn overal naartoe geweest, in de culturele centra meer bepaald.”⁷⁸ Media die interesse toonden, gaven hen meestal een positieve pers. Haar ervaring met militante actie ten spijt, zag Jeanne ertegenop om voor een publiek te spreken. Ze overwon die angst echter en aanvaardde geregeld om deel te nemen aan debatten, op de radio, de televisie of bij bijeenkomsten. Ze verdedigde er met verve het nieuwe feminisme. Haar jeugd liet de journalisten niet onverschillig, zoals blijkt uit een artikel dat in 1970 in het tijdschrift *Rénovation* van de Union des Progressistes verscheen: “Jeanne, een levendige jonge vrouw, met lang bruin haar, onstuimig en teder, vol humor, antwoordde met de rest van haar sympathieke gezelschap intelligent op de talrijke vragen uit het publiek. Allereerst, zei ze, we zijn geen zottinnen!” Het artikel zette de nieuwe samenwerking die Marie Mineur met de mannen wilde bereiken in de verf: “‘We houden er veel van, van onze mannen’, zegt één van hen ons aan het einde van een warm debat. Kreten van instemming, die duidelijk maken dat ze geen inhoudsloze druktemakers zijn, maar dat ze een schreeuwende onrechtvaardigheid scherp aanvoelen.”⁷⁹

In 1971 publiceerde het christen-democratische tijdschrift *La Relève* een artikel over Belgische vrouwen- en feministische organisaties, en ook daaruit sprak sympathie voor Dolle Mina, het FLF en Marie Mineur: "Hun gevoel voor humor doet niets af aan de ernst van hun acties (...). Uit het bestaan en de groei van deze groepen blijkt dat vrouwen, in ons land zoals elders, een proces van bewustwording doormaken en dat bewustzijn op de voorgrond brengen. Hun situatie is geen (zware of zoete) last meer, maar een probleem."⁸⁰ Niet alleen de dagbladpers, maar ook gespecialiseerde tijdschriften stelden hun kolommen open. In januari 1972 werden Marie Mineur, Dolle Mina en FLF uitgenodigd voor een rondetafelgesprek aan de ULB over het nieuwe feminisme. Daaruit ontstond een themanummer van de *Cahiers du Cercle du Libre Examen* waarin elke groep haar manier van werken en haar eisen toelichtte.⁸¹ Marie Mineur stelde er de brochure '*Marie Mineur': Mouvement de libération de la femme. 1ère année* voor, die zo een nieuw publiek vond.

Gedurende een tiental jaar was Marie Mineur actief op alle feministische fronten, alleen of samen met anderen. Dat leidde tot een aantal sterke momenten die het tweedegolf-feminisme kracht bijzetten en in het hele land bekend maakten.

- ¹ M. Denis, *Dis, Marie, c'était comment, rue du Méridien 79?*, Voyelles, 1980, p. 28. In dit boek, over de eerste jaren van het (Franstalige) vrouwenhuis dat in 1974 in Brussel was opgericht, schetst Marie Denis het portret van enkele feministes. Ze gaf hen schuilnamen: 'Germaine' stond voor Jeanne Vercheval.
- ² *Emilienne Brunfaut. Entretien avec A.-M. Lizin*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1987, p. 37.
- ³ I. Gilcher-Holtey, "La contribution des intellectuels de la nouvelle gauche à la définition du sens de mai 68" in: G. Dreyfus-Armand et al., *op. cit.*, p. 89-115.
- ⁴ De naam verwijst naar Wilhelmina Drücker (1847-1925), arbeidster, socialiste en feministe, oprichtster van de Vrije Vrouwen Vereeniging (1889) en uitgeefster van *Évolutie*; haar radicalisme leverde haar het etiket 'dol' op. Zie: V. van de Loo, *De vrouw beslist: de tweede feministische golf in Nederland*, Amsterdam, Inmerc-IIAV, 2000.
- ⁵ F. Collin en V. Degraef, "Néoféminisme" in: L. Courtois, F. Rosart en J. Pirotte (dir.), *Femmes des années 80: un siècle de condition féminine en Belgique, 1889-1989*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1989, p. 203-204.
- ⁶ R. de Coninck, *Stortingslijst van het archief van Chantal De Smet*, nr. 108, Gent, Amsab-ISG, 1998.
- ⁷ Ch. De Smet, "Roos Proesmans (1943-2002)", *Brood en Rozen*, nr. 4, 2002, p. 37-41.
- ⁸ Interview JWV en CDS, 9/9/2010.
- ⁹ Over Dolle Mina, zie: K. De Smit, *Hoe dol was Dolle Mina? Een geschiedenis van de Dolle Mina's in Vlaanderen*, UGent, Rapporten van het Centrum voor Genderstudies, nr. 4, 2006.
- ¹⁰ Interview JWV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ¹¹ Idem.
- ¹² Chantal De Smet, die goed Frans sprak, trad op als tussenpersoon tussen de Nederlands- en Franstalige feministes.
- ¹³ Interview JWV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ¹⁴ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier" in: F. Degavre (dir.), *Diversité des féminismes*, Brussel, Université des Femmes, 2008, p. 36.
- ¹⁵ Privéarchief JWV: vragenlijst, z.d.
- ¹⁶ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 36.
- ¹⁷ Oprichtsters en meest actieve leden van Marie Mineur La Louvière. Fortunée Reggione, Anne Randour, Anne Cattiez en Nadine Decubber vormden later een groep in Charleroi.
- ¹⁸ Interview Christiane Rigomont door C. Jacques, 14/9/1993.
- ¹⁹ 'Marie Mineur': *Mouvement de libération de la femme. 1ère année*, La Louvière, [1971].
- ²⁰ J. Dhondt, *op. cit.*, p. 243; Fr. Joris, *Trente ans aux fourneaux de Clio*, Gilly, Ed. des Champs, 2008, p. 189-190.
- ²¹ 'Marie Mineur' ... *op. cit.*; Amsab-ISG, archief MVM, nr. 5.9: pamflet "Mouvement de libération des femmes" van Marie Mineur, 1971.

- ²² Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ²³ Privéarchief JVV: voorstel van basisprogramma (aanvaard in Gent en Antwerpen), z.d.
- ²⁴ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 39.
- ²⁵ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ²⁶ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ²⁷ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ²⁸ 'Marie Mineur' ... *op. cit.*
- ²⁹ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ³⁰ JVV, tussenkomst "L'art de militer" tijdens de studieweek van Vie Féminine, plenaire sessie, 3/7/2010.
- ³¹ J. Aubenas-Bastié, "68-78: dix ans de féminisme en Belgique" in: M.A. Macciocchi, *Les femmes et leurs maîtres*, Parijs, Chr. Bourgeois, 1978, p. 310.
- ³² Idem, p. 311.
- ³³ F. Collin en V. De Graef, "Néo-féminisme", *op. cit.*, p. 204.
- ³⁴ Interview JVV, 28/10/2010.
- ³⁵ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ³⁶ S. Van Rokeghem, "Le mouvement des Dolle Mina's 'récupéré' par des hommes?: un congrès féministe marquant", *Le Soir*, 5/11/1971.
- ³⁷ Voor meer informatie, zie hoofdstuk 3.
- ³⁸ Interview JVV, 28/10/2010. Zie ook: G. Dreyfus-Armand, "L'espace et le temps des mouvements de contestation" in: G. Dreyfus-Armand et al., *op. cit.*, p. 27.
- ³⁹ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁴⁰ Idem.
- ⁴¹ Over de aansluiting van de GBPO en Adèle Hauwel bij het feminisme van de tweede golf, zie hoofdstuk 3.
- ⁴² F. Collin en V. De Graef, "Néo-féminisme", *op. cit.*, p. 204.
- ⁴³ Privéarchief JVV: platformtekst van de GALF.
- ⁴⁴ J. Vercheval, "Les féministes aujourd'hui", *Voyelles*, nr. 3, nov. 1979, p. 62-63.
- ⁴⁵ Interview Christiane Rigomont door C. Jacques, 14/9/1993.
- ⁴⁶ 'Marie Mineur' ... *op. cit.*
- ⁴⁷ In 1971 kwam er gemengd onderwijs in het officiële net; het katholieke net volgde geleidelijk aan en veralgemeende het gemengd onderwijs pas in de jaren 1990.
- ⁴⁸ "Les Marie Mineur" in: *La condition féminine, Cahiers du libre examen*, mei 1972, p. 21.
- ⁴⁹ 'Marie Mineur' ... *op. cit.*
- ⁵⁰ Idem.
- ⁵¹ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁵² "Les Marie Mineur" in: *La condition féminine ... op. cit.*, p. 20.

- ⁵³ 'Marie Mineur' ... *op. cit.*
- ⁵⁴ *Idem.*
- ⁵⁵ Amsab-ISG, archief MVM, nr. 5.9: pamflet van Marie Mineur "Mouvement de libération des femmes", 1971.
- ⁵⁶ 'Marie Mineur' ... *op. cit.* Pas vanaf 1976 konden getrouwde vrouwen een eigen bankrekening openen zonder dat ze daarvoor toestemming van hun echtgenoot nodig hadden.
- ⁵⁷ *Idem.*
- ⁵⁸ *Idem.*
- ⁵⁹ *Idem.*
- ⁶⁰ J. Vercheval, "Et moi, et moi ... (où est le temps de l'irresponsabilité ...?)", *Cahiers du GRIF*, nr. 23/24, dec. 1978, p. 69.
- ⁶¹ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁶² Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁶³ *Idem.*
- ⁶⁴ "Les Marie Mineur" in: *La condition féminine ... op. cit.*, p. 17.
- ⁶⁵ J. Vercheval, "Dire brouillon", *Cahiers du GRIF*, nr. 12, juni 1976, p. 20.
- ⁶⁶ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁶⁷ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁶⁸ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁶⁹ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ⁷⁰ Interview Christiane Rigomont door C. Jacques, 14/9/1993.
- ⁷¹ Privéarchief JVV: oproep tot het vormen van een regionaal solidariteitsfront van alleenstaande vrouwen, ondertekend door Raymonde, Marion en Jeanne [1976]; krantenknipsels; Maison des Femmes (Brussel), 1/6/1976.
- ⁷² "Vivre à La Louvière", *Voyelles*, nr. 17, maart 1981, p. 34.
- ⁷³ I. Lemaire, "Féminisme et progressisme", *Europe Magazine* (Brussel), sept. 1973, p. 30.
- ⁷⁴ Le Râleur, "Sacrées Marie Mineurs!", *Belgique n° 1*, 13/1/1972, p. 1.
- ⁷⁵ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁷⁶ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁷⁷ Privéarchief JVV: getypte aantekeningen van JVV in reactie op een artikel van Eugène Alfred "Telle est la télé – les nénettes prises au piège", *Notre temps*, 4/12/1975.
- ⁷⁸ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁷⁹ "Les Marie Mineur (Dolle Mina's wallonnes) ne sont pas folles", *Rénovation: organe de l'Union des Progressistes*, 6/11/1970.
- ⁸⁰ "Groupements féminins et mouvements féministes", *La Relève*, 9/10/1971, p. 7.
- ⁸¹ *La condition féminine ... op. cit.*

HOOFDSTUK 3

Samen actievoeren

Illustratie 21. Van links naar rechts: Marie Denis, Jeanne Vercheval, Eliane Boucquey; Françoise Collin, Laurent Vercheval, Albert Meeüs; Pierre en Jean Meeüs, Véronique Vercheval. In Bourdiguet bij Uzès in Frankrijk, augustus 1972.

“Ze hebben betoogd, ze hebben geschreven, ze hebben petities getekend, ze hebben gezongen. Zonder de uren te tellen en de verboden trotserend, hebben generaties vrouwen zich geëngageerd om hun situatie te veranderen. Ze hebben gemiliteerd.”¹

In de loop van de jaren 1970 won de tweede feministische golf aan verscheidenheid. Het aantal kleine groepen nam toe; het waren spontane en libertaire bewegingen die het risico op versplintering vermeden door samen te werken. België was nog sterk verzuild, maar binnen het feminisme kwamen Frans- en Nederlandstalige vrouwen, arbeidsters en vrouwen uit de middenklasse, linkse en katholieke vrouwen samen op nationaal of regionaal niveau om een “kettingreactie” tot stand te brengen en “vanuit gedeelde doelstellingen” actie te voeren.²

Samenwerken was het ordewoord: Dolle Mina, Marie Mineur, FLF en GALF sloegen de handen in elkaar met andere vrouwen, die het feminisme vanuit diverse wegen verwoegden. Vol enthousiasme zetten ze acties op die een grote weerklank vonden in de pers, en die hun eisen bekend maakten bij een breed publiek. Er groeiden duurzame vriendschappen, maar evengoed waren er spanningen en meningsverschillen over hoe gelijkheid het best kon worden bereikt. De eerste concrete gezamenlijke actie was de publicatie van een manifest, *Het rode boekje van de vrouw(en)*, dat vandaag wordt beschouwd als een toonaangevende verwezenlijking van de tweede golf in België.

Het rode boekje van de vrouw(en)³

In maart 1971 opperde Marie Denis (pseudoniem van Eliane Stas de Richelle) het idee om een boek te publiceren over vrouwen. Marie Denis, die toen vijftig was,⁴ behoorde tot de katholieke burgerij. Ze was getrouwd met rechter Albert Meeüs en moeder van zes. In 1961 verscheen haar eerste roman, *Des jours trop longs*, waarin ze vertelde over de combinatie van vreugde en een zeker verdriet waarmee ze haar zwangerschappen had beleefd. Om vrij te kunnen schrijven, gebruikte ze een pseudoniem. De sekseongelijkheid hield haar bezig; ze had *The Feminine Mystique* van Betty Friedan gelezen en correspondeerde met Simone de Beauvoir. Ze verzorgde een rubriek in het christen-democratische blad *La Relève*, werkte mee aan *La Revue nouvelle* en *Le Ligeur*, en was

betrokken bij het Centre Féminin d'Education Permanente en bij het Actiecomité 'Gelijk loon voor gelijk werk', dat was ontstaan uit de vrouwenstaking bij FN Herstal in 1966.

Het *Petit livre rouge des écoliers et lycéens*,⁵ dat net was verschenen en de jeugd opriep tot rebellie tegen de dominante positie van de volwassenen, inspireerde haar om een gelijkaardige brochure te maken voor vrouwen.⁶ Ze sprak hierover met enkele vriendinnen, onder wie Françoise Collin, die ook in *La Relève* schreef. Françoise Collin (°1928) behaalde een doctoraat in de filosofie aan de Leuvense universiteit en had twee boeken op haar naam staan, *Le jour fabuleux* (1960) en *Rose qui peut* (1961). Marie Denis legde het idee ook voor aan Marthe Van de Meulebroeke, die ze had ontmoet in het Comité 'Gelijk loon voor gelijk werk'. Marthe Van de Meulebroeke (°1922) was een generatiegenote van Marie Denis, maar kwam uit een heel ander milieu. Ze was opgegroeid in een links-intellectuele familie, waar revolutionairen, libertaire vrijdenkers en artiesten kind aan huis waren. Ze had Romaanse filologie en filosofie gestudeerd aan de ULB, werkte als leerkracht en was actief in diverse vrijzinnige, progressieve en vakbondsorganisaties. In 1948 sloot ze aan bij de vrijmetselaarsorde Le Droit Humain. In 1962 was ze betrokken bij de oprichting van La Famille Heureuse in Sint-Joost-ten-Node (Brussel), het eerste centrum voor gezinsplanning in Franstalig België, en in 1966 stichtte ze mee het Actiecomité 'Gelijk loon voor gelijk werk'.⁷ De meeste voorbereidende vergaderingen voor *Het rode boekje* vonden bij haar thuis in Vorst (Brussel) plaats.

Druppelsgewijs breidde het startgroepje uit. In juni 1971 nodigde Marie Denis Jeanne Vercheval en een vertegenwoordigster van Dolle Mina⁸ uit voor een vergadering bij Marthe Van de Meulebroeke.⁹ Op die vergadering van 22 juni waren zo'n 15 vrouwen aanwezig. Ze hadden heel uiteenlopende profielen wat betreft leeftijd, filosofische overtuiging, gezinstoestand, beroepsleven ... Wel was de meerderheid universitair geschoold en afkomstig uit een christelijk, eerder welgesteld milieu. Er ontsponnen zich meteen heftige discussies die resulteerden in een lijst van verder uit te werken thema's. Marie Denis maakte het verslag op en bood haar nieuwe vriendinnen aan om een stramien voor het boekje uit te werken. Iedereen mocht haar daarvoor ideeën toesturen. Tijdens de zomer schreef ze een sneuvelversie die vervolgens werd besproken in een reeks erg geanimeerde vergaderingen, met leden van Marie Mineur, het FLF, de GALF, Dolle Mina, maar ook het Actiecomité 'Gelijk loon voor gelijk werk' ...¹⁰ Marthe Van de Meulebroeke en haar moeder Héléne zorgden voor wijn, de tongen kwamen los, de sfeer was "euforisch".¹¹ "We waren losgeslagen",¹² herinnert Jeanne Vercheval zich. "Het waren ongelofelijke discussies",¹³ vult Chantal De Smet aan.

Illustratie 22. Jeanne tijdens het collectieve werk aan *Het rode boekje van de vrouw(en)*, 1972.

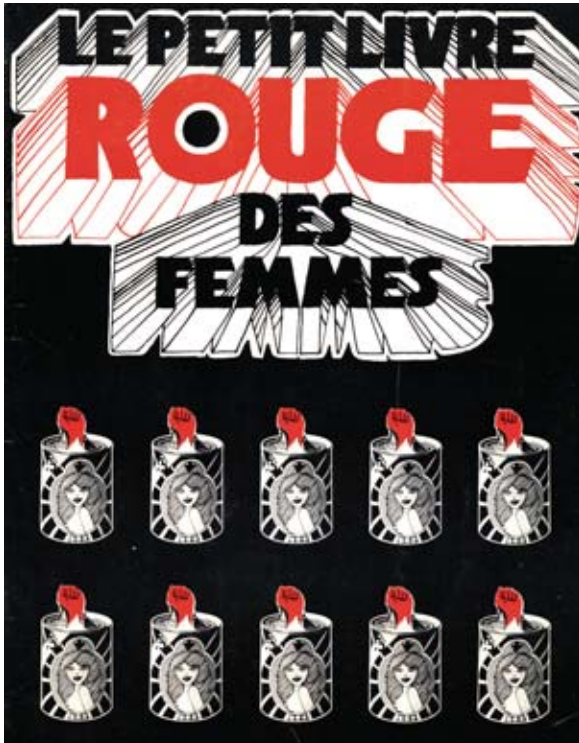
Marie Denis had een groot aandeel in de teksten, maar doorheen de bijeenkomsten werden voortdurend stukken toegevoegd en weer geschrapt, en ontstonden er werkgroepjes die daarna weer werden ontbonden. De leden van Marie Mineur¹⁴ verdedigden fel de arbeiderszaak en hun eigen revolutionaire ideologie. *“Wat ons betrof, moest het kapitalisme worden bevochten en we waren ervan overtuigd dat het nog steeds mogelijk was een revolutie te ontketenen.”*¹⁵ Ze drongen er ook op aan dat de publicatie niet te intellectueel zou worden, dat ze zou steunen op concrete gevallen en leesbaar zou zijn voor een zo ruim mogelijk publiek. De discussies verliepen hevig, maar de toon bleef erg hartelijk. *“We zagen elkaar erg graag (...). Zelfs wanneer we het niet eens waren, stelden we niet de persoon in vraag. We stelden in vraag wat ze zei, maar niet de persoon.”*¹⁶ Wanneer Jeanne Vercheval verhit raakte en te radicaal uit de hoek kwam, maakten anderen haar duidelijk dat ze overdreef en werd de discussie verdergezet. Er waren geanimeerde gesprekken, met name met Marie Denis, die zich ondanks haar afkomst erg open van geest toonde. In een brief aan Jeanne uit 1971, probeerde ze hun beider standpunten met elkaar te verzoenen: *“Ik heb nog nagedacht over de klassenstrijd: ja, het is noodzakelijk dat we de samenleving*

omverwerpen, maar de marxistische uitspraken daarover zijn te geladen om ze aan iedereen voor te leggen. Het is beter om het te hebben over een klassenloze samenleving – want klassenstrijd, dat is een beetje de enen tegenover de anderen plaatsen. Ik begrijp het, maar er zijn er die daarvoor niet klaar zijn, misschien zullen zij het later begrijpen.”¹⁷ Op andere momenten nam Marie Denis aanstoot aan wat werd gezegd: “Wij choqueeerden haar natuurlijk, maar ze hield ervan om op die manier te worden gechoqueerd, ze had er deugd van. Ze is een heel goede vriendin geworden.”¹⁸ Van haar kant verdiepte Jeanne zich met interesse in Marie Denis’ boek *Des jours trop longs*.

Toen in januari 1972 de brochure nog lang niet klaar bleek, besloten Marie Denis, Jeanne Vercheval en Suzanne Van Rokeghem om gedrieën een coherente tekst te schrijven waarin de verschillende ideeën die waren gelanceerd een plaats zouden krijgen. Tussen de drie feministes groeide een diepe en duurzame vriendschap; ook na de jaren 1970 zouden ze nog samenwerken. Suzanne Van Rokeghem was de jongste van het trio. Ze werd op 12 juli 1947 geboren en begon na haar studies sociale communicatie aan de Université Catholique de Louvain¹⁹ als journaliste te werken voor het weekblad *Femmes d’Aujourd’hui*. In 1970 stapte ze over naar het Brusselse dagblad *Le Soir*, waar ze voor de rubriek ‘politiek en maatschappelijk leven’ werkte. De staking van de arbeidsters van FN Herstal in 1966 had haar bewust gemaakt van de vrouwenkwestie, en door Betty Friedan, Evelyne Sullerot en anderen te lezen, had ze haar inzichten verdiept. Al in 1970 toonde ze zich geïnteresseerd in de mediagenieke acties van het nieuwe feminisme in Frankrijk en de Verenigde Staten en sloot ze aan bij de Belgische feministische beweging: “Ik heb Jeanne Vercheval ontmoet via Chantal De Smet (...). Ik heb één, twee, drie artikels over Marie Mineur geschreven in *Le Soir*. Ik voelde meteen sympathie. Ze [Jeanne] opende de deur naar een milieu waartoe je, behalve via de vakbond, erg moeilijk toegang krijgt: het arbeidersmilieu. Wanneer er stakingen waren, kreeg ik dus informatie die ik anders niet zou hebben gekregen.”²⁰ Suzanne Van Rokeghem nam ook deel aan de bijeenkomsten van het FLF.

Eind januari 1972 legden Marie, Jeanne en Suzanne een gezamenlijke tekst voor die, na herwerking, eindelijk af raakte. De vraag welke titel het boekje moest krijgen, was voer voor nieuwe discussies: *Is het beu!* was één van de voorstellen. *Het rode boekje van de vrouw(en)*, verwijzend naar het *Rode boekje* van Mao en naar het *Petit livre rouge des écoliers et des lycéens*, werd eerst als weinig origineel verworpen, maar uiteindelijk aanvaard: de titel had de verdienste de notie van ‘verzet’ te bevatten. Antoinette Sturbelle, de grafiste die de lay-out van de Franstalige uitgave verzorgde, werkte

nauw met Jeanne samen. *Het rode boekje van de vrouw(en)* werd een mix van dialogen en korte teksten over herkenbare dagdagelijkse situaties, opgefrist met illustraties en met sprekende, humoristische tekeningen van Anne Thirion. Het legde de man-/vrouwongelijkheden bloot in een opstandige, spontane stijl die afstak bij de meer bezadigde taal van minder radicale feministes. Het bevatte, naast een kennismaking met de maatschappijkritiek die Marie Mineur, FLF, Dolle Mina en GALF deelden, ook ideeën voor verandering. *Het rode boekje van de vrouw(en)* bond de strijd aan met de taboes over lichaam en seksualiteit: het beschreef de vrouwelijke geslachtsorganen en eiste het beslissingsrecht over het eigen lichaam op, met het recht op genot, anticonceptie en abortus. Het bevatte ook een lijst met adressen van centra voor gezinsplanning en trad zo de wet van 1923 met voeten die alle reclame voor en informatie over geboortebeperving strafbaar maakte en die pas in 1973 werd afgeschaft.

Illustratie 23. *Het rode boekje van de vrouw(en)* blijft een toonaangevende publicatie van het Belgische tweedegolfmisme.

De Franstalige versie verscheen in 1972 bij Editions Vie Ouvrière, en werd verspreid tegen kostprijs. Chantal De Smet, die had meegeschreven aan de teksten, zorgde voor een Nederlandstalige uitgave, weliswaar in een kleiner formaat.²¹ *Het rode boekje van de vrouw(en)* was te koop op de eerste Vrouwendag, op 11 november 1972, en was diezelfde avond al uitverkocht. Er volgden verschillende herdrukken en in enkele maanden tijd werden er 15.000 exemplaren verkocht. Niettegenstaande het overwelldigende succes, was er ook kritiek. Marie-Thérèse Van Lunen antwoordde daarop in het tijdschrift van de Nationale Vrouwenraad: "Er is over dit boekje geschreven dat het 'alle mannen afschildert als zwijnen'. Dat is het slecht lezen (...). Er is over dit boekje geschreven dat het niet constructief is. Dat is de impact ervan verkeerd inschatten. Het is onvolledig, maar een hartenkreet die in zijn waarheid moet worden aanvaard ... een scherpzinnige bewustwording die een basis voor discussie zal vormen."²² Ondanks de onbetwistbare vooruitgang richting gelijkheid, blijven bijna veertig jaar later veel eisen uit *Het rode boekje van de vrouw(en)* overeind.

11 november 1972: eerste V-dag

Tijdens een werkvergadering voor *Het rode boekje* op 2 mei 1972 bij Marthe Van de Meulebroeke, zochten de aanwezigen naar manieren om meer vrouwen te mobiliseren. Er werden verschillende ideeën geopperd: een prestigieuze conferentie organiseren, misschien met Simone de Beauvoir, verkooptafels voorzien, themavergaderingen beleggen ...²³

Enkele dagen later namen zo'n veertig Belgische feministes deel aan de Journées de Dénonciation des Crimes contre les Femmes, die de Franse Mouvement de Libération des Femmes (FLF) op 14 en 15 mei organiseerde in het Palais de la Mutualité in Parijs. Een bus, betaald door het FLF, bracht onder meer de redactie van *Het rode boekje* naar Parijs; een andere bus, gereserveerd door Lily Boeykens,²⁴ vervoerde een pluralistische delegatie Nederlandstalige vrouwen. Het evenement, dat maandenlang was voorbereid, klaagde via een rits getuigenissen, debatten, filmvertoningen, optredens, protestborden en spandoeken de discriminaties aan waaronder vrouwen leden ... Er namen 4.000 vrouwen aan deel.²⁵ Het was tijdens deze meerdaagse dat de Frans- en Nederlandstalige Belgische vrouwen afspraken om in eigen land een gelijkaardig evenement op te zetten. Om het succes ervan te verzekeren, werd Simone de Beauvoir uitgenodigd. Jeanne, die haar met en-

Illustratie 24. Jeanne Vercheval (links) en Rose-Marie François ontmoeten Simone de Beauvoir tijdens de eerste Vrouwendag, op 11 november 1972 in Brussel.

kele anderen ontmoette, preciseert: *“We hebben haar gezegd dat er, na ‘68, ‘geen sprake van is dat u de vedette zal uithangen’, wat van onze kant toch niet erg eerlijk was ... want dat we haar uitnodigden, was toch om vedetten te hebben.”*²⁶ Er werd een datum geprikt: 11 november, een feestdag die Simone de Beauvoir schikte.

De voorbereiding van de dag was het werk van een breed samenwerkingsverband, met Marie Mineur, GALF, Dolle Mina, FLF en andere spilfiguren van *Het rode boekje van de vrouw(en)*. De Belgische Groepering Open Deur (GBPO), het Actiecomité ‘Gelijk loon voor gelijk werk’, de Pluralistische Aktiegroep voor Gelijke Rechten voor man en vrouw (PAG), Women Overseas for Equality, de Verenigde Feministische Partij (Parti Féministe Unifié), het Centre d’Echange pour Femmes Seules, Infor-Femmes, Hommes et Femmes dans l’Eglise, Créativité de la Femme ... vervoegden de rangen.

Het Vrouwen Overleg Komitee (VOK), waarin sinds april 1972 leden van heel wat progressieve vrouwengroepen uit Vlaanderen samenkwamen, naast vrouwen uit vakbonden, culturele en politieke organisaties,²⁷ stond in voor de coördinatie. Ook Franstalige feministes namen deel aan de voorbereidende vergaderingen. Er werden thematische werkgroepen opgezet, waarin Jeanne Vercheval en andere Marie Mineur meewerkten. Ze bogen zich met name over kwesties als betaald werk, vakbonden en huishoudelijk werk, en waren tussenpersoon bij het programmeren van sketches, mimevoorstellingen en getuigenissen.²⁸ Lily Boeykens speelde een belangrijke coördinerende rol. *“Lily Boeykens, die zich ter beschikking had gesteld van onze groep, verkreeg de lokalen van het Gemeentekrediet in de Passage 44. Ze werkte erg gestructureerd en werd zo vanzelf de projectleider.”*²⁹

Aan de voorbereidingen namen tal van organisaties deel, sommige met een lange staat van dienst, andere pas ontstaan. Ze deelden evenwel niet allemaal een radicaal perspectief en dat zorgde soms voor spanningen. Tijdens een vergadering op 9 september bij Nina Ariel was de sfeer gespannen: *“Die dag heeft Lily haar secretaris bij. Sommigen onder ons hebben het moeilijk met de aanwezigheid van die man. ‘En waarom niet?’, denken anderen, dezelfden trouwens die het afficheontwerp met een geketend vrouwenhoofd steunen, dat wij verwerpen! Geen enkel volk dat strijdt voor zijn bevrijding beeldt zich geketend af. Met de leden van het FLF en Dolle Mina beslisten we om het internationale vrouwenteken te gebruiken (1.000 affiches en 25.000 stickers).”*³⁰

Marie-Thérèse Cuvelliez³¹ herinnert zich: *“Wat een homerische, vaak explosieve discussies om die vrouwendagen voor te bereiden! Ik zit in een kleine groep met Rosalba Com-mando van de groep Marie Mineur – waarvan ik geen deel uitmaak –, met Jeanne Vercheval ... Homerische discussies zijn het over de organisatie van die dag op 11 november.”*³²

De dag werd een onverwacht succes. Er verzamelden zo’n 8.000 vrouwen in de Passage 44 in Brussel, met een mooie mix van leeftijden, talen en sociale achtergronden. Buitenlandse feministes kwamen hun steun betuigen: Françoise d’Eaubonne, Simone de Beauvoir, Germaine Greer, het Women’s Street Theatre (Groot-Brittannië) met een stuk over gelijk loon, delegaties uit Duitsland en Nederland ... De sfeer was feestelijk en energiek, er was veel animatie voorzien. De behandelde thema’s bouwden voort op de belangrijkste eisen inzake opvoeding, onderwijs, arbeid, besluitvorming, huis-houdelijk werk, geboortebeperving en abortus, reclame, juridische gelijkheid ...

Jeanne Vercheval, die er met een tiental vriendinnen-arbeidsters aanwezig was, be-waart er warme herinneringen aan: *“Toen we beslisten om op 11 november 1972 een vrouwendag te houden, hoopten we er met 500 te zijn; we waren met 8.000, ontke-tend, lachend, eisend, spottend, trots. ‘Niets zal nog hetzelfde zijn’, zeiden we.”*³³ *“De 11de november en ons Rode boekje van de vrouw(en), wat een vrijheid, wat een kreten, wat een vreugde, wat een geluk, ik was bij diegenen die het podium innamen. Ik omarmde Simone de Beauvoir, ik viel Emilienne Brunfaut aan ‘je bent hier niet om de loftrompet te steken van de vakbond, maar om al het gezeik dat je is aangedaan aan te klagen ...’”*³⁴ Emilienne Brunfaut probeerde inderdaad om het woord te mono-poliseren met een pleidooi voor een grotere participatie van vrouwen in vakbonden en politieke partijen. Uit de woordenwisseling die volgde, blijkt nog maar eens de verschillen in standpunten tussen feministes onderling.

Illustratie 25. Simone de Beauvoir tijdens de eerste Vrouwendag, 1972. In de massa: Laurette Charlier, Françoise Collin, Jeanne Vercheval en Rosalba Baras.

De media brachten heel uitgebreid verslag van de dag. Enthousiaste krantenstukken hadden het over een bruisende sfeer, een onbetwistbaar succes en gerechtvaardigde eisen. Gezien dat succes waren nieuwe edities logisch. Maar het verrassingseffect was weg en vanaf 1973 organiseerden Nederlands- en Franstaligen hun vrouwendagen gescheiden, met uitzondering van de Vrouwendag van 1976, toen de abortuskwestie iedereen weer verenigde. Jeanne Vercheval koestert vooral de herinnering aan die eerste Vrouwendag, de meest 'revolutionaire'. Bij de tweede editie was haar enthousiasme sterk verminderd, ook al bleef ze deelnemen. Het voelde voor haar aan als een remake, een déjà-vu ... en minder goed: *"Het steekt me tegen, die 11 november '73. Het zal hetzelfde zijn als vorig jaar, met mensen die redelijker zijn, meer in elkaar gezakt. Het zal geen feest meer zijn, het zal serieus zijn."*³⁵ De dag kende inderdaad minder succes: er waren minder aanwezigen en de echo's in de pers waren meer gemengd.

De Cahiers du GRIF

Het succes van *Het rode boekje van de vrouw(en)* en van de eerste Vrouwendag spoorde aan tot nieuwe initiatieven. Er kwamen feministische denk- en bewustwordingsgroepen, met aan Franstalige kant de "Groupes de femmes du 11 novembre", die rond nieuwe acties werkten, maar Jeanne was daar slechts van ver bij betrokken. Er kwamen ook nieuwe tijdschriften om de feministische ideeën te verspreiden. In 1973 veranderde het blad *Et ta sœur?*, dat het FLF sinds 1971 uitgaf, van formaat. Het kreeg een mooie lay-out en opende zijn kolommen voor alle voorstanders (m/v) van de bevrijding van vrouwen. Er waren enkele militanten van de GALF, Marie Mineur en het Actiecomité 'Gelijk loon voor gelijk werk' bij betrokken,³⁶ maar ook in zijn nieuwe vorm bereikte het tijdschrift slechts een beperkt publiek. In maart 1973 lanceerde Dolle Mina een nieuw tijdschrift, *De grote kuis*. Het waren evenwel de *Cahiers du GRIF* die een echt succes werden en een oordeelkundig publiek lieten kennismaken met de theoretische inbreng van het nieuwe Belgische feminisme.

Illustratie 26. De oprichtsters van de *Cahiers du GRIF* bij Françoise Collin, rond 1972-1973. Van links naar rechts: Nicole Young-Lurquin, Marie Denis, Eliane Boucquey, Jacqueline Aubenas, Françoise Collin en Hedwige Peemans-Poullet.

Het initiatief voor de *Cahiers du GRIF* kwam van Françoise Collin, die in 1972 tijdens een reis naar New York kennismaaakte met het Amerikaanse feminisme. Ze keerde met nieuwe ideeën naar België terug en vormde tijdens de zomer van 1973 een feministische denkgroep, de Groupe de Recherche et d'Information Féministes (Feministische Onderzoeks- en Informatiegroep, GRIF) met een nieuw tijdschrift, *Les Cahiers du GRIF*.³⁷ Voor dat project bracht ze Jacqueline Aubenas,³⁸ Eliane Boucquey, Marie-Thérèse Cuvelliez, Marie Denis, Hedwige Peemans-Poullet, Geneviève Simon, Marthe Van de Meulebroeke, Suzanne Van Rokeghem en Jeanne Vercheval samen. Onder leiding van Françoise Collin zouden zij de kernredactie van de *Cahiers du GRIF* vormen.

Het eerste nummer van de *Cahiers du GRIF*, "*Le féminisme pour quoi faire?*" (Het feminisme, om wat te doen?), verscheen op 1.500 exemplaren op 11 november 1973, naar aanleiding van de tweede Vrouwendag. Het werd gelijktijdig gelanceerd in Brussel en in boekhandel Maspéro in Parijs, en was al de avond van zijn verschijning uitverkocht. In hun eerste versie verschenen de *Cahiers du GRIF* tot 1978.³⁹ Met een combinatie van getuigenissen en theorie belichtten die eerste 24 nummers de essentie van het gedachtegoed en de analyses van het nieuwe feminisme. Ze expliciteerden, beargumenteerden en structureerden dat doorheen een verkenning van heel verscheiden thema's: lichaam, werk (huishoudelijk en professioneel), sociale zekerheid, politiek, sociale conflicten, gezin, geweld, lesbianisme, religie, kunst, taal ... De *Cahiers* namen ook bijdragen op uit het buitenland en van minder radicale bewegingen. Het originele tijdschrift, dat kwalitatief hoge ogen gooide, richtte zich *de facto* tot een intellectueel lezerspubliek. Het genoot al snel veel waardering in het buitenland, in het bijzonder in de Franstalige landen.

Op de redactievergaderingen van de *Cahiers*, die openstonden voor iedereen, was meestal een tiental vrouwen aanwezig met uiteenlopende ideologische en sociale achtergrond. Naargelang het thema waarrond een nummer werd opgebouwd, slopen anderen aan. De universitaireren waren in de meerderheid, maar door de aanwezigheid van Marie Mineur had het tijdschrift ook aandacht voor de arbeidersproblematiek. De sfeer was verrijkend en hartelijk; er was een totale vrijheid van spreken. Jeanne nam regelmatig aan de vergaderingen deel en was opgetogen over de theoretische inbreng die ze er vond: "*Ik ging kracht zoeken bij de intellectuelen. Voor mijn werk als basismilitante had ik het nodig om te worden gevoed, had ik die vergaderingen in Brussel nodig (...) de vergaderingen van de GRIF hielpen me feministe te blijven. Want wanneer je bezig bent met het dagdagelijkse van vrouwen,*

dan eindig je als sociaal assistente, niet als feministe."⁴⁰ Net als ten tijde van *Het rode boekje van de vrouw(en)* was er soms onenigheid, maar de sfeer bleef altijd constructief: "Er waren natuurlijk tegenstellingen. Maar je voelde de wil om vooruit te gaan, en vooruit te gaan in de goede richting."⁴¹

Illustratie 27. In hun eerste versie verschenen de *Cahiers du GRIF* tot 1978.

Met andere Marie Mineur als Raymonde Harvengt en Christiane Rigomont die af en toe een vergadering bijwoonden, pleitte Jeanne Vercheval er keer op keer voor om de sociale dimensie van ongelijkheid niet uit het oog te verliezen. Ze benadrukte ook het belang om zich niet te verliezen in té theoretische debatten. Ze voelde zich op haar gemak in de groep, die openheid uitstraalde en vertrouwd was met een marxistische benadering. *“In de GRIF hebben we nooit problemen van kaste of klasse gehad, de dingen waren er duidelijk, een bourgeoisie was er niet meer waard dan een arbeidster, integendeel.”*⁴² *“Mensen als Eliane Boucquey of Françoise Collin of Hedwige Peemans-Pouillet, dat waren intellectuelen die binnen ons bereik waren. Ze luisterden. We hebben ons nooit vernederd gevoeld door hun analyses. Het waren vrouwen bij wie we ons goed voelden. Ik in ieder geval.”*⁴³ Eliane Boucquey suggereerde Jeanne Vercheval om een nummer voor arbeidsters voor te stellen. Dat werd het themanummer *Les femmes font la fête, font la grève* (Vrouwen feesten, staken), dat Jeanne samen met Hedwige Peemans-Pouillet redigeerde.⁴⁴ In april 1977 stonden ze ook samen in voor het nummer *Leurs cris, nos luttes* (Hun kreten, onze strijd). Doorheen de nummers van de *Cahiers* liet Jeanne Vercheval in meerdere artikels arbeidsters aan het woord. Ze spraken over problemen en ongelijkheden op het werk, hun verhouding met de mannen, militantisme, crisis, werkloosheid, opstandigheid, stakingen.⁴⁵ Ze bracht ook abortus aan bod, steeds via de getuigenissen van vrouwen die ze als militante had ontmoet.⁴⁶

Door de ogen van de feministes van de ‘eerste golf’

De mediagenieke acties van de nieuwe feministes lieten de feministes van de eerste golf niet onverschillig. Zij schreven zich in een lange traditie van strijd voor gelijkheid in, die, vooral na 1945, een aantal formele verwezenlijkingen had opgeleverd.

Niettemin wilde het feminisme van de vroege jaren 1970 tabula rasa maken van dat verleden, en kwam het tot stand in een bijna volledige ontkenning van eerdere baanbrekers. Enkele titels van publicaties illustreren deze houding: *Libération des femmes, année zéro* (een nummer van het Franse tijdschrift *Partisans*), *‘Marie Mineur’. Mouvement de libération de la femme. 1ère année* (de eerste brochure van Marie Mineur), *Naissance de la femme* (een themanummer van *La Revue nouvelle* uit januari 1974). De nieuwe feministes achtten de acties van hun voorgangsters te ‘politiek correct’ en verwierpen hun erfenis. Terwijl het feminisme van die eerste golf respectabiliteit nastreefde en ernstig wilde worden genomen, streefden zij ernaar te choqueren en van zich te doen spreken.

Weliswaar hernamen ze ten dele oudere feministische eisen die nog niet waren verworven,⁴⁷ maar ze opteerden ondubbelzinnig voor seksegelijkheid en verwierpen de complementariteit die anderen verdedigden. Als dochters van hun tijd en van de seksuele bevrijding die de tweede helft van de 20ste eeuw kenmerkte, verbreedden ze hun eisen tot het lichaam en seksualiteit, twee domeinen waarvan het vroegere feminisme zich angstvallig had afgekeerd. In 1972 beschreef Marie Denis de breuk met de oudere beweging als volgt: "In plaats van haar dankbaar te zijn voor de grote of kleine diensten die ze de feministische zaak bewees, verwijt men haar haar voorzichtigheid, haar taalgebruik, haar 'revisionisme'. Dankbaarheid is geen hefboom tot revolutie (...) vrijheid van spreken, het verwerpen van de oude actiemethodes en van het keurslijf van gedachten, verenigen hen [radicale bewegingen] in een revolutionaire impuls."⁴⁸

Maar naast die breuk en tegenstellingen bestond er tussen beide bewegingen begrip en zelfs empathie. De breuklijn was veel minder scherp dan een soms vurige retoriek liet uitschijnen: in realiteit verrijkten 'oude' en 'nieuwe' feministes elkaar.⁴⁹ De terughoudendheid waarmee oudere feministes de mediagenieke acties van de jongere garde volgden, was niet gespeend van sympathie en van bewondering voor de manier waarop zij de aandacht van de media wisten te trekken. Enkel namen zelfs deel aan acties of ondersteunden ze. Adèle Hauwel was zo iemand: vanuit haar onverzadigbare nieuwsgierigheid naar en tomeloze engagement voor het feminisme, zocht ze al snel contact met Dolle Mina en Marie Mineur.

Adèle Hauwel (1920-2004), afgestudeerd als arts aan de ULB, zette zich reeds in het interbellum in voor de Belgische Groepering Open Deur en het Wereld Vrouwen-Comité tegen Oorlog en Fascisme. Na 1945 sloot ze aan bij de Nationale Vrouwenraad, waar ze voorzitter werd van de Commissie Arbeid, bij de Belgische Federatie van Vrouwelijke Universitair Gediplomeerden, bij de Belgische Business and Professional Women, bij het Actiecomité 'Gelijk loon voor gelijk werk' ...⁵⁰ In mei 1970 schreef ze aan Roos Proesmans hoezeer Dolle Mina haar belangstelling wegdroeg. Ze zette de doelstellingen van Open Deur uiteen en nodigde Dolle Mina uit om hetzelfde te komen doen op een avond in Brussel.⁵¹ De bijeenkomst werd vastgelegd op 22 oktober 1970, in de lokalen van het Centre Féminin d'Education Permanente.⁵² Onder de titel "Les Dolle Mina's sont là" (Daar zijn de Dolle Mina's), stelden de 'nieuwe' feministes hun doctrine, werkmethodes en acties voor. Ook Marie Mineur was uitgenodigd, en Jeanne Vercheval sprak over de inspiratie uit het buitenland, de provocerende en spectaculaire acties van Dolle Mina, en het ontstaan en het programma van Marie Mineur. De aantekeningen die Adèle Hauwel

die avond maakte, bevatten uitspraken van Jeanne, die opriep om véél groepen te vormen en door middel van provocatie een mentaliteitswijziging tot stand te brengen: “*Durven spreken – zich durven tonen – durven aanklagen – durven roepen.*”⁵³

Er was een honderdtal aanwezigen, onder wie enkele leden van oudere feministische en vrouwenorganisaties. Marlise Ernst-Henrion (1914-2011) bijvoorbeeld, echtgenote van oud-minister van Financiën Robert Henrion, lid van tal van feministische organisaties,⁵⁴ en oud-voorzitster van de Belgische Vereniging van Vrouwelijke Juristen. Ze was een vermaard juriste die België sinds 1940 op diverse internationale bijeenkomsten had vertegenwoordigd, bijvoorbeeld in 1970 als regeringsafgevaardigde bij de 23ste sessie van de Commissie Status van de Vrouw van de Verenigde Naties in Genève.⁵⁵ Marlise Ernst-Henrion heette de nieuwe feministes van harte welkom “want ze vernieuwen onze methodes – een heel nieuwe bezieling met talent en humor. De aandacht trekken van een groot publiek en de arbeidersklasse bereiken, wat wij nooit hebben gedaan.”⁵⁶

Fernande Baetens (1901-1977), een andere vooraanstaande juriste met een indrukwekkend feministisch palmares,⁵⁷ schreef in het tijdschrift van de Nationale Vrouwenraad: “Wat opvalt bij deze jonge vrouwen, van wie er verschillenden mooi zijn, zijn hun jeugd en hun vurige enthousiasme.”⁵⁸ Maar ook al was ze geïnteresseerd in de nieuwe beweging, ze had ook kritiek op hun al te stellige uitspraken: “De ‘Marie Mineur’ maken zich niet druk over nuances en studies. Ze voeren actie. Met hun moderne gevoel voor publiciteit trekken ze de aandacht waar de geduldige en gedocumenteerde studies van hun voorgangsters dat nooit konden. Ze zijn er ook in geslaagd om de volkse middens te bereiken, en natuurlijk ook de Vlaamse kringen. We moeten Open Deur bedanken dat het feministische kringen naar hen deed luisteren. Zo’n sessie is misschien niet erg constructief, maar ze is jong en levendig en bant alle verveling. Zijn dat geen goede voorwaarden om gehoor te krijgen?”⁵⁹ In januari 1972 was het de beurt aan het FLF om zich voor te stellen aan de leden van Open Deur.⁶⁰

Adèle Hauwel, die steeds het gelijkheidsfeminisme voorstond, was één van de weinige *anciens* die het nieuwe feminisme zonder reserve omarmde. Ze nam deel aan de vergaderingen van het FLF, werkte actief mee aan de sabotage van de miss-Belgiëverkiezing en liet de eerste nummers van *Et ta sœur* bij haar thuis stencilen.⁶¹ Ze lag ook aan de basis van een protestactie, uitgevoerd met het FLF en Marie Mineur, tijdens een ‘huwelijkslunch’ in Ecaussines.⁶² Ze brachten er de boodschap dat “het huwelijk geen eindbestemming is voor de vrouw en dat haar enige probleem niet is om een echtgenoot te strikken”.⁶³

Illustratie 28. Adèle Hauwel stelt de Belgische Groepering Open Deur voor tijdens de Vrouwendag van 1973.

Adèle Hauwel nam ook deel aan de voorbereidingen voor de eerste Vrouwendag en aan vergaderingen van het VOK, en sloot aan bij de PAG ... Met haar vrijmoedigheid en felle uitspraken choqueeerde ze soms zelfs Jeanne Vercheval. Alhoewel ze op een aantal vlakken duidelijk overeenstemden, bleef hun samenwerking beperkt. Misschien speelde er tijdsgebrek: *"We hadden meer kunnen samenwerken. Maar werken, plus militeren, plus op tijd en stond naar Brussel trekken voor een vergadering, we hadden de tijd niet! (...) Ons militantisme was toch wat ambachtelijk. We hadden veel, veel te doen."*⁶⁴

Met het Actiecomité 'Gelijk loon voor gelijk werk' kwam er wel een meer volgehouden samenwerking. Marie Mineur verspreidde de informatiecampagnes van het Actiecomité, en dat ondersteunde dan weer de stakingen die Marie Mineur in gang zette. De organisaties hadden evenwel elk hun eigen publiek: Marie Mineur in arbeiderskringen en het Actiecomité bij organisaties uit het middenveld. Jeanne Vercheval raakte bevriend met Marthe Van de Meulebroeke en Marie-Thérèse Cuvelliez, twee van de stichtende leden van het Actiecomité. Marie-Thérèse Cuvelliez (1923-2005) was doctor in de rechten (Universiteit Luik), lid van Open Deur en van het steuncomité voor de stakende vrouwen van FN Herstal. Ze verwierf faam als advocate door aan het begin van de jaren 1970, samen met Eliane Vogel-Polsky,⁶⁵ de verdediging op te nemen van de airhostessen van Sabena, die slachtoffer waren van ernstige discriminaties op het werk.⁶⁶ Marthe Van de Meulebroeke had actief meegewerkt aan *Het rode boekje van de vrouw(en)* en Jeanne Vercheval herinnert zich haar als een uitzonderlijke persoonlijkheid. *"Marthe was zo iemand die om het even welke vrouw uit om het even welk milieu kon aanspre-*

ken. Ze was één van ons.⁶⁷ In 1971 zette ze met Chantal De Smet het Comité Angela Davis op. Dat verenigde feministes van verschillende strekking die zich inzetten voor de vrijlating van deze Afro-Amerikaanse communiste, die actief was in de strijd tegen het racisme en de oorlog in Vietnam, en die ervan werd beschuldigd mee te hebben gewerkt aan een ontsnapping.⁶⁸ Rond Angela Davis werd internationaal actie gevoerd.

Ook de Vrouwendag van 11 november 1972 was een belangrijk moment van toenadering tussen beide generaties feministes. Aan Nederlandstalige zijde hielp het VOK de krachten bundelen. Bij de Franstaligen waren de meningen verdeeld, van duidelijk enthousiasme tot een meer afwachtende houding. Marlise Ernst-Henrion stelde zich in eerste instantie ietwat terughoudend op, maar raakte daarna gecharmeerd door de nieuwe methodes: "Ik was verdeeld. Het ging alle richtingen uit. Ik had het gevoel dat we nergens zouden komen. Later heb ik mijn mening bijgesteld. Ik had heel goede contacten met Jeanne Vercheval en Marie Mineur. Ik volgde wat ze deden en stemde ermee in. Ik heb toen bedacht dat het werk op allerlei manieren moest gebeuren, dat alles nuttig was."⁶⁹ Bij de Nationale Vrouwenraad sprak toenmalig algemeen-secretaris Françoise De Croo met enthousiasme over de dag,⁷⁰ maar had de adjunct-secretaris meer reserves. Zij onderlijnde positieve aspecten, zoals de solidariteit onder vrouwen om een rechtvaardiger samenleving te bereiken, maar betreunde het gebrek aan nuance in sommige uitspraken, de ideologische fouten en het feit dat de vrouwenorganisaties geen officiële spreektijd hadden kregen.⁷¹ Fanny Fuks, die toen vice-voorzitster was van de Brusselse sectie van de Belgische Federatie van Vrouwelijke Universitair Gediplomeerden, sprak zich in dezelfde zin uit: ze juichte de nieuwe stijl toe, de humor en "complexloze eisen", maar had moeite met de contradicties en de agressiviteit van de argumenten.⁷²

De 'oude' feministes begonnen hun eigen beweging in vraag te stellen. Tijdens een nationale bijeenkomst van YWCA-verantwoordelijken in februari 1971, liet Marie-Thérèse Van Lunen, lid van de Nationale Vrouwenraad en in 1970 medeoprichtster van Femmes et Hommes dans l'Église, zich zelfkritisch uit over de zwaarte van de vrouwenbeweging. Ze suggereerde daarbij zelfs dat de "structuren voorbijgestreefd" waren en er "weerstand tegen verandering" bestond.⁷³ Ze pleitte voor openheid: "Laat ons aanvaarden dat andere vrouwen op een andere manier samenkomen, op een andere manier werken, zich anders uitdrukken, zoals Dolle Mina of het Amerikaanse NOW. Alles verandert zo snel dat we niet moeten proberen te centraliseren; er moeten andere, meer soepele organisatievormen worden uitgedacht."⁷⁴

Wat ook hun punten van gelijkens en verschil waren, feministes stonden in de belangstelling: oud en nieuw namen samen deel aan conferenties, debatten en televisie-uitzendingen – die vaak rumoerig verliepen. De jonge feministes hadden bevoorrechte contacten met sommige media en gebruikten die om bekendheid te verwerven. Marthe Van de Meulebroeke nodigde haar vriendinnen uit om te komen spreken in het vrijzinnige programma “La pensée et les hommes” dat ze op radio en televisie presenteerde. Suzanne Van Rokeghem schreef in de krant *Le Soir* veel artikels over het nieuwe feminisme. Marie Denis, Françoise Collin, Eliane Boucquey en Hedwige Peemans-Poullet schreven onder andere in *La Relève* en *La Revue nouvelle* ...

... en de mening van de radicale feministes?

Ondanks een schijnbare breuk, waren oude en nieuwe bewegingen dus wel degelijk ontvankelijk voor elkaars ideeëngoed. De tweedegolffeministes ondersteunden en hernamen eisen van de oudere beweging,⁷⁵ en Jeanne Vercheval gebruikte hun argumenten ter overtuiging: *“De argumenten die ze ons gaven, kwamen ons zeker van pas in de discussies die we hadden met arbeidsters (...). We zeiden niet alleen ‘het is onrechtvaardig’, we zeiden ‘er zijn wetten die dat moeten veranderen’. We hebben inspiratie gevonden bij deze intellectuelen, in wat ze deden, wat ze zegden. Maar je kan niet zeggen dat er steun was voor wat zij deden. Ze hadden die overigens niet nodig, ze vroegen ons die niet.”*⁷⁶ De breuklijn tussen de twee bewegingen lag in de gebruikte methoden en in de invulling van maatschappelijke verandering. Ze was vooral merkbaar tussen degenen met een revolutionair discours en de jonge of minder jonge vrouwen, uit de eerste of de tweede golf, die vanuit een reformistisch perspectief werkten.

Dat verklaart de kritiek van deze tweedegolffeministes op de PAG, die in januari 1970 in Brugge tot stand was gekomen naar het model van het Nederlandse Man-Vrouw-Maatschappij (°1968). Tussen 1970 en 1973 ontstonden er in verschillende Vlaamse steden PAG-kernen, en de organisatie zette tot 1977 mediagenieke protestacties op touw die het grote publiek vaak associeerde met die van Dolle Mina. Maar de PAG was traditioneler en concentreerde zich op de hervorming van het huwelijksstelsel, op collectieve diensten voor kinderopvang (kribbes, naschoolse opvang ...) en ouderenzorg, op gemengd onderwijs. Ze zette vrouwen ertoe aan om hun stem te gebruiken bij de verkiezingen en om zich daarvoor kandidaat te stellen. PAG nam ook actief deel aan de organisatie van de eerste Vrouwendag.⁷⁷

Jeanne Vercheval en haar vriendinnen stonden daarentegen wantrouwig ten opzichte van de politieke partijen, die volgens haar aangetast waren door een typisch mannelijke cultuur. Vanuit die visie beschuldigden ze de Verenigde Feministische Partij (Parti Féministe Unifié, VFP) ervan verraad te plegen aan de revolutionaire zaak. De VFP was in maart 1972 opgericht door Claire Bihin, Nina Ariel, Adèle Hauwel en Renée Waty-Fosseprez. Ze zette in op de infiltratie van vrouwen in de politiek, wilde druk uitoefenen op de traditionele partijen en het feminisme een plaats geven in het parlementaire halfroond. De oprichting van de VFP verraste media en politieke partijen en wekte hun belangstelling, maar de partij haalde geen verkozenen bij de wetgevende verkiezingen van 1974 noch bij latere verkiezingen. Door zich in te schakelen in het electorale proces, toonde ze zich reformistisch en niet-revolutionair,⁷⁸ en dat vond Jeanne Vercheval – toen althans – onaanvaardbaar: *“Hervormingen van de bestaande structuren zijn een pleister op een houten been ... De oprichting van de VFP werd dus ervaren als een belediging, als een politieke inkapseling van de hele beweging. Zelfs al bevatte het programma eisen van ons, dan nog was de oprichting van deze partij op zich in totale tegenspraak met het radicaal ter discussie stellen van de samenleving dat de basis vormde van ons feminisme.”*⁷⁹ Later kwam ze op dat eerste oordeel terug: *“Ik was tegen. En nu vraag ik me af: ‘had ik gelijk om tegen te zijn?’. Ik ben er niet zo zeker van. We waren de dochters van ‘68 (...). Ik was bang, ik was bang van een partij, van het avontuur van een partij.”*⁸⁰ Nog steeds ontgoocheld door haar ongelukkige, zelfs traumatiserende lotgevallen in de Kommunistische Partij en haar afscheuringen, was Jeanne Vercheval niet klaar om opnieuw in de politiek te stappen.

Vrees voor inkapseling was er ook tijdens het Internationale Jaar van de Vrouw, waartoe de Verenigde Naties 1975 hadden uitgeroepen. De tweedegolffeministes weigerden steun te verlenen aan het Belgische comité dat het ‘vrouwenjaar’ vorm moest geven en waarin een veertigtal feministische en vrouwenorganisaties was vertegenwoordigd. Een ‘hoogmis’, noemden ze het ironisch. Dolle Mina kwam met de affiche *“Géén jaar, een léven voor de vrouw”*.⁸¹ Jeanne Vercheval maakte zich boos over het modieuze en beschaafde tintje dat het feminisme kreeg: *“Ze waren ons te beleefd (...). Er waren meer en meer uitzendingen en lezingen over de situatie van vrouwen. Het was ‘in’ geworden, maar alles was zo beleefd! Alles was zo goed in orde! Op beleefde toon zeiden mensen de meest verschrikkelijke dingen. We hadden de indruk diplomaten voor ons te hebben. Terwijl we een strijd aan het voeren waren en ik die diplomatische kant van sommige feministes beu was.”*⁸²

GÈÈN JAAR, EEN LÈVEN VOOR DE VROUW

Illustratie 29. "Géén jaar, een léven voor de vrouw". Dolle Mina toonde zich met deze affiche kritisch ten opzichte van het Internationale Jaar van de Vrouw van de Verenigde Naties in 1975.

Nieuwe wegen

Het verrassingseffect dat de eerste acties tot zo'n succes had gemaakt, zwakte evenwel af. Na de revolte van de eerste jaren, kwam er een periode van denkwerk over welke nieuwe wegen de beweging kon inslaan. Het klimaat waarin revolutionaire dromen konden groeien, verdween toen België midden jaren 1970 werd getroffen door de economische recessie. In het zog van het Internationale Jaar van de Vrouw en de oprichting datzelfde jaar van de Commissie Vrouwenarbeid bij het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid ontstonden nieuwe vormen van feminisme. Geleidelijk aan nam de overheid de man-/vrouwongelijkheden ter harte, waardoor een zogenaamd institutioneel feminisme het licht zag.

De jonge feministische organisaties dienden opnieuw positie te kiezen. Moesten ze actie blijven voeren buiten de structuren? Of moesten ze zich in die structuren integreren en er hun streven naar gelijkheid inbrengen? Hoe vielen klassenstrijd en feministische strijd met elkaar te rijmen? Ook de organisatiestructuur zorgde voor spanningen. Het verwerpen van hiërarchie, het promoten van zusterschap, het systeem van zelfbeheer en vrij spreken waren niet onproblematisch. Weliswaar groeiden er nauwe vriendschappen en waren de uitwisselingen erg vruchtbaar, maar er school ook gevaar in de soms al te grote intimiteit: *"We zijn niet ontsnapt aan destructieve kritiek. We hebben elkaar pijn gedaan. We hebben ons te veel blootgegeven allemaal, omdat we te nieuw waren in ons feminisme, te veeleisend."*⁸³ Machtsrelaties waren taboe, maar ze waren aanwezig en zorgden voor conflicten. *"Een leider zijn, dat was echt een doodzonde begaan. Ik was dat soms wat te veel. En van tijd tot tijd maakten we dan ruzie ... We hebben elkaar steeds teruggevonden, meestal in het militantisme, maar op sommige momenten hebben we gezegd 'we kunnen beter afstand nemen' ... De onderlinge banden waren erg, erg sterk, maar tezelfdertijd voelden we ons soms gevangen in die sterke band."*⁸⁴

Al in 1974 had Jeanne Vercheval twijfels over de efficiëntie van hun methodes. Ze nam Marie Denis in vertrouwen: *"En we blijven maar praten! Weliswaar over allerlei zaken die op cultureel vlak de mentaliteit doen veranderen. Maar feministes als ik stellen zich toch ernstige vragen! Ik ben het alvast beu. Ik kan rond beperkte doelstellingen werken, maar ik mis perspectief. We vertrouwen vooral op toevallige ontmoetingen: we brengen links en rechts mensen samen, we creëren een klimaat van vriendschap tussen alle vrouwen, tot daar aan toe. Ik heb de neiging gehad om*

te veel te steunen op theorieën die aanleunen bij het anarchisme, om te veel de ongeorganiseerde actie op te hemelen. Mijn werk is, politiek gezien, slecht werk (...). Ik geloof dat de vrouwen een grote revolutionaire kracht vormen die we nog niet genoeg in aanmerking hebben genomen. We nemen onze verantwoordelijkheid niet."⁸⁵ De economische crisis die haar regio met volle kracht trof, hield haar erg bezig en veranderde haar prioriteiten: *"Het gaat niet goed met me. Ik heb het erg moeilijk met de economische crisis. Veel mensen die ik ken zijn werkloos, hetzij deeltijds, hetzij volledig. Ik ervaar de politieke leegte als een bedreiging (...). Ik denk dat we moeten stoppen met het feminisme van de ongeorganiseerde actie (...). Is het feminisme geen overbodige luxe in deze tijden van crisis? Welke plaats hebben wij vrouwen nu?"*⁸⁶

Jeanne Vercheval was niet de enige die zichzelf in vraag stelde. De tweedegolforganisaties die begin jaren 1970 ontstonden, beleefden moeilijke tijden. Enkele groepen waren reeds verdwenen: Dolle Mina Antwerpen, Brussel, Oostende en Leuven, die zich hadden beperkt tot enkele vrij losse mediagenieke acties.⁸⁷ Het FLF verdween eind 1974 met de stopzetting van het tijdschrift *Et ta sœur?*, de GALF omstreeks 1975.⁸⁸ Nieuwe groepen kenden vaak een kortstondig bestaan. In 1974 werden enkele lesbiennegroepen opgericht (Sappho in Gent, Homo L in Brussel ...).

Vrouwenhuizen en vluchthuizen

Er kwamen opsplitsingen in de beweging, naargelang de ideologie of specifieke doelstelling. In Brussel wierpen de feministes zich op het project van een vrouwenhuis. Marie Denis wilde met dat initiatief een plaats voor ontmoeting, uitwisseling en onderlinge hulp in het leven roepen.⁸⁹ Het huis, in de Middaglijnstraat in Sint-Joost-ten-Node, werd ingewijd tijdens de derde Vrouwendag, op 11 november 1974, en werd al snel een ontmoetingsplaats voor Brusselse feministische verenigingen.⁹⁰ De verantwoordelijken van de *Cahiers du GRIF*, WOE, het Actiecomité 'Gelijk loon voor gelijk werk', Homo L en het Centre de Formation à la Responsabilité Politique (opgericht in 1972) hielden er hun vergaderingen. Er was een bibliotheek en een juridische permanentie, er werden handwerkateliers en cursussen zelfverdediging ingericht en er kon worden gegeten. In navolging van het Brusselse initiatief, openden er vrouwenhuizen in andere steden van het land.⁹¹ In La Louvière vatte Christiane Rigomont in december 1976 het plan op om in zo'n huis discussiesessies te organise-

ren over arbeid, werkloosheid, opvoeding, gezondheid, seksualiteit en consumptie.⁹² Het vrouwenhuis opende de deuren in 1977, eerst in een kelderverdieping. Christiane Rigomont had er de leiding van, terwijl een andere Marie Mineur, Raymonde Harvengt, instond voor de permanenties over werkloosheid en sociale zekerheid.

Tweedegolffeministes zetten zich ook in voor de oprichting van vluchthuizen voor mishandelde vrouwen. Het International Tribunal on Crimes against Women bracht in maart 1976 meer dan 2.000 vrouwen uit 40 landen naar Brussel. De deelnemers klaagden het gebrek aan erkenning voor het geweld op vrouwen aan. In navolging van het Tribunaal richtten feministes in 1977 in Brussel het Kollektief voor Mishandelde Vrouwen en een vluchthuis op.⁹³ Net als feministes in andere landen, haalden ze hun inspiratie bij het eerste vluchthuis in zijn soort, dat Erin Pizzey in 1971 had opgericht in Londen. In verschillende steden in Vlaanderen en Wallonië kwamen gelijkaardige organisaties tot stand (in La Louvière in 1979, op initiatief van Christiane Rigomont).⁹⁴ In 1977 volgde de oprichting van SOS Viol (SOS Verkrachting) in Brussel, een initiatief dat al snel navolging kreeg in Gent en Louvain-la-Neuve.

De feministes van het begin van de jaren 1970 hadden weinig over geweld op vrouwen gepraat, ook al waren ze zich bewust van het probleem. Jeanne was zelf vaak geconfronteerd met huiselijk geweld en met de nood aan dringende opvang voor mishandelde vrouwen.⁹⁵ Maar net als andere radicale feministes (Chantal De Smet bijvoorbeeld), stond ze in dubio over de oprichting van vrouwenhuizen en vluchthuizen. In Jeanne's ogen verloren de tweedegolffeministes daardoor de rol van baanbrekers die haar zo nauw aan het hart lag. Vrouwenhuizen oprichten betekende vrouwen wegtrekken van subversieve actie in de openbare ruimte.⁹⁶ Marie Denis kwam in haar boek *Dis Marie, c'était comment la rue du Méridien 29?* terug op die verdeeldheid: "Germaine [Jeanne] is een volksleider en ze heeft mensen nodig, ze moet tot in haar buik de woede van het hele volk kunnen voelen grommen."⁹⁷ Jeanne Vercheval had liever gezien dat er een feministische boekenwinkel zou openen. Toch hielp ze bij de inrichting van het vrouwenhuis, maakte ze een deel van de maaltijd voor de opening ... al bleef ze zelf niet eten! Ze zou naar enkele vergaderingen komen, maar hield zich erg op de achtergrond. Enkele jaren later kwam ze terug op dat uitgesproken standpunt en erkende ze dat er iets goeds zat in het initiatief: "*Het waren plaatsen waar vrouwen konden samenkomen. Ik denk dat ze goed werk hebben verricht, maar het was niet mijn ding. Maar ik had geen ander perspectief te bieden, kon niets anders voorstellen.*"⁹⁸

De oprichting van vluchthuizen was ze niet méér genegen. *“Zij [Christiane Rigomont] heeft uitzonderlijk werk geleverd. Maar ik was niet echt te vinden voor een huis voor mishandelde vrouwen ... Ik vond dat onze strijd zich op straat afspeelde”;*⁹⁹ *“Ik vond dat dat niet ons werk was, dat we wetten moesten eisen die strenger zouden bestraffen. We moesten eisen dat de OCMW's plaatsen hadden waar die vrouwen terecht konden ... Maar in mijn ogen was dat geen werk voor een feministe. Feminisme, dat is op straat zijn, aan de poorten van de fabrieken, een politieke en sociale activiteit ontplooiën.”*¹⁰⁰ Voortaan volgden tweedegolffeministes verschillende wegen en raakte de beweging versnipperd. Jeanne Vercheval concentreerde zich vooral op de arbeidersstrijd. *“Ik heb me vooral toegelegd op de werkloosheid, op de rechten van vrouwen. Die onderlinge tegenstellingen, die hebben we aanvaard. Rond het recht op abortus hebben we elkaar teruggevonden.”*¹⁰¹

Een lager tempo, maar een nieuwe start

Aan het einde van de jaren 1970 waren bijna alle organisaties van de tweede golf verdwenen. Soms werden ze officieel opgeheven, soms viel hun werking geleidelijk aan stil. In december 1978 ging Jeanne Vercheval bij zichzelf te rade: *“Bij Marie Mineur hebben we weinig militante slagkracht, onze acties kosten veel tijd en geld. We zouden moeten structureren, organiseren, de nieuwelingen politieke vorming geven ... Sinds anderhalf jaar komen we niet meer op straat (...). We hebben de vruchten van onze actie niet kunnen plukken. De vrouwen moeten worden georganiseerd. Ik ben niet zeker dat we daar de politieke, materiële, morele kracht voor hebben. Marie Mineur is al negen jaar oud. Een bilan? Neen, toch niet, we zijn ons nog steeds aan het heruitvinden. Maar ikzelf, waar bevind ik me?”*¹⁰²

In 1978 ging ook de ploeg van de GRIF uit elkaar. Ondanks het succes – het tijdschrift werd op 7.000 exemplaren gedrukt – viel de redactie uiteen en er werd steeds minder op vrijwillige basis meegewerkt. Het laatste nummer (december 1978) schetste een bilan van acht jaar actie en besloot: *“Het feminisme van de tweede golf, en zijn eerste generatie waartoe wij behoren, is zonder twijfel op een keerpunt aanbeland.”*¹⁰³ De *Cahiers* stopten daarop gedurende enkele jaren met verschijnen. In Vlaanderen werd weliswaar pas in 1988 definitief tot de opheffing van Dolle Mina Gent besloten, maar al begin jaren 1980 was het duidelijk dat de groep uitgeput raakte. In 1981 werd trouwens ook de publicatie van *De grote kuis* stopgezet.¹⁰⁴

Al deze organisaties steunden op de intensieve inzet van enkele vrouwen, vrouwen die dat engagement gedurende enkele jaren met passie opnamen, vaak naast hun betaalde werk. Maar dat engagement had grenzen. “Je kan met dat soort beweging niet tot in het oneindige doorgaan, dat is onmogelijk”, stelde Suzanne Van Rokeghem. “Het is als een revolutie, je kan niet blijven elke dag revolutie maken. Dat gaat niet. Voortdurend naar vergaderingen gaan, elke zondag betogen, op zaterdag het vrouwenhuis schilderen, dat gaat niet. Het is een gisting (...). Het schudt de dingen enorm dooreen, het zet enorm veel dingen in beweging en daarna evolueert elk van die dingen verder.”¹⁰⁵

Ook Jeanne Vercheval meende te voelen dat de militantes moe waren. Ze toonde zich nostalgisch ten opzichte van een feminisme dat zich, na de vrolijke revoltes en spontane geestdrift, specialiseerde en institutionaliseerde, kortom bezadigder werd: *“Ik hoor bij hen die de tijd betreuren toen we het woord namen zonder het te vragen. Herinner je onze kleine Marie Mineurgroep (...). We trokken er ons niets van aan of het publiek van ons hield. We hadden de waarheid aan onze kant. We schopten herrie in respectabele zalen (...). Soms kwam het tot een handgemeen, dreigden we een fascist uit te kleden die één van ons had aangevallen (...). In die tijd dacht ik ook dat we het zonder macht konden stellen.”*¹⁰⁶ Maar er was nood aan nieuwe uitdrukkingsmiddelen en actiemethodes: *“De pagina was omgedraaid. Niet van mijn feminisme, ik voel me nog altijd feministe. Mijn methodes – ja, m’n methodes – waren misschien niet meer aangepast (...). We hadden ons pionierswerk beëindigd. De machine was in gang gezet ... Mijn tijd was voorbij, de tijd van Dolle Mina en Marie Mineur ...”*¹⁰⁷

Sommige militantes sloten aan bij politieke partijen, vakbonden, traditionele vrouwenorganisaties; anderen sloegen een volledig nieuwe richting in en verlieten de beweging; nog anderen lanceerden zich in nieuwe initiatieven. In 1977 openden de feministische boekenwinkels La Rabouilleuse en Dulle Griet hun deuren, respectievelijk in Brussel en Leuven. Het jaar daarop volgden het vrouwencafé Lilith en het documentatiecentrum Rol en Samenleving (RoSa), beide in Brussel. Ook in Luik opende een vrouwencafé. In diezelfde periode sloegen Jeanne Vercheval, Marie Denis en Suzanne Van Rokeghem de handen in elkaar voor een nieuw project, de uitgave van het tijdschrift *Voyelles*. In 1979 ging de feministische vrije radio Klet Mariette in de ether. Datzelfde jaar richtten Françoise Collin en Hedwige Peemans-Pouillet GRIF-Université des Femmes op en de GRIF-Ateliers, een plaats voor feministische vorming en reflectie. Twee jaar later scheidden hun wegen: Hedwige Peemans-Pouillet nam met enkele anderen Université des Femmes in handen, dat

het tijdschrift *Chronique* lanceerde. Françoise Collin vestigde zich in Frankrijk waar ze van 1982 tot 1997 samen met Jacqueline Aubenais de *Cahiers du GRIF* nieuw leven inblies. Jeanne Vercheval was nog steeds lid van het redactiecomité, maar haar betrokkenheid verminderde naarmate het tijdschrift een meer theoretische inslag kreeg en vooral bijdragen uit het buitenland opnam. Tijdens de jaren 1980 groeide de feministische beweging verder uit met de oprichting van het Comité de Liaison des Femmes en Vrouwen Tegen de Krisis, en was een verdere institutionalisering merkbaar.

Als een bilan van de jaren 1970 wordt opgemaakt, moet zeker het verrassingseffect worden onderstreept dat werd gegenereerd door de ludieke en mediagenieke acties van de nieuwe feministische groepen, en waarmee ze hun eisen rond gelijkheid in de actualiteit kregen. Maar zoals steeds met mediascoops was dat effect van korte duur. De verre van homogene beweging veranderde voortdurend van uitzicht, was steeds op zoek naar nieuwe actievormen. Geleidelijk aan vonden de verschillende generaties feministes een evenwicht. De indruk van een breuk en van iets uitzonderlijks die in het geheugen is blijven hangen omdat ze de eerste acties kenmerkte, moet worden gerelativeerd.

Wel liepen de feministes van de tweede golf, Marie Mineur op kop, vooraan in de strijd voor de bevrijding van het lichaam en van seksualiteit. Op dat domein waren ze echt taboedoorbrekend. Het meer traditionele feminisme had de focus tot dan gelegd op de strijd tegen de reglementering van prostitutie. Tegenover seksualiteit op maat van de mannelijke dominantie, stelde de nieuwe lichter feministes een eigen vrouwelijke seksualiteit, die ten volle moest kunnen worden beleefd.

- ¹ A. Levesque, "Militer" in: E. Gubin et al. (dir.), *Le Siècle des féminismes*, Parijs, L'Atelier, 2004, p. 87.
- ² J. Aubenas-Bastié, *op. cit.*, p. 309-311.
- ³ In deze Nederlandse vertaling wordt systematisch de officiële titel in het Nederlands gebruikt: *Het rode boekje van de vrouw(en)*. De Franse editie had als titel *Le petit livre rouge des femmes*.
- ⁴ Marie Denis, geboren in Luik op 4 december 1920, kreeg in 1967 de Prix Rossel voor *L'odeur du père*. In 1998 kreeg ze de prijs Scriptorum Christiani en datzelfde jaar de prijs Félix Denayer van de Académie Royale de Langue et de Littérature Françaises de Belgique voor haar hele oeuvre.
- ⁵ B.D. Andersen, S. Hansen en J. Hansen, *Le petit livre rouge des écoliers et lycéens*, Lausanne, CEDIPS, 1970. Vertaald uit: *Den lille rode bog for skoleelever*, 1969. Het boekje, dat kaderde in de libertaire mei '68-beweging, bevatte informatie over seksualiteit, abortus en drugs. In verschillende landen werd het gecensureerd. In Nederland verscheen het als: Claartje Hülsenbeck, Jan Louman en Anton Oskamp, *Het rode boekje voor scholieren*, Utrecht, Bruna, 1970.
- ⁶ AVG-Carhif, biografisch dossier over Marie Denis. Onder andere: *Petit historique de la participation au néoféminisme des années 1970* (getypte aantekeningen van Marie Denis).
- ⁷ *Voyelles*, maart 1981, p. 26-28; R. Hemmerijckx, *Stortingslijst 156. Marthe Van de Meulebroeke*, Gent, Amsab-ISG, 1993, p. 1.
- ⁸ Privéarchief JVV: brief van Marie Denis aan JVV, 9/6/1971.
- ⁹ Privéarchief JVV: nota's "Petit historique du *Petit livre rouge*".
- ¹⁰ Naast de initiële groep namen onder andere Suzanne Van Rokeghem, Françoise Palange, Eliane Boucquey en Chantal De Smet eraan deel.
- ¹¹ Amsab-ISG, archief MVM, nr. 5.8: brief van Marie Denis aan Marthe VDM, [1971].
- ¹² Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ¹³ Idem.
- ¹⁴ Bij Jeanne Vercheval, Christiane Rigomont, Rosalba Baras, Marion Majot ... (La Louvière) sloten zich Marie Mineur uit Luik aan (Claire Schaus, Rose-Marie François ...).
- ¹⁵ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ¹⁶ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ¹⁷ Privéarchief JVV: brief van Marie Denis aan JVV, 16 [1971].
- ¹⁸ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ¹⁹ AVG-Carhif, biografisch dossier Suzanne Van Rokeghem.
- ²⁰ Interview Suzanne Van Rokeghem door C. Jacques, 14/9/1993.
- ²¹ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.

- ²² M.-Th. Van Lunen, "Le Petit livre rouge des femmes", *Bulletin du CNFB*, 1/3/1973.
- ²³ Amsab-ISG, archief MVM, nr 5.7: verslag van de vergadering van 2/5/1972.
- ²⁴ Over Lily Boeykens (1930-2005), een belangrijk figuur in het Belgische feminisme en ook internationaal actief, zie: V. Ceulemans, *Lily Boeykens: een grenzeloze feministe*, Brussel, RoSa, 2004.
- ²⁵ F. Picq, *Libération des femmes: les années mouvement*, Parijs, Seuil, 1993, p. 135-145.
- ²⁶ Interview JWV, 28/10/2010.
- ²⁷ *Terugblik zonder nostalgie: 25 jaar Vrouwen Overleg Komitee en de geschiedenis van de vrouwenbeweging in Vlaanderen*, Brussel, VOK, 1997; H. Van Loon, *De impact van het Vrouwen Overleg Komitee (VOK) op het Vlaamse feminisme: een monografie van een overlegorgaan van de nieuwe vrouwenbeweging (1972-1992)*, Onuitgeg. lic.verh., Geschiedenis, VUB, 2004.
- ²⁸ AVG-Carhif, archief L. Deveen, nr. 19: verslag van de vergadering van 9/9/72 bij Nina Ariel.
- ²⁹ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier" ... op. cit., p. 41.
- ³⁰ Idem, p. 41-42.
- ³¹ Over Marie-Thérèse Cuvelliez, zie verder in dit hoofdstuk.
- ³² "Marie-Thérèse Cuvelliez: la vie d'une avocate féministe! Propos recueillis par Hedwige Peemans-Pouillet", *Chronique féministe*, nr. 86-88, sept. 2003-jan. 2004, p. 156.
- ³³ J. Vercheval, "Les féministes aujourd'hui", *Voyelles*, nov. 1979, p. 62-63.
- ³⁴ J. Vercheval, "Et moi, et moi ...", op. cit., p. 68.
- ³⁵ Geciteerd in: M. Denis en S. Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue (Belgique, 1970-1975)*, Brussel, POL-HIS, 1992, p. 141.
- ³⁶ *Et ta sœur?*, nr. 1, jan.-feb. 1973, p. 2.
- ³⁷ Over de *Cahiers du GRIF*, zie: J. Brau, "Au cœur du féminisme des années 1970: le Groupe de recherche et d'information féministes (1972-1978)", *Sextant*, nr. 23-24, 2007, p. 227-228.
- ³⁸ Jacqueline Aubenas-Bastié werd in 1936 geboren in Toulouse, studeerde politieke wetenschappen in Parijs en frequenteerde kunstenaarskringen. Ze werkte als filmcritica, doceerde aan het INSAS en later aan de ULB, was redactrice bij *Bruxelles-Jeunes* en werkte mee aan *Voyelles*.
- ³⁹ Tussen 1978 en 1982 verscheen het tijdschrift niet; daarna werd het, met een vernieuwde ploeg, hernomen tot 1997.
- ⁴⁰ Interview JWV en CDS, 9/9/2010.
- ⁴¹ Interview JWV, 28/10/2010.
- ⁴² Interview JWV en CDS, 9/9/2010.
- ⁴³ Interview JWV, 28/10/2010.
- ⁴⁴ Hedwige Peemans-Pouillet (*1933) is historica. Na een carrière in het middelbaar onderwijs en als assistente aan de UCL werd ze in 1975 attachée bij de Commissie Vrouwenarbeid (Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid). In 1977 werd ze bij de Landsbond der Christelijke Mutualiteiten - Alliance Nationale des Mutualités Chrétiennes hoofdredactrice van het tijdschrift *En marche*. Ze stond mee aan de wieg van Université des Femmes en van het Comité de Liaison des Femmes.

- ⁴⁵ *Cahiers du GRIF*: "La FN en grève", nr. 4, okt. 1974, p. 71-73; "Agenda d'une grève", nr. 5, dec. 1974, p. 33-35; "Meeting", nr. 12, juni 1976, p. 20-21, "Les Marie Mineur ont invité des amies à parler de la crise", nr. 16, apr. 1977, p. 30-31.
- ⁴⁶ "Avortement", *Cahiers du GRIF*, nr. 12, juni 1976, p. 21.
- ⁴⁷ L. Van Molle, "De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen: een andere lezing", *BTNG/RBHC*, 34, 2004, nr. 3, p. 359-397.
- ⁴⁸ M. Denis, "'L'heure des femmes a sonné': quelques réflexions sur le Jour F", *Le Monde*, 23/11/1972.
- ⁴⁹ L. Van Molle, *op. cit.*, p. 359-397.
- ⁵⁰ *Dictionnaire des femmes belges ... op. cit.*, p. 310-311.
- ⁵¹ AVG-Carhif, archief GBPO, nr. N284: kopie van een brief van Adèle Hauwel aan Roos Proesmans (Antwerpen), 19/5/1970.
- ⁵² AVG-Carhif, archief GBPO: enkele brieven (nr. N281, N283, N284).
- ⁵³ AVG-Carhif, archief GBPO, nr. N290: handgeschreven aantekeningen van Adèle Hauwel over de bijeenkomst op 22/10/1970.
- ⁵⁴ De Nationale Vrouwenraad van België, de Fédération Internationale des Femmes des Carrières Juridiques, de Belgische Federatie van Vrouwelijke Universitair Gediplomeerden.
- ⁵⁵ AVG-Carhif, biografisch dossier Marlise Ernst-Henrion.
- ⁵⁶ AVG-Carhif, archief GBPO, nr. N290: handgeschreven aantekeningen van Adèle Hauwel over de bijeenkomst van 22/10/1970.
- ⁵⁷ Juridisch adviseuse van de Belgische Federatie van Vrouwelijke Universitair Gediplomeerden, nationaal secretaris en vervolgens vice-voorzitster van de Nationale Vrouwenraad, hoofdredactrice en vervolgens verantwoordelijke uitgever van het *Bulletin du CNFB* en het *Bulletin du Conseil international des femmes*, juridisch adviseuse van de Ligues Ouvrières Chrétiennes Féminines. Zie: *Dictionnaire des femmes belges ... op. cit.*, p. 37-38.
- ⁵⁸ *Bulletin du CNFB*, 11/12/1970, p. 1.
- ⁵⁹ Idem.
- ⁶⁰ AVG-Carhif, archief GBPO, nr. N302: uitnodiging voor de bijeenkomst op 27/1/1972.
- ⁶¹ M. Denis en S. Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue ... op. cit.*, p. 48.
- ⁶² Het "goûter matrimonial" van Ecaussines is een populair volksfeest dat sinds 1902 wordt georganiseerd en trouwlustige jonge mensen samenbrengt.
- ⁶³ Privéarchief JVV: brief van Adèle Hauwel, 19/12/1970. Deze actie was gepland op 31 mei 1971, maar vond pas een jaar later plaats, op 22 mei 1972.
- ⁶⁴ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁶⁵ Zie: E. Gubin, *Eliane Vogel-Polsky: een vrouw met overtuiging*, Brussel, IGVM/AVG-Carhif, 2007.
- ⁶⁶ "Marie-Thérèse Cuvelliez ...", *op. cit.*, p. 152-157.

- ⁶⁷ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁶⁸ Amsab-ISG, archief MVM, nr. 10.10: Comité Angela Davis.
- ⁶⁹ Geciteerd in: M. Denis en S. Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue ... op. cit.*, p. 63.
- ⁷⁰ F. de Croo, "De 'V' Dag op 11 november", *Bulletin du CNFB*, 11/12/1972, p. 6.
- ⁷¹ A. Riga, "Journée F", *Bulletin du CNFB*, 11/12/1972, p. 5-6.
- ⁷² AVG-Carhif, archief L. Deveen, nr. 1: Fédération belge des femmes diplômées des universités. Section de Bruxelles. Feuille de nouvelles, eind 1972.
- ⁷³ M.-Th. Van Lunen, "A l'heure de la mixité, les mouvements spécifiquement féminins sont-ils encore nécessaires?", *Bulletin du CNFB*, 1/2/1971, p. 3.
- ⁷⁴ Idem.
- ⁷⁵ L. Van Molle, *op. cit.*, p. 368-371.
- ⁷⁶ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁷⁷ *Dames werden feministen: PAG*, Markante vrouwen, nr. 4, Brussel, RoSa, 2004.
- ⁷⁸ Cl. Bihin, "Les origines du PFU", *Cahiers du GRIF*, nr. 6, maart 1975, p. 43-47.
- ⁷⁹ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 41.
- ⁸⁰ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁸¹ K. De Smit, *op. cit.*, p. 108-109.
- ⁸² Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁸³ J. Vercheval, "Et moi, et moi ...", *op. cit.*, p. 68.
- ⁸⁴ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ⁸⁵ Uittreksel uit een brief van JVV aan feministische vriendinnen (onder wie Marie Denis), [1975]. Geciteerd in: M. Denis, *Dis, Marie ... op. cit.*, p. 164-165.
- ⁸⁶ Uittreksel uit een brief van JVV aan Marie Denis, z.d., in: Idem, p. 162-163.
- ⁸⁷ K. De Smit, *op. cit.*, p. 28-37.
- ⁸⁸ De GALF werd ontbonden en in 1975 vervangen door de Groupe Action Femmes (GAF, ook in Leuven).
- ⁸⁹ AVG-Carhif, biografisch dossier Marie Denis. *Petit historique ... op. cit.*
- ⁹⁰ Over de geschiedenis ervan, zie: M. Denis, *Dis, Marie, ... op. cit.* Zie ook: M. Denis en S. Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue ... op. cit.*
- ⁹¹ Over de vrouwenhuizen in Vlaanderen, zie: K. De Ridder, *De Vlaamse vrouwenhuizen tussen 1974 en 1994*, Onuitg. lic.verh., KULeuven, 1994.
- ⁹² Archives de La Louvière, Fonds Jean-Pierre Hubert: appel de Christiane Rigomont pour obtenir un soutien financier pour la Maison des Femmes, 5/1/1977.
- ⁹³ L. Horton, "Le tribunal international des crimes contre les femmes", *Cahiers du GRIF*, nr. 14/15, dec. 1976, p. 83-86.

- ⁹⁴ M. Thiry, *Violences conjugales: évolutions d'une lutte*, Brussel, Labor, 2004.
- ⁹⁵ J. Vercheval, "Et moi, et moi ...", *op. cit.*, p. 69.
- ⁹⁶ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁹⁷ M. Denis, *Dis, Marie ... op. cit.*, p. 28.
- ⁹⁸ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁹⁹ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ¹⁰⁰ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ¹⁰¹ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ¹⁰² J. Vercheval, "Et moi, et moi ...", *op. cit.*, p. 70.
- ¹⁰³ "Où en sont les féministes ?", *Cahiers du GRIF*, nr. 23/24, dec. 1978, p. 3.
- ¹⁰⁴ K. De Smit, *op. cit.*, p. 154.
- ¹⁰⁵ Interview Suzanne Van Rokeghem door C. Jacques, 14/9/1993.
- ¹⁰⁶ Jeanne Vercheval, "Et moi, et moi ...", *op. cit.*, p. 68.
- ¹⁰⁷ Interview JVV, 28/10/2010.

HOOFDSTUK 4

Durven praten over seksualiteit en abortus

OUR BODIES OUR SELVES

A COURSE BY AND FOR WOMEN

NEW PRINTING OF

WOMEN & THEIR BODIES

40¢

JE LICHAAM JE LEVEN

HET LIJF-BOEK VOOR VROUWEN

door het vrouwengezondheidscollectief uit boston
en bewerkt door anja meulenbelt

....LEER JE EIGEN LICHAAM KENNEN,
FRUITBAARHEID, FERTILITEIT, RELATIES, ZWANGERSCHAP,
KINDERS KRIJGEN, MENOPAUSE,
KIEKTES, AANRANDING, ZELFVERDEDIGING
EN NOG VEEL MEER....

Illustratie 30. *Our Bodies, Ourselves*, verschenen in 1971, werd een klassieker in verschillende talen.

Notre corps, nous-mêmes

Écrit par des femmes pour les femmes

PAR LE COLLECTIF DE BOSTON POUR LA SANTÉ DES FEMMES

AM

ADAPTATION FRANÇAISE

ALBIN MICHEL

“De kwestie van de pil irriteerde mij ...
Ik vond dat we niet moesten praten over seksualiteit,
dat dat bij het privéleven hoorde.”¹

Deze uitspraak van Jeanne Vercheval illustreert hoezeer in de jaren 1960 nog de overtuiging leefde dat seksualiteit taboe was. Het was moeilijk, zelfs onmogelijk om “daarover”² te spreken. De vrouwelijke seksualiteit zat gevangen onder een loden deksel dat stevig op z’n plaats werd gehouden door een strenge opvoeding, morele codes en taalconventies – en vooral door godsdienst en recht. In de opvoeding van meisjes werd er met geen woord over gerept, opdat ze hun ‘onschuld’ en hun maagdelijkheid zouden bewaren.³ Bij de meeste vrouwen vertaalde die ontkenning van hun seksualiteit zich in een grote onwetendheid over hun eigen lichaam. Het beetje vooruitgang dat in de jaren 1930 werd geboekt dankzij het ontstaan van de seksuologie veranderde daaraan in de grond weinig. Alhoewel in de jaren 1950-1960 het leven van vrouwen op andere vlakken ingrijpende verschuivingen doormaakte, bleef seksualiteit voor velen van hen een donker continent, waarover niet werd gesproken. Er waren, letterlijk, geen woorden voor en de uitdrukkingen die vrouwen gebruikten, spraken boekdelen: *“Er werd niet gezegd ‘ik ben zwanger’, er werd gezegd ‘ik heb het zitten’. En ‘hoe geraak ik ervan af?’.* Zo werd dat gezegd.”⁴ Die toespelingen en het uitwisselen van middeltjes gaven vorm aan een vrouwelijke subcultuur, gebaseerd op onderlinge hulp en solidariteit.

Tijdens hun bijeenkomsten doorbraken de Marie Mineur het taboe en praatten ze openlijk over seks. *“Het was echt een revolutie. En ja, soms werkte het ons, Rosalba en mij, op de zenuwen. Maar we brachten dingen aan (...). Rosalba zei ‘Als ik reclame zie voor mannenondergoed, dan maakt dat me geil’. Het was een schandaal*

om zo'n dingen te zeggen. Het was revolutionair om dat te zeggen, toen. Of om te zeggen 'het windt me op om m'n man naakt te zien'.⁵ Die bevrijdende manier van spreken was alleen mogelijk onder vrouwen, wat het exclusief vrouwelijke karakter van de bijeenkomsten rechtvaardigde. "En het is ook omwille daarvan dat de verslagen van vergaderingen niet explicieter zijn!"⁶ De stroom van intieme ontboezemingen zodra de stilte werd doorbroken, toonde dat er behoefte was aan organisaties die kennis doorgaven over en toegang verleenden tot manieren om ongewenste zwangerschappen te vermijden. De schrik voor wéér een zwangerschap zat erg diep: "Het was niet vrolijk, het seksuele leven van vrouwen", zo vat Jeanne Vercheval het samen.⁷ Vrouwen moesten hun eigen lichaam leren kennen; het taboe moest worden doorbroken. Voor Marie Mineur werd seksuele opvoeding een prioriteit: "Wij eisen een ernstige en volledige seksuele vorming, van jongs af aan. Onwetendheid over seks heeft onvermijdelijk de uitbuiting van vrouwen tot gevolg, door mannen en door de samenleving. Een vrouw die haar vruchtbaarheid niet beheerst, verwezenlijkt zich niet als een volwaardig menselijk wezen, maar alleen als moeder."⁸

Net toen kwamen de Amerikaanse feministes van het Boston Women's Health Collective naar buiten met *Our Bodies, Ourselves* (1971, heruitgaven in onder meer 1973 en 1976). Dat boek zou symbool staan voor de strijd die het feminisme van de tweede golf voerde. Alleen al in de Verenigde Staten werden er meer dan een miljoen exemplaren van verkocht en er kwamen tal van vertalingen. Toch bekenden de Franse vertaalsters nog in 1977 hun verlegenheid: "We hadden het moeilijk om openlijk over onze seksualiteit te spreken, het was een zware klus."⁹

In België bevatte *Het rode boekje van de vrouw(en)* uitleg over het vrouwelijke lichaam en de geslachtsorganen.¹⁰ In een brochure die verscheen in april 1973 kwam Marie Mineur terug op het gebrek aan kennis bij vrouwen, dat hen weerloos maakte tegenover het risico op een zwangerschap: "Dat alles is niet onze fout, of toch niet helemaal, het is veel meer de fout van al wie de kennis in handen heeft (artsen, psychologen, onderwijzers, enz.) en ons overgeleverd laat aan onszelf, aan ons gebrek aan kennis, aan onze angst. Laten we vriendinnen met ervaring vragen om ons die dingen uit te leggen, laten we ons niet meer verliezen in paniek."¹¹ Zeven jaar later, naar aanleiding van een enquête voor het tijdschrift *Voyelles*, stelde Jeanne Vercheval evenwel nog steeds hetzelfde vast: "We waren tijdens onze enquête ontdaan over het gebrek aan kennis en de wanhoop van al die jonge meisjes voor wie een gebaar van tederheid, van liefde, uitmondde in een drama ..."¹²

Geboortebeperving: tussen praktijk en verbod

Praten over moederschap leidde onvermijdelijk tot gesprekken over hoe dat te vermijden. Het illustreert een bijzondere solidariteit tussen vrouwen. Het illustreert ook een beslissing die man en vrouw samen namen, en die vanaf eind 19de - begin 20ste eeuw leidde tot een demografische terugval die uiteindelijk over het hele land voelbaar was. Geleidelijk aan maakten Belgische koppels die "fundamentele overgang, zonder trommels en trompetten, in de intimiteit van hun bed. Toen de omvang van het gebeuren doordrong tot de eerste demografen en de politieke en religieuze autoriteiten, was het proces bijna voltooid."¹³ In rijkere middens raakte het gebruik van het mannencondoom veralgemeend. In meer volkse milieus bleef dat zeldzaam, omdat het relatief duur was en moeilijk te verkrijgen. Coïtus interruptus werd wel vaak toegepast, want het was gratis en steeds beschikbaar; de betrouwbaarheid was evenwel laag. Door abortus te plegen namen vrouwen het initiatief in eigen handen; het was "een reddingslijn wanneer de mannelijke voorzichtigheid het had laten afweten".¹⁴

Na de Tweede Wereldoorlog was abortus een gewoonte geworden.¹⁵ De overtuiging leefde dat er geen echte abortus was wanneer de vrouw het kind nog niet had voelen bewegen; het werd dan gezien als een soort anticonceptie.¹⁶ Volgens Jeanne Vercheval "is abortus meer dan vroeger een morele kwestie geworden. Ik heb nog steeds de indruk dat de vrouwen die een abortus pleegden en die we hebben geholpen met een abortus zich niet schuldig voelden. Ze beschouwden het als een recht."¹⁷ In volkse milieus gebeurde het niet zelden dat vrouwen meermaals hun toevlucht tot abortus namen (Jeanne Vercheval verzamelde getuigenissen in die zin).¹⁸ Sommigen deden de ingreep zelf: "Oudere vrouwen zeiden ons dat ze in staat waren om het zelf 'te laten komen'. Een vrouw die zes kinderen had gehad zei me: 'Ik heb zo'n twintig keer geaborteerd; wat wil je m'n kind, ik kon toch geen 26 kinderen hebben!' Het was gewoon zo, toch in sommige milieus."¹⁹ De 'engeltjesmaakster' was vaak een gewone huisvrouw die het vertrouwen genoot van de vrouwen in het dorp en vrij betrouwbaar te werk ging, ook al liep het soms mis.²⁰ Met deze clandestiene abortussen zetten vrouwen niet alleen hun leven en hun gezondheid op het spel, ze trotseerden ook de wetten van Kerk en staat.

De katholieke Kerk beschouwde elke bewuste geboortebeperving binnen het huwelijk als een doodzonde, en abortus als een misdaad. Beide konden tot excommunicatie leiden.²¹ Vanaf het begin van de 20ste eeuw stond de Belgische Kerk zelfs vooraan in de strijd tegen anticonceptie.²² Ze kreeg daarbij de steun van de artsen

die aan het hoofd stonden van natalistische organisaties.²³ Na de Tweede Wereldoorlog waren er – behalve rond kanunnik De Locht²⁴ – nauwelijks christenen die het belangrijk vonden om abortus uit de clandestiniteit te halen. In 1968 bevestigde Paus Paulus VI de kerkelijke doctrine ter zake in de encycliek *Humanae Vitae*.

Het recht stelde zich nauwelijks zachter op. Het Burgerlijk Wetboek (1804) regelde seksualiteit in het voordeel van mannen. De echtgenote mocht zich niet onttrekken aan de ‘echtelijke plicht’ en verkrachting binnen het huwelijk was een onbekend begrip. Het Strafwetboek van 1867 rangschikte abortus onder de “misdaden en wanbedrijven tegen de orde der familie en tegen de openbare zedelijkheid”: een vrouw die abortus pleegde, kon – net als haar medeplichtige – een boete krijgen of een gevangenisstraf van twee tot vijf jaar. Wanneer de persoon die de abortus pleegde een gezondheidswerker was (apothekers inbegrepen) gold dat als een verzwarende omstandigheid en liep de gevangenisstraf op tot 5 à 10 jaar. De wet van 23 juni 1923, die werd aangenomen in een periode van natalistische obsessie, verstrakte het kader nog: weliswaar werd de verkoop van contraceptiva niet uitdrukkelijk verboden, maar alle informatie of publiciteit errond was strafbaar. Het moederschap werd opgehe-meld en was voortaan niet alleen een ‘bestemming’ maar ook een ‘burgerplicht’.

Al waren er bijzonder weinig vervolgingen en processen,²⁵ toch had de wet van 1923 dramatische gevolgen voor het dagelijkse leven van vrouwen. Elke informatie over geboortebeperking en abortus was voortaan verboden; er kon geen enkele vorming worden gegeven, zelfs niet aan studenten gynaecologie aan de universiteiten.²⁶ Condooms en pessaria waren slechts in enkele apotheken te koop, die ze aankochten in het buitenland. De pil, die haar intrede deed in 1964, was slechts in enkele praktijken te verkrijgen, op doktersvoorschrift en aan een ontradende prijs.²⁷ De vooruitgang die mogelijk was door het gebruik van moderne en betrouwbare contraceptiva werd dus volledig geblokkeerd, zodat oudere methodes, waaronder ook abortus, in zwang bleven. Die laatste werd beschreven als een ‘sociale plaag’, ook al was het onmogelijk om de omvang ervan in te schatten.²⁸

De eis van bewust moederschap

Het debat over bewust moederschap en abortus kwam al voor de Eerste Wereldoorlog op gang en won tijdens het interbellum aan intensiteit. In 1931 verklaarden de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (SVV) zich voorstanders van de *birth control* die

ze tijdens bezoeken aan Engeland hadden leren kennen. In 1938 vroegen de socialistische vrouwen in congres “de herziening van de wet op de verkoop van contraceptiva”. Enkele vrouwen legden daarbij erg radicale accenten. Isabelle Blume en Vogelina Lobe bijvoorbeeld, of Estelle Goldstein die vroeg dat “middelen voor geboortebeperking binnen ieders bereik zouden liggen en dat de praktijk van abortus zou worden georganiseerd en gereguleerd door de staat”.²⁹ Ook enkele feministes waren gewonnen voor seksuele opvoeding en bewust moederschap.³⁰ Deze eis werd overgenomen in vrijmetselaarskringen. Bij de vrijmetselaarsorde Le Droit Humain (met socialistische en feministische vrouwen in zijn rangen, onder wie Germaine Hannevert) stond de studie van “de seksuologie en het bewust moederschap” in 1932-1933 op de agenda van de werkplaatsen. De vraagstelling was duidelijk: “Is het toegestaan het moederschap op te leggen aan de vrouw of heeft zij het recht over haar lichaam te beschikken?”. In hun verslag vroegen de loges de oprichting van consultatiebureaus die vrouwen advies zouden geven over geboortebeperking, de afschaffing van de wet van 1923 en een grondige studie van de wetgeving omtrent abortus.

Na de Tweede Wereldoorlog raakte de kwestie van verantwoord ouderschap breder verspreid. De socialistische vrouwen gingen door op hun elan: in 1955 namen ze contact op met de Nederlandse Vereniging voor Seksuele Hervorming (die als model diende voor de Belgische Vereniging voor Seksuele Voorlichting, opgericht in datzelfde jaar), er waren contacten met de International Planned Parenthood Federation in Londen (1964), en begin jaren 1960 startten verschillende lokale afdelingen met medische raadplegingen.³¹ Op aansporen van onder meer Monique Rifflet-Knauer en Marthe Van de Meulebroeke leverde Le Droit Humain steun vanuit vrijmetselaarshoek. In 1961 werd op basis van drie radio-uitzendingen van “La Pensée et les Hommes” een dossier met getuigenissen opgesteld, dat een jaar later in Sint-Joost-ten-Node tot de oprichting leidde van La Famille Heureuse, het eerste centrum voor gezinsplanning aan Franstalige zijde.³²

Het aantal centra voor gezinsplanning nam in de loop van de jaren 1960 snel toe. Vanaf 3 april 1970 kregen ze overheidssteun,³³ in 1972 groepeerden ze zich in de Centra voor Geboorteregeling en Seksuele Opvoeding / Fédération des Centres de Planning Familial et d'Education Sexuelle, die aansloten bij de International Planned Parenthood Federation. Uit deze evolutie blijkt dat de kwestie aan maatschappelijke zichtbaarheid won en was verankerd in linkse en vrijzinnige milieus. In 1966 legde Guy Cudell (1917-1999), burgemeester van Sint-Joost-ten-Node en so-

cialistisch volksvertegenwoordiger, in de Kamer van volksvertegenwoordigers een eerste wetsvoorstel neer voor de opheffing van de bepalingen uit de wet van 1923.

Ook artsen verdedigden verantwoord ouderschap. Jean Snoeck (1900-1974) bijvoorbeeld, die diensthoofd was van de materniteit van het Brusselse universitaire ziekenhuis Sint-Pieter,³⁴ waar Willy Peers (1924-1984), Jo Boute (1922-2005), Pierre-Olivier Hubinont (1919-1986) en anderen hun opleiding kregen. Vanaf 1953 toonde Snoeck zich geïnteresseerd in pijnloos bevallen, moedigde hij verantwoord ouderschap aan en verrichtte hij zwangerschapsafbrekingen om medische redenen. Willy Peers, inmiddels adjunct-directeur van het Centre Provincial de Gynécologie et d'Obstétrique in Namen, voerde van 1959 tot zijn arrestatie in 1973 openlijk abortussen uit. Jo Boute legde een gelijkwaardig parcours af in het ziekenhuis Louis Caty in Baudour.³⁵ Pierre-Olivier Hubinont tot slot, die Snoeck opvolgde in het Brusselse Sint-Pietersziekenhuis, hield vanaf 1959 overal te lande pleidooien voor anticonceptie.³⁶ In het universitaire ziekenhuis AZ-VUB voerde ook Jean-Jacques Amy abortussen uit, waarvoor hij zou worden vervolgd.

Al deze initiatieven effenden ongetwijfeld het terrein. Het waren evenwel de feministes van de tweede golf die met deze eisen de straat op gingen en ze radicaliseerden.

Marie Mineur betreedt de scène: SOS Abortus

Tot het einde van de jaren 1960 liet de kwestie van bewust moederschap Jeanne Vercheval vrij onverschillig. Na een abortus om medische redenen had ze zich laten steriliseren en ze voelde zich niet betrokken: *"Wanneer het in de pers over anticonceptie ging, was ik gechoqueerd dat er over zo'n private aangelegenheid werd gesproken ... Ik was schuldig in m'n onverschilligheid."*³⁷ Haar communistische parcours stimuleerde niet tot meer openheid: de partij had zich in 1945 wel uitgesproken voor een liberalisering van abortus, maar bleef doof voor eisen in verband met seksualiteit.³⁸

Toen Jeanne direct en brutaal werd geconfronteerd met een realiteit die ze tot dan had verdrongen, had dat het effect van een elektrische schok. Meer bepaald was dat toen een buurman haar radeloos vroeg zijn echtgenote naar het ziekenhuis te rijden:³⁹ *"Ze had met een naald abortus gepleegd en bloedde hevig. Ze is 15 dagen in het ziekenhuis gebleven en bijna gestorven ... Dat moet in april of mei 1968 zijn geweest."*⁴⁰ Het drama opende haar de ogen. Ze werd zich bewust van de grote

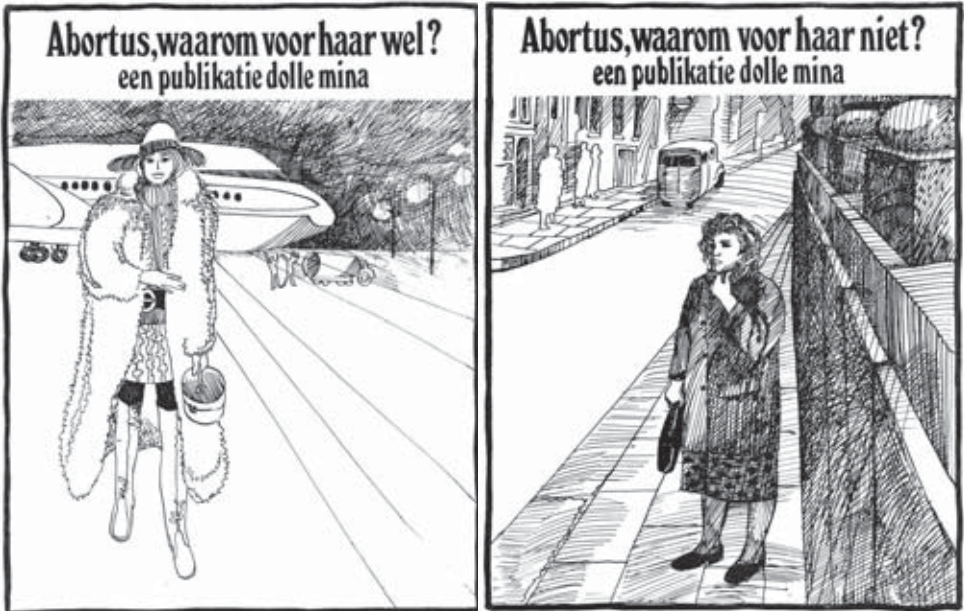
angst die vrouwen hadden voor hun 'echtelijke plicht'; elke maand opnieuw vreesden ze zwanger te zijn. Ze werd zich bewust van de soms smerige omstandigheden waarin vrouwen abortussen ondergingen: *"Ze 'lieten het komen' met breinaalden, door zeepsop in te spuiten, peterseliwortel te eten, purgeermiddelen te slikken, hard op de buik te slaan, hete baden te nemen in zout water ... Ik verzeker jullie dat het verschrikkelijk was."*⁴¹ Toen enkele weken later de encycliciek Humanae Vitae verscheen, steeg haar verontwaardiging ten top: *"Toen de Paus zich ermee moeide, zei ik tegen mezelf: het persoonlijke is politiek."*⁴²

De oprichting van Marie Mineur bood haar enkele maanden later de mogelijkheid om tot actie over te gaan. Weliswaar groeide het draagvlak voor verantwoord ouderschap, maar dat gebeurde mondjesmaat. Zoals de Nederlandse seksuoloog Conrad van Emde Boas het ietwat ironisch formuleerde: *"Er zijn drie generaties nodig om een Britse gentleman te maken, drie generaties om een puritein uit z'n schelp te krijgen, er zullen drie generaties nodig zijn om anticonceptie te doen aanvaarden!"*⁴³ Voor Marie Mineur was wachten echter geen optie: de vrouwen hadden nu en onmiddellijk hulp nodig. *"De hulp aan vrouwen in nood raakt georganiseerd. De Marie Mineur zijn de pioniers. Vooral in het werkersmilieu is het probleem groot: daar zijn de informatie over en de praktijk van anticonceptie het minst verspreid en is het de stilzwijgende gewoonte om een beroep te doen op engeltjesmaaksters."*⁴⁴

Marie Mineur was des te meer gemotiveerd omdat het zich – net als Dolle Mina – bewust was van de sociale dimensie van het verbod op abortus. Vrouwen die ongewenst zwanger werden, waren daarin niet gelijk. Er bestond een groot verschil tussen de meer gegoede vrouwen, die dure contraceptiva en een veilige abortus in het buitenland konden betalen, en vrouwen uit armere milieus. Samen met Christiane Rigomont en andere vrouwen die weet hadden van dramatische abortussen, zorgde Jeanne Vercheval in 1970 voor *"het eerste netwerk voor onderlinge hulp: SOS Abortus. Dankzij Dolle Mina kenden we de weg naar Nederland goed en we gaven openlijk informatie over dat netwerk. Maar niet iedereen beschikte over de middelen om daarheen te gaan. Het gebeurde dat we het vervoer van arme vrouwen op ons namen. Dat vroeg veel tijd en veel geld, en dat hadden we niet."*⁴⁵

Het was een zwaar engagement en mentaal erg belastend, want de vrouwen stroomden toe: *"Ik had in die periode geen werk. Er waren drie, vier, vijf abortusaanvragen per week, soms meer. Christiane kreeg er evenveel. We moesten onze belofte waar-*

maken. Militantes van overal stuurden vrouwen naar ons door. Het was geweten dat we een goed netwerk hadden."⁴⁶ "Na enkele maanden stortte ik in (...). Ik had er nood aan gelukkige mensen te zien, mensen zonder problemen, ik wilde een pasgeboren baby in de armen kunnen houden, tegen me aandrukken, voelen. Maar ik moest me sterk houden, elke vrouw blijven opvangen, haar wanhoop begrijpen, haar aanmoedigen en geen blijk geven van, zou ik het durven zeggen ... weerzin."⁴⁷

Illustratie 31. Affiche van Dolle Mina, 1971. Abortus, waarom voor haar wel? Waarom voor haar niet? Aanklacht tegen de sociale ongelijkheid die verbonden was met abortus.

In tegenstelling tot wat de bedrieglijke benaming 'strijd voor abortus' en de slogan 'vrije en gratis abortus' suggereren, was niemand voorstander van abortus. En zeker niet de vrouwen van Marie Mineur en Dolle Mina, die het verdriet van de vrouwen en de dramatische gevolgen van clandestiene abortussen regelmatig van dichtbij meemaakten. Abortus laat een blijvende wonde "in het lichaam, het hart en de geest van vrouwen", zegt Chantal De Smet.⁴⁸ "Abortus staat ons tegen",⁴⁹ schreef Marie Denis in 1973, maar abortus was een *feit*, een feit dat onder ogen moest worden gezien. Alleen een liberalisering van abortus zou het mogelijk maken "het respect voor het

leven te bewerkstelligen voor elk van die mensen, daarmee bedoel ik mannen en vrouwen die vruchtbaar zijn (...) want het lichaam van vrouwen is geen vruchtbare grond waarop de mannen kunnen zaaien, nu eens lichtzinnig, dan weer met gezag. Het lichaam van vrouwen is de plaats van hun bestaan en ook van hun autonomie.”⁵⁰

Wanneer de Marie Mineur op de markt folders uitdeelden met de boodschap “*pleeg niet om het even hoe abortus, we kunnen u helpen*”, spoorden ze vanzelfsprekend niet aan om abortus te plegen, maar bestreden ze de risico’s die de vrouwen liepen: “*We vonden niet dat abortus goed was, maar er was geen keuze. Er moest een einde komen aan die praktijken. De politici moesten voor hun verantwoordelijkheid worden geplaatst.*”⁵¹ Alle betrokkenen bij de strijd voor de legalisering van abortus, beschouwden abortus als ‘nevenschade’ die alleen verder kon worden beperkt door betrouwbare en algemeen verspreide contraceptiva.

Een georganiseerde strijd

Parallel met de doorverwijzingen naar Nederland, ontstond er een lokale abortus-hulpverlening. Toen zich in 1971 een vrouw aanmeldde die in Nederland geen abortus kon krijgen omdat ze de wettelijke termijn voorbij was, nam Jeanne Vercheval contact op met Willy Peers, waarschijnlijk op advies van Chantal De Smet die hem vrij goed kende.⁵² Er ontstond een officieuze lijn Marie Mineur-Willy Peers, die het begin inluidde van de samenwerking tussen feministes en militante artsen. Ze werd bezegeld met de conferentie “Liefde, geboortebeperving, abortus” op 7 juni 1971 in Haine-Saint-Pierre. Willy Peers en Philippe Toussaint spraken er in naam van de Société Belge pour la Légalisation de l’Avortement die ze kort tevoren, op 11 juni 1970, hadden opgericht. “Lezing en debat georganiseerd door Marie Mineur, beweging voor de bevrijding van de vrouw. Kinderopvang verzekerd. Vervoer terug op aanvraag”, preciseerde de aankondiging.⁵³

Alhoewel ze haastig was georganiseerd, werd de lezing een succes: er waren 80 tot 100 aanwezigen, onder wie meerdere artsen die daarna door Peers en de Marie Mineur werden aangesproken: “*Peers is naar een bijeenkomst van artsen gekomen om te proberen hen ervan te overtuigen ons te helpen (...). Toen een migrante van 14 jaar oud bij ons aanklopte, hebben we haar meegenomen naar het ziekenhuis en bij de gynaecoloog aangedrongen om in te grijpen. Hij kon niet*

weigeren. Op die manier hebben de artsen uit de streek geleidelijk aan aanvaard om de vrouwen te helpen. Toen er een centrum voor gezinsplanning opende, heeft dat de zaken verder vergemakkelijkt, omdat er een kleine kern ontstond van overtuigde mensen."⁵⁴

Bij hun eerste contact zetten Jeanne Vercheval en Willy Peers een win-winstrategie op punt: Peers zegde toe om Marie Mineur te helpen, en Marie Mineur beloofde Peers te steunen. De opzet was simpel: *"Wanneer hij besloot om deel te nemen aan een debat voor een publiek dat vijandig stond tegenover zwangerschapsonderbreking, vroeg hij ons om aanwezig te zijn: 'Ik reken op jullie. Jullie zetten je op de eerste rijen en ik daarachter.' En dan zorgden we voor het nodige schandaal.*"⁵⁵ De opwindende en het tumult die de Marie Mineur uitlokten, deden de kalmte en rust waarmee Peers vervolgens tussenkwam des te beter uitkomen. Hij kwam dan over als een bezonnen en redelijke gesprekspartner en kon ideeën uiteenzetten die anders geen gehoor zouden hebben gekregen. Jeanne herinnert zich een erg tumultueuze bijeenkomst aan de Facultés Universitaires Notre-Dame in Namen, waar de Marie Mineur een spreker aanvielen die een priester bleek te zijn: *"Mensen stonden op, wilden ons vastgrijpen, de emoties liepen hoog op. Ik nam het woord – ik had toen een luide stem – 'Wel ja, vrouwen plegen abortus, wat gaat u doen, hen stenigen? Hen in het gevang gooien?' Enfin, ik weet niet meer heel precies wat ik zei, maar het gaf een verschrikkelijk tumult. Toen het uiteindelijk weer rustig was, nam Peers het woord. Hij leek natuurlijk een heilige, wij leken duivels. [lacht] We hadden onze rol gespeeld.*"⁵⁶

De bijeenkomsten waarop Marie Mineur voor provocatie zorgde, volgden elkaar op: *"We verstoorden bijeenkomsten tegen abortus door er rel te schoppen (...). We konden begrijpen dat mensen geen abortus wilden plegen, een arts die geen abortus wil uitvoeren heeft dat recht. Maar dat hij lezingen ging geven tegen vrouwen die hun zwangerschap afbraken, dat tolereerden we niet.*"⁵⁷ Het werkte zo goed dat al snel de loutere aankondiging dat Marie Mineur op een bijeenkomst aanwezig zou zijn, voor ongerustheid zorgde: *"We maakten hen bang, het was leuk",* herinnert Christiane Rigomont zich. *"Wanneer ze iets officieels of zo deden, waren ze bang dat Marie Mineur er zou opduiken: 'Wat gaan ze deze keer komen doen?' (...). Ja, we maakten gebruik van officiële bijeenkomsten om bijvoorbeeld folders uit te delen, om handtekeningen voor abortus te vragen, in allerlei kringen (...). We zijn enkele keren opgepakt, zetten het dan op een lopen, werden naar het politiekantoor gebracht en daarna konden we natuurlijk vertrekken. We waren het gewoon.*"⁵⁸

Actie op straat en aan de fabrieken

Marie Mineur ging al heel snel de straat op om de bevolking te sensibiliseren. De eerste keer was naar aanleiding van de internationale dag voor de liberalisering van abortus, op 21 en 22 november 1971. In Bergen stond Christiane Rigomont in voor de organisatie van de dag, in Brussel was dat het FLF, in La Louvière en Charleroi waren het Rosalba Baras en Jeanne Vercheval. Getrouw aan hun pragmatische aanpak waarin de concrete ervaringen van vrouwen centraal stonden, droegen ze de dag op aan een drama dat zich net in Charleroi had afgespeeld. De omstandigheden waren gruwelijk: in een bezinkput in Couillet was het lichaam gevonden van een jonge vrouw van 24 jaar, moeder van twee kinderen, verkoopster bij *Bon marché* en vakbondsafgevaardigde. Ze was gestorven aan de gevolgen van een clandestiene abortus. De pers meldde dat de schuldigen waren aangehouden, *“maar de wetgevers zijn nog steeds op vrije voeten”*, voegde Marie Mineur daaraan toe. Samen met leden van de GALF en het FLF namen ze op 21 november de winkelstraten van Charleroi in. Ze betoogden voor de *Innovation* en *Bon marché* en verspreidden pamfletten waarin ze de hypocrisie van de magistratuur en de politiek aan de kaak stelden.

We beschuldigen de hypocriete moraal van de mannen die de wetten maken.

We beschuldigen het systeem, dat artsen schuldig maakt aan het niet verlenen van hulp aan mensen in nood, ervan om Micheline Bochart, 24 jaar oud, verkoopster bij Bon Marché in Charleroi te hebben gedood.

Vrouwen! Eén van de onzen is dood, zoals zovele anderen, een vrouw, moeder van twee kinderen.

Een werkende vrouw die geen ander redmiddel had dan de handen van weinig bekwame aborteurs (al zijn hun bedoelingen soms goed).

Vrouwen zijn altijd de slachtoffers.⁵⁹

De politie kwam tussen om de verspreiding van de pamfletten te beletten. Verschillende vrouwen werden aangehouden en zonder omhaal naar het politiekantoor gebracht. *“We weigerden onze strooibrieven aan de politie te geven. We hebben een soort sit-in geïmproviseerd, waarvoor mensen samenstroomden. Terwijl de vriendinnen bleven uitdelen, riep ik ‘er is een clandestiene abortus geweest, een vrouw is dood, we eisen het recht op abortus in goede omstandigheden en daarom houden ze ons aan!’ (...). Mensen applaudisseerden, moedigden ons aan: ‘Goed zo, vrouwen!’ De flikken waren woedend en hebben ons uiteindelijk onder gejuw*

meegenomen.”⁶⁰ Jeanne werd met zes andere vrouwen naar het kantoor gebracht en ondervraagd. Toen ze haar trouwring zagen, reageerden de agenten verbaasd: “Hoe kunnen normale vrouwen zo’n schandaal creëren?”⁶¹ Omdat ze het niet verdroeg met meer respect te worden behandeld dan de andere activistes (voornamelijk studentes van het FLF en de GALF), deed ze haar trouwring uit. De Marie Mineur droegen vanaf dan geen trouwring meer.⁶²

Op 12 juni 1973 verschenen Jeanne en zes andere vrouwen voor de correctionele rechtbank van Charleroi op beschuldiging van “verzet en slagen aan agenten van de openbare macht in de uitoefening van hun functie”. Meester Cécile Draps nam hun verdediging op zich. Het proces haalde de pers en vond plaats in een gespannen sfeer: de Marie Mineur vulden de zaal, ze droegen broeken in opzichtige kleuren en stelden zich agressief op; de voorzitter had haar handen vol met het tumult.⁶³ Jeanne werd veroordeeld tot een lichte straf met uitstel.

Ook bij tal van andere gelegenheden deelden de Marie Mineur pamfletten uit; ze deden aankondigingen in fabrieken en bij bedrijven waar ze gekend waren; ze spraken de arbeidsters aan tijdens hun pauzes, gaven hen adressen waar ze terecht konden in geval van ongewenste zwangerschap. In arbeidersmilieus werd hun propaganda goed ontvangen: “Heel, heel goed. We beantwoordden daar duidelijk aan een behoefte.”⁶⁴

Pamflet voor vrije abortus.

De hersenstam begint zich te vormen in de derde maand van de zwangerschap. Daarvoor: geen menselijk contact.

Daarom beschuldigen we,
van het weigeren van hulp aan personen in nood,
de hypocriete moraal van de mannen die de wetten maken.

We beschuldigen
een systeem dat het heeft over vrijheid zonder ons het recht te geven om
over ons leven te beschikken.

We beschuldigen
de mannen die repressieve wetten in stand houden ervan vrouwen te doden die
geen ander redmiddel hebben dan de handen van weinig bekwame aborteurs.

We eisen
eerlijke en systematische informatie over voorbehoedsmiddelen en gratis
verspreiding daarvan

Seksuele opvoeding van jongs af aan

We willen dat de repressieve wetten tegen abortus worden opgeheven

De oprichting van centra waar vrouwen die een abortus moeten hebben, die in de beste psychologische, medische en financiële omstandigheden kunnen krijgen.

We roepen alle vrouwen op zich bij Marie Mineur aan te sluiten om die doelstellingen snel te realiseren.⁶⁵

Marie Mineur werkte samen met andere feministische organisaties, met vrijzinnige verenigingen, met het Actiecomité 'Gelijk loon voor gelijk werk', met de centra voor gezinsplanning en met wijkorganisaties.⁶⁶ "Niets houdt hen tegen, niets maakt hen bang, en al zeker niet de schrik om zich belachelijk te maken of voor reacties van omstaanders. Omdat ze buiten het raderwerk vallen, hebben ze niets te verliezen en dringen ze de mannenmaatschappij binnen met hun verbeelding, hun vrijheid."⁶⁷ Ze kregen het nooit echt hard te verduren. Zelfs toen later een speciaal abortusnummer van *Voyelles* verscheen (en de uitgeefsters hoopten om met een inbeslagname de aandacht te trekken), kwam er geen repressieve reactie.⁶⁸

Een bruisende periode

Deze provocerende acties werden met veel ruchtbaarheid gevoerd op een moment dat verschillende gebeurtenissen de abortuskwestie op het voorplan brachten. Op 18 februari 1971 legde de socialist Willy Calewaert⁶⁹ in de Senaat een wetsvoorstel neer dat de legalisering van abortus beoogde. Het kreeg een gemengde ontvangst, omdat het voorstel de autonomie van vrouwen ernstig beperkte, ten voordele van controle door de artsen. Zelfs binnen de eigen partij betreurden SVV en de vrouwen van het ABVV dat ze niet werden geraadpleegd en dat vrouwen zo weinig autonomie kregen. Ook bij Marie Mineur klonk striemende kritiek.

Er werden universitaire colloquia georganiseerd over de kwestie. Aan de ULB bracht het colloquium "Abortus en anticonceptie" op 11 en 12 maart 1971 een talrijk en verscheiden publiek bijeen; er waren voor- en tegenstanders van de legalisering van abortus, evenals afgevaardigden van verschillende vrouwenorganisaties die zich tot dan niet hadden uitgesproken: de Nationale Vrouwenraad, Vie Féminine, de Belgische tak van de International Abolitionist Federation ... Zij ontmoetten er overtuigde feministes als Stella Wolff, Régine Orfinger, Marie-Thérèse Cuvelliez,

Adèle Hauwel, Danielle Colardyn, Monique Rifflet ... en Jeanne Vercheval. Senator Calewaert was aanwezig en ook Pierre De Locht en Marie Denis stonden op de sprekerslijst. Twee dagen lang werden de juridische, medische, technische en psychologische aspecten van abortus onder de loep genomen. En ook de sociale kant ervan: Philippe Toussaint benadrukte dat de bestaande wetgeving blijk gaf van sociale hypocrisie en van discriminatie tussen de klassen: "Het is voor niemand een geheim dat het volstaat om 20 tot 30.000 frank te hebben om te ontsnappen aan vervolging." De wet creëerde op die manier "een volledige scheidingslijn tussen armen en rijken, ontoelaatbaar voor Justitie".⁷⁰

Hoewel de meeste voorstanders van legalisering zich achter het voorstel Calewaert schaarden, kozen enkelen de zijde van de tweedegolffeministes. Slechts enkele zeldzame stemmen pleitten ervoor dat vrouwen zelf zouden kunnen beslissen – het standpunt van psychiater Jean Dierckens⁷¹ en dokter Hubinont.⁷² Hubinont verklaarde zonder terughoudendheid dat in zijn dienst in het Brusselse Sint-Pietersziekenhuis 'therapeutische' abortus ook kon omwille van de psychologische of sociale situatie van de toekomstige moeder.⁷³ Marie Denis eiste een liberalisering van abortus die vertrok van het standpunt van de persoon die het kind ten laste zou hebben: "De beslissing kan uiteindelijk enkel toekomen aan wie [man of vrouw] de last en verantwoordelijkheid zou hebben over dat leven dat zich lijkt aan te kondigen."⁷⁴

Zo'n colloquium legt niet alleen een bepaalde manier van denken bloot; het toont ook hoezeer de verschillende groepen die een legalisering voorstonden, naast die gedeelde eis eigenlijk andere doelstellingen nastreefden. Slechts weinigen deelden het standpunt van de tweedegolffeministes, die abortus uit het strafrecht wilden en de beslissing volledig aan de vrouw wilden toevertrouwen. Ze bevestigden die radicale eis tijdens de eerste Vrouwendag op 11 november 1972.

De discussie vond plaats over de landsgrenzen heen, ook in academische en wetenschappelijke kringen. Al in 1964 had het 9de internationale strafrechtcongres in Den Haag de wens geuit dat abortus zou worden gelegaliseerd. In de medische wereld verhieven zich meer en meer stemmen in een aanklacht tegen de ravages aangericht door clandestiene abortussen. De World Medical Association sprak zich tijdens zijn congres in Oslo in september 1970 unaniem (op Argentinië na) uit voor een legalisering van abortus. De Wereldgezondheidsorganisatie (WGO) bracht van 19 tot 23 april 1971 een werkgroep samen "met als opdracht abortus, legaal of illegaal, te bestuderen als een kwestie van volksgezondheid".

De beweging liet ook in de buurlanden van zich horen. In Frankrijk publiceerden *Le nouvel Observateur* en *Le Monde* op 5 april 1971 een manifest waarin 343 bekende vrouwen verklaarden een abortus te hebben gehad. Jeanne Vercheval herinnert zich dat het manifest “insloeg als een bom”,⁷⁵ en een diepe indruk op haar maakte. In een prachtig opgezette persactie werd het gevolgd door een tweede manifest van artsen, en niet de minsten. Iedereen sprak erover. De actie steunde weliswaar op het vedettegehalte van de ondertekenaars, maar ze trof overduidelijk haar doel. En dat was wat telde.

1973 en de affaire Peers: geen terugkeer meer mogelijk

Op 17 januari 1973 werd Willy Peers in beschuldiging gesteld voor het plegen van 300 abortussen in de kraamkliniek van Namen. Hij zou 36 dagen in voorlopige hechtenis doorbrengen. Zijn arrestatie bracht een brede solidariteitsbeweging op de been. Op verschillende plaatsen ontstonden Peerscomités. Een nationale petitie voor zijn vrijlating leverde 250.000 handtekeningen op, waaronder 3.500 van artsen.⁷⁶ Een grote betoging trok door de straten van Namen. In navolging van het *Manifeste des 343*, tekenden 800 vrouwen een verklaring dat ze een abortus hadden gehad; ze kregen de steun van 200 artsen.

Illustratie 32. Een betoging voor de legalisering van abortus in Namen op 27 januari 1973, tijdens de opsluiting van dokter Willy Peers.

Illustratie 33. De Marie Mineur steunen Willy Peers, Luik, 24 februari 1973.

Al op 20 januari 1973 betuigden Marie Mineur Wallonië en Brussel, het FLF, de GALF, de Groupe des femmes du 11 novembre, de Groupe Féministe de Liège, de redactie van *Et ta sœur?*, vrouwen die hadden meegewerkt aan het *Rode boekje van de vrouw(en)* ... in een persbericht hun steun aan Peers.⁷⁷ In de regio van Le Centre kwam een pluralistisch Peerscomité tot stand. Er sloten 28 organisaties bij aan, waaronder Marie Mineur. Jeanne Vercheval was voorzitter van "de vergadering van het regionale steuncomité, in het Volkshuis. Voor Marie Mineur was dat een 'officiële' erkenning van hun militante positie."⁷⁸

De Marie Mineur stonden op de bres. Over Luik herinnert Rose-Marie François zich: "We hebben tijdens de gevangenschap van dokter Peers op de Place Saint-Lambert ballonnen uitgedeeld aan de kinderen, met op de ene kant 'Ik ben een gewenst kind' en op de andere 'Vrije en gratis abortus'. De agenten waren van hun stuk gebracht: ze konden de ballonnen toch niet uit de handen van de kinderen trekken!"⁷⁹ Marie Mineur was aanwezig op de markten, lanceerde slogans vóór legalisering, verklaarde: "Wij zijn allemaal medeplichtig."⁸⁰

Illustratie 34. Willy Peers en zijn echtgenote (midden) aan de zijde van dokter Pierre-Olivier Hubinont tijdens de betoging in Luik op 24 februari 1973.

In de aanloop naar een grote manifestatie die was gepland in Luik, bereidde het Peerscomité van La Louvière een motie voor (5 februari) waaraan Marie Mineur een persoonlijke noot toevoegde:⁸¹ *“Persoonlijke vraag. De Marie Mineur nodigen de hier aanwezige organisaties ook uit om zich ertoe te verbinden de artsen te steunen die vandaag de positie en verantwoordelijkheden van dokter Peers hebben, in afwachting van het einde van het conflict.”*⁸² De vrijlating van Peers, op 20 februari, stakte de mobilisatie niet. In naam van het Peerscomité, riep Marie Mineur de Henegouwse gemeenteraden op om de wetgeving inzake geboortebepanking en abortus te hekelen. Een twintigtal gemeenteraden sprak zich uit vóór het stopzetten van de vervolgingen en vóór een herziening van de wetgeving.⁸³

In aansluiting schreef Marie Mineur de brochure, *Ce que nous, les femmes, nous pensons* (Wat wij, de vrouwen, denken), die in april 1973 verscheen en een brede verspreiding kende in Charleroi, Luik en Brussel.⁸⁴

Voor ons is abortus iets belangrijks, iets ernstigs.

We zouden willen dat het niet bestaat. Maar het bestaat (...).

We kunnen ook niet anders dan opmerken dat de meerderheid van de artsen niet in staat is om de mensen hiermee te helpen. Ze worden tegengehouden door hun ideeën, door de wetten, door de klasse waartoe ze behoren, door de regels van hun beroep, door de studies die ze hebben gevolgd, door de sekse die ze meekregen bij hun geboorte (...).

Over dit alles zouden we het beste rustig onder elkaar praten, elkaar leren om die [preventie]methodes te gebruiken. Wij zijn geen idioten, we zullen zelf beslissen welke middelen we zullen gebruiken en we zullen ze vrij kopen.

De lange parlementaire weg

De affaire Peers werd algemeen gezien als een keerpunt in de strijd voor de legalisering van abortus en zorgde voor een massale mobilisatie van vrijzinnige organisaties en vrijmetselaarsmilieus: “Toen Peers werd aangehouden, maakte dat verschil, want de centra voor gezinsplanning en de vrijzinnige beweging hebben zich gemobiliseerd. Maar daarvoor steunden die ons niet, toen we op straat, op de markt, publiekelijk verklaarden dat we vrouwen hielpen om hun zwangerschap af te breken, in Holland of hier ergens.”⁸⁵

De socialistische partij, het ABVV-FGTB en de SVV-FPS engageerden zich ten volle aan de zijde van Peers. Omgekeerd volgden de Christelijke Volkspartij (CVP) en de Parti Social Chrétien (PSC) het standpunt van de bisschoppen, dat de onaantastbare waarde van de foetus bevestigde en vasthield aan het verbod op zwangerschapsafbreking, behalve in medische gevallen wanneer het leven van de moeder in gevaar was. Maar door de crisis die uitbrak met de affaire Peers, moesten deze twee partijen toegevingen doen: ze aanvaardden om de wet van 1923 af te schaffen en seksuele opvoeding aan te moedigen.

De bisschoppen van hun kant hadden gehoopt om met een duidelijk en onwrikbaar standpunt een einde te maken aan de vraag tot liberalisering van progressieve christenen.⁸⁶ Pro Vita droeg die reactionaire lijn uit: de organisatie werd opgericht in februari 1973, verzette zich tegen het gerechtelijke bestand en vroeg daarentegen om hardere vervolgingen. Maar in plaats van rust in de rangen te brengen, versnelde de radicale houding van de bisschoppen de breuk met de katholieke Centres d'Education à la Famille et à l'Amour (CEFA) en met kanunnik De Loch: "Ik ben tegen abortus", schreef hij, "maar ik denk dat een zwangerschapsafbreking soms het minste kwaad is, en dus een goede oplossing ... Een aanpassing van de wet lijkt me noodzakelijk."⁸⁷ Omwille van dat standpunt werd hij ontheven van zijn lesopdracht aan de Leuvense universiteit. Twee massaorganisaties schaalden zich achter hem: de Waalse en Brusselse tak van het ACW en Vie Féminine, in oktober 1973 vervoegd door de PSC-vrouwen.⁸⁸ De Vlaamse vleugel van het ACW en de CVP-vrouwen volgden daarentegen het partijstandpunt.⁸⁹ Vrouw en Maatschappij verdedigde die keuze als 'strategisch', maar Jeanne Vercheval en Chantal De Smet waren bijzonder verbolgen.

Gekruiste herinneringen:

- Chantal De Smet: "Privé [zeiden ze], 'we zijn voor, we zijn voor, we zijn voor' en publiek was het 'we zijn tegen'. Ze zeiden, 'ja ... in onze partij zouden ze dat niet begrijpen, we zouden de strijd verliezen'".
- Jeanne Vercheval: "*Wanneer we elkaar ontmoetten op een vergadering, zeiden we hen: 'Zeg wat je echt denkt, zeg niet wat men je zegt te zeggen!' En daarop bleven we terugkomen, we waren woedend!*"⁹⁰

De affaire Peers resulteerde in de stemming van de wet van 19 juli 1973, die informatie over en reclame voor contraceptiva vrij maakte. Het gerecht stopte bovendien de vervolgingen:⁹¹ gedurende vier jaar, van 1974 tot 1978, nam het aantal centra voor gezinsplanning toe en voerden ziekenhuizen openlijk (zij het nog steeds illegaal) abortussen uit. In maart 1975 verrichtte de organisatie Aimer à l'ULB voor het eerst een abortus buiten het ziekenhuis, op de universitaire campus. Daarna ontstonden er her en der autonome abortuscentra, buiten het ziekenhuis. Het eerste⁹² werd opgericht in het Brusselse vrouwenhuis, door de Groupe A. Die was opgericht in 1974 en gaf eerder al adressen door, verstreekte advies en organiseerde gynaecologische raadplegingen.

Inmiddels gaf het Internationale Jaar van de Vrouw (1975) het startsein voor een meer gematigd institutioneel feminisme. De feministes van de tweede golf vreesden dat hun oorspronkelijke eisen – vrije en gratis abortus en de volledige autonomie van vrouwen – verloren zouden gaan in compromisoplossingen en in een debat over ethiek of volksgezondheid.⁹³ Daarom lanceerde Groupe A in 1976 een nieuw initiatief: de publicatie van het witboek *Avortement. Les femmes décident* (Abortus, de vrouwen beslissen). Abortus werd ook het thema van de Vrouwendag van 11 november 1976:⁹⁴ voor het eerst sinds 1972 was dat weer een tweetalige editie, in de Passage 44. Jeanne Vercheval en Christiane Rigomont brachten de vrouwen van Le Centre op de been, stelden autodelen naar Brussel voor en organiseerden groepsvertrekken vanuit de stations van Bergen en La Louvière. In Bergen en Haine-Saint-Pierre was er op 18 november om 20u een *debriefing* voorzien.⁹⁵ Aan het einde van de dag werden de actiecomités 'Abortus uit het strafrecht' opgericht met als expliciete doel om de feministische invalshoek in deze strijd te behouden.⁹⁶

Toen in 1978 het gerechtelijke bestand werd verbroken, leidde dat aan Franstalige zijde tot de oprichting van GACEHPA (Groupe d'Action des Centres Extrahospitaliers Pratiquant l'Avortement, mei 1978), een initiatief van feministes en progressieve artsen,⁹⁷ en van het Comité pour la Suspension des Poursuites Judiciaires (Monique Rifflet-Knauer/Monique Van Tichelen). De ideologische breuklijnen in de Belgische samenleving waren erg zichtbaar in de abortuskwestie, en eind jaren 1970 had die zo'n omvang aangenomen dat de regering erover dreigde te vallen. De lange periode van parlementaire onbeslistheid en de 14 wetsvoorstellen die (vruchteloos) werden ingediend, voedden de ontgoocheling aan feministische kant. Die teleurstelling was er ook toen de wet van 3 april 1990 werd gestemd. Abortus bleef immers in het Strafwetboek, er kwam slechts een gedeeltelijke legalisering en de beslissing van de vrouw was strikt ondergeschikt gemaakt aan die van de artsen.

Illustratie 35. De Vrouwendag van 1976 (Brussel) had de legalisering van abortus als thema.

In het collectieve geheugen is de strijd voor vrije en gratis abortus kenmerkend voor de tweede feministische golf. De publieke opinie ziet in de seksuele bevrijding een symbool van dat nieuwe feminisme. Nochtans zorgde de verschillende context voor sterke regionale verschillen in de beweging voor de legalisering van abortus. In Vlaanderen was die veel minder sterk gestructureerd dan in Wallonië of Brussel, omdat de vrijzinnige en linkse groepen er relatief zwakker stonden en de invloed van de katholieke Kerk er veel groter was. De campagnes startten er pas echt in 1973, met de arrestatie van dokter Peers. Ook bleven de doorverwijzingen naar Nederland er langer bestaan dan in Wallonië of Brussel, omdat er lokaal onvoldoende hulpverleningsstructuren waren voor vrouwen die een abortus wilden.⁹⁸ In 1979 was 80% van de 7.500 Belgische vrouwen die in Nederland een abortus hadden Nederlands-talig. Pas toen in 1980 in Gent het Kollektief Anticonceptie tot stand kwam, dat zich louter met abortussen bezighield, zou dat aantal sterk dalen.

Illustratie 36. Tijdens de jaren 1970 volgden de betogingen voor vrije abortus elkaar op. Oproep voor een betoging in Brussel, 1978.

Samedi 11 février 1978
Aux Halles de Schaerbeek
 aux Halles Ste Marie
 1080 Bruxelles
 à partir de 18h entrée : 100 F
 sans
 Le Festival Popul' est organisé par le collectif
 Les Femmes de Schaerbeek
 Christiane Blandin
 Les Femmes de Schaerbeek
 Musique et Musique(s)

Zaterdag 11 februari 1978
In de Hallen van Schaerbeek
 Koningkrijg St. Marcellus
 1080 Brussel
 Vanaf 18 uur
 Ingressie: 100 F
 gratis
 Het Vrouwen Punt - 200-1000 voor het organiseren
 Vrouwen van de groepen Dagen van Schaerbeek
 Christiane Blandin
 Heloise Vroonen
 Musica en Musica(s)

Bal populaire avec Rue du Village
Volksbal met

1978 21 000 10x17cm

In Brussel en Wallonië groeiden de onthaalcentra voor vrouwen die een abortus wilden in aantal en structureerden ze zich, wat de druk op Marie Mineur verlichtte.⁹⁹ "Toen was de opvolging verzekerd en waren wij niet meer nodig. Als vrouwen naar ons kwamen, verwezen wij hen door naar de abortuscentra."¹⁰⁰ Dat belette niet dat Marie Mineur deelnam aan de grote nationale betogingen die elk jaar in Brussel werden georganiseerd door de Abortuskomitees: 5 maart 1977, 11 februari 1978 (Hallen van Schaarbeek), 31 maart 1979 (in aanwezigheid van SVV-FPS). Om de specifieke problemen in het noorden van het land onder de aandacht te brengen, werd één betoging verplaatst naar Gent (4 maart 1978). Dolle Mina plakte bij die gelegenheid affiches die 'Abortus uit het strafrecht' eisten.

Marie Mineur liet ook van zich horen bij juridische vervolgingen. Dat was het geval toen de *Guide de la Belgique des luttes* (uitg. Vie Ouvrière, 1977) in beslag werd genomen door de politie. Er volgden protestacties in Brussel, Gent, Luik en Bergen; in La Louvière bracht Marie Mineur zo'n veertig mensen op de been.¹⁰¹ Dezelfde solidariteit was merkbaar toen Anne Léger in Kortrijk voor de rechter moest verschijnen omdat ze in de koffer van haar auto brochures van Dolle Mina had vervoerd met daarin de adressen van twee Nederlandse ziekenhuizen waar abortus mogelijk was.¹⁰²

Maar voor Marie Mineur viel de spanning van die eerste jaren weg. Ze waren erin geslaagd om het schandaal van de clandestiene abortussen publiek aan de orde te stellen, om de kwestie op straat te brengen. Ze hadden het initiatief genomen om vrouwen in nood te helpen en daarbij wetten en verboden getotseerd. Voortaan konden ze vrouwen doorverwijzen naar de nieuw opgerichte onthaalstructuren en zich toeleggen op de economische en sociale strijd ten voordele van de arbeidsters.

- ¹ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ² H. Michel-Wolff, *Cette chose-là. Les conflits sexuels de la femme française*, Parijs, Grasset, 1970.
- ³ Y. Knibiehler, *La sexualité et l'histoire*, Parijs, Odile Jacob, 2002, p. 19, p. 35-37.
- ⁴ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ⁵ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁶ Idem.
- ⁷ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁸ "Les Marie Mineur" in: *La condition féminine ... op. cit.*, p. 21.
- ⁹ *Je lichaam, je leven. Het lijf-boek voor vrouwen door het vrouwengezondheidscollectief uit Boston en bewerkt door Anja Meulenbelt*, Amsterdam, Bert Bakker, 1976. In het Frans: *Notre corps, nous-mêmes, écrit par des femmes pour des femmes*, Parijs, Albin Michel, 1977.
- ¹⁰ Zie hoofdstuk 3.
- ¹¹ "Ce que nous, les femmes, nous pensons", *Cahiers des féministes*, nr. 1, apr. 1973 (verantw. uitgever Vervoort).
- ¹² *Voyelles*, nr. 13, nov. 1980, p. 45-52.
- ¹³ M. Neven en M. Oris, *Bibliographie. Histoire de la population, de la famille, de la santé*, Brussel, FUSL, 1995, p. XIII.
- ¹⁴ A.-M. Sohn, "Le corps sexué" in: A. Corbin, J.J. Courtine en G. Vigarello, *Histoire du corps*, vol. 3, Parijs, Seuil, 2005, p. 114.
- ¹⁵ A. McLaren, *Histoire de la contraception*, Parijs, Noesis, 1996, p. 29; zie ook p. 27, p. 286-287; Ch. Vandenbroeke, *Vrijen en trouwen: van de middeleeuwen tot heden. Seks, liefde en huwelijk in historisch perspectief*, Brussel/Amsterdam, 1986, p. 70 e.v., p. 105.
- ¹⁶ J. Stengers, "Les pratiques anticonceptionnelles dans le mariage aux 19e et 20e s.: problèmes humains et attitudes religieuses", *BTFG*, XLIX, 1971, p. 406-410, p. 1123-1126.
- ¹⁷ Interview JVV, 28/10/2010.
- ¹⁸ Interview JVV en CDS, 9/9/2010. Zie ook: D. De Keyser, *De engeltjesmaaksters. Abortus toen het niet mocht*, Leuven, Van Halewyck, 2009, p. 248-256.
- ¹⁹ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ²⁰ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ²¹ Alleen de methode Ogino-Knaus werd toegestaan, maar de betrouwbaarheid daarvan is erg laag.
- ²² *Questions actuelles*, vol. 100, 1909, p. 294; "Déclaration sur l'avortement de l'épiscopat belge" (15/12/1970), *La documentation catholique*, 7/2/1971.
- ²³ V. Piette en E. Gubin, "La politique nataliste de l'entre-deux-guerres" in: M.-Th. Coenen, *Corps de femmes: sexualité et contrôle social*, Brussel, De Boeck Universiteit, 2002, p. 115-129.

- ²⁴ Over kanunnik De Locht, die in 1959 de Centres d'Education à la Famille et à l'Amour (CEFA) oprichtte, zie: M.-Th. Coenen, "Le chanoine Pierre De Locht: pour une morale de la responsabilité", *Chronique féministe*, nr. 105, jan.-juni 2010, p. 39-43.
- ²⁵ M.-S. Dupont-Bouchat, "Le corps violenté" in: M.-Th. Coenen, *Corps de femmes ... op. cit.*, p. 88-92; D. De Keyzer, *op. cit.*, p. 164, p. 270; K. Celis, *Abortus in België 1880-1940*, Onuitg. lic.verh., Geschiedenis, KULeuven, 1994, p. 75-76.
- ²⁶ M. Rifflet, "Le contrôle des naissances en Belgique", *La Revue nouvelle*, jan. 1973, p. 30.
- ²⁷ D. De Keyzer, *De schaamte en de schrik, goesting en genot. Vier generaties vrouwen vertellen*, Leuven, Van Halewyck, 2004, p. 351-371.
- ²⁸ Lange tijd circuleerde het uit de lucht gegrepen cijfer van 200.000 abortussen per jaar. Zie: M.-S. Dupont-Bouchat, "Le corps violenté" ... *op. cit.*, p. 91. K. Celis schat het aantal abortussen op ongeveer 5.000 in 1920, waarvan bijna 4.000 in Brussel, Antwerpen, Gent en Luik. Zie: K. Celis, *op. cit.*, p. 90.
- ²⁹ *Egalité*, nr. 26, 1935, p. 11-12.
- ³⁰ C. Jacques, "Les féministes belges et la sexualité: un combat moral" in: R. Beauthier, V. Piette en B. Truffin (red.), *La modernisation de la sexualité, 19e-20e s.*, Brussel, ULB, 2010, p. 99-111.
- ³¹ K. Celis, "Wij waren de eersten. IJveren voor de liberalisering van voorbehoedsmiddelen en abortus 1945-1980" in: D. De Weerd (red.), *De dochter van Marianne. 75 jaar SVV*, Gent, Amsab-ISG/Hadewijch, 1997; Gh. Julemont, *Femmes prévoyantes socialistes. Des combats d'hier aux enjeux de demain*, Brussel, FPS, 2008; H. Peemans-Poullet, "Féminisme et contrôle des naissances" in: M.-Th. Coenen, *op. cit.*; V. Jacobs, *L'avortement en Belgique*, IEV, Note de documentation 80/1, Brussel, 1980.
- ³² S. Van Rokeghem, J. Vercheval-Vervoort en J. Aubenat, *Des femmes dans l'histoire en Belgique depuis 1830*, Brussel, Luc Pire, 2006, p. 197.
- ³³ Een initiatief van de socialistische minister van Gezin en Huisvesting G. Breyne, op wiens kabinet Monique Rifflet sinds 1968 werkte.
- ³⁴ E. Gubin en V. Piette, *Emma, Louise, Marie. L'ULB et l'émancipation des femmes 1834-2000*, Brussel, ULB, 2004, p. 283-297. Over Jean Snoeck, zie: *Nieuw Biografisch Woordenboek*, V, kol. 314-316.
- ³⁵ Over Willy Peers, zie: A. Botquin en M. Hanotte (red.), *Willy Peers: un humaniste en médecine*, Bergen, Ed. du Cerisier, 2001. Over Jo Boute, zie: R. Hemmerijckx en L. Soubry, *Jo Boute: een leven in dienst van de vrouw*, Gent, Amsab-ISG, 2004.
- ³⁶ Archief ULB: personeelsdossier van P.O. Hubinont.
- ³⁷ Interview JWV en CDS, 9/9/2010.
- ³⁸ Idem. De bedenking is van Chantal De Smet.

- ³⁹ Er werd zelden een ziekenwagen gebeld, want elke vrouw die zich via het noodnummer 900 aanmeldde met een baarmoederlijke bloeding kon zich verwachten aan een onderzoek door de politie. P.O. Hubinont, "L'interruption de la grossesse: un point de vue médical", *La Revue nouvelle*, jan. 1973, p. 47.
- ⁴⁰ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁴¹ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ⁴² Idem.
- ⁴³ H. Michel-Wolffromm, *op. cit.*, p. 152.
- ⁴⁴ M. Denis en S. Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue ... op. cit.*, p. 116-117.
- ⁴⁵ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 39.
- ⁴⁶ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ⁴⁷ J. Vercheval, "Et moi, et moi ...", *op. cit.*, p. 69.
- ⁴⁸ S. Pereira, "Entretien avec Chantal De Smet", *Chronique féministe*, nr. 105, jan.-juni 2010, p. 38.
- ⁴⁹ M. Denis, "Dans mon corps, c'est chez moi", *La Revue nouvelle*, jan. 1973, p. 35.
- ⁵⁰ Idem, p. 38.
- ⁵¹ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ⁵² Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁵³ Amsab-ISG, archief MVM, nr 5.9: pamflet van Marie Mineur.
- ⁵⁴ Interview JVV, okt. 1991, geciteerd in: M. Denis en S. Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue ... op. cit.*, p. 117-119; J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 40.
- ⁵⁵ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ⁵⁶ Idem.
- ⁵⁷ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁵⁸ Interview Christiane Rigomont door C. Jacques, 14/9/1993.
- ⁵⁹ Privéarchief JVV: pamflet van Marie Mineur met als verantwoordelijke uitgever M. Bemelmans, La Louvière.
- ⁶⁰ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁶¹ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 40.
- ⁶² Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁶³ *La nouvelle gazette*, 13/6/1973.
- ⁶⁴ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁶⁵ Amsab-ISG, archief MVM, nr. 5.9; ook andere pamfletten in hetzelfde archief.
- ⁶⁶ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁶⁷ M. Denis en S. Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue ... op. cit.*, p. 53.
- ⁶⁸ Interview JVV, 28/10/2010; M. Denis en S. Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue ... op. cit.*, p. 117-119.

- ⁶⁹ Willy Calewaert (1916-1995), socialistisch senator, professor strafrecht aan de Universiteit Gent en aan de Vrije Universiteit Brussel, Europees parlamentslid (1974-1979), meerdere keren minister, eerste Voorzitter van het Arbitragehof.
- ⁷⁰ Ph. Toussaint, "Pour une légalisation de l'avortement" in: *Avortement et contraception*, Brussel, ULB, 1972, p. 44.
- ⁷¹ Idem, p.110.
- ⁷² Idem, p. 89, p. 144.
- ⁷³ B. Marques-Pereira, *L'avortement en Belgique: de la clandestinité au débat politique*, Brussel, ULB, 1989, p. 38.
- ⁷⁴ M. Denis, "La liberté de choisir" in: *Avortement et contraception ... op. cit.*, p. 131.
- ⁷⁵ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 39.
- ⁷⁶ B. Marques-Pereira, *L'avortement en Belgique ... op. cit.*, p. 39.
- ⁷⁷ AVG-Carhif, archief Karlin-Orfinger, nr. 33.
- ⁷⁸ J. Vercheval, "Et moi, et moi ...", *op. cit.*, p. 68.
- ⁷⁹ Onderhoud met Rose-Marie François door Vincent Huart, *Le Journal de BabeLg*, 25/4/2008.
- ⁸⁰ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁸¹ De motie van het Peerscomité kreeg steun uit heel verschillende hoek: naast Marie Mineur ondertekenden 16 verenigingen en groepen de motie, waaronder artsenverenigingen, vakbonden, vrijzinnige en linkse verenigingen en de FPS. Zie: AVG-Carhif, archief Karlin-Orfinger, nr. 33.
- ⁸² AVG-Carhif, archief Karlin-Orfinger, nr. 33.
- ⁸³ AVG-Carhif, archief Karlin-Orfinger, nr. 33: kopies van belissingen van gemeenteraden.
- ⁸⁴ "Ce que nous, les femmes, nous pensons", *op. cit.*
- ⁸⁵ Interview Christiane Rigomont door C. Jacques, 14/9/1993.
- ⁸⁶ *Déclaration de l'épiscopat belge sur l'avortement*, april 1973.
- ⁸⁷ *La Libre Belgique*, 29/1/1973. Over deze breuk, zie: B. Marquès-Pereira, *op. cit.*, p. 51-60.
- ⁸⁸ *La Cité*, 27-28/4/1973, 29/1/1973; *La Libre Belgique*, 4/10/1973; B. Marquès-Pereira, *op. cit.*, p. 59-60.
- ⁸⁹ E. Gubin en L. Van Molle (dir.), *Vrouw en politiek in België*, Brussel, Lanoo, 1998, p. 137-139. In de jaren 1980 zou Vrouw en Maatschappij binnen de partij ijveren voor een wetswijziging, maar zonder succes. Zie ook: B. Marquès-Pereira, *op. cit.*, p. 65.
- ⁹⁰ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁹¹ Het bestand duurde tot 1978, toen de vervolging van artsen werd hervat.

- ⁹² M. Denis en S. Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue ... op. cit.*, p. 121-122, p. 163-165. Na die allereerste abortus buiten het ziekenhuis hield "Aimer à l'ULB" zich verder niet specifiek meer met abortus bezig, wat de autonome abortuscentra wel deden.
- ⁹³ F. Filosof, "L'avortement aujourd'hui en Belgique", *Chronique féministe*, nr. 46, dec. 1992-jan. 1993.
- ⁹⁴ *Avortement. Les femmes décident*, Brussel, Maison des Femmes, 1976.
- ⁹⁵ AVG-Carhif, archief Karlin-Orfinger, nr. 36.
- ⁹⁶ B. Marquès-Pereira, "L'interruption volontaire de grossesse: de l'interdit pénal à la parenté responsable" in: M.-Th. Coenen, *Corps de femmes ... op. cit.*, p. 165; AVG-Carhif, archief Karlin-Orfinger, nr. 33: getypt document "Les comités d'action pour la dépénalisation de l'avortement ...", [1978]. Marie Mineur was één van de steunende organisaties.
- ⁹⁷ Over hun ontwikkeling in Vlaanderen, Wallonië en Brussel, zie: M.-N. Coetsier, "20 ans d'une loi mais 40 ans de lutte", *Chronique féministe*, nr. 105, jan.-juni 2010, p. 7-8.
- ⁹⁸ S. Pereira, "Entretien avec Chantal De Smet" ... *op. cit.*, p. 38.
- ⁹⁹ J. Vercheval, "Et moi, et moi ...", *op. cit.*, p. 69.
- ¹⁰⁰ Interview JVV, 28/10/2010.
- ¹⁰¹ AVG-Carhif, archief Karlin-Orfinger, nr. 43 en archief Vermoesen, nr. 3a.
- ¹⁰² AVG-Carhif, archief Karlin-Orfinger, nr. 42. Over de Dolle Minapublicaties over abortus, zie: K. De Smit, *op. cit.*, p. 29, p. 45, p. 92.

HOOFDSTUK 5

Feminisme onder arbeidsters

Illustratie 37. Marie Mineur verdedigt de rechten van werkloze vrouwen in La Louvière, 1975.

Marie Mineur onderscheidde zich van andere feministische organisaties van de jaren 1970 door de sociale herkomst van haar leden en haar inplanting in de arbeiderswereld. Van bij de oprichting beklemtoonde Marie Mineur die specifieke dynamiek: "Ons doel is voornamelijk om vrouwen uit bescheiden milieus te bereiken. Werkende vrouwen – echtgenotes en dochters van arbeiders – onze beweging stelt zich dus ten dienste van wie minder bevoordeeld is."¹ De Marie Mineur verdedigden het recht op arbeid en gelijke behandeling en ondersteunden – organiseerden zelfs – acties van arbeidsters in Wallonië. Ze sloegen zo een brug tussen de arbeidsters, die ze kennis lieten maken met de feministische eisen, en de vooral 'burgerlijke' feministes, die ze aanzetten om de sociale realiteit in rekening te brengen. Dat dubbele engagement leidde in beide milieus wel eens tot spanningen.

Welk feminisme in arbeiderskringen?

In België had het feminisme zich sinds het einde van de 19de eeuw vooral ontwikkeld in de kleine burgerij. De eisen die het formuleerde, sloten dus aan bij de visie die daar op de arbeiderskwestie bestond. Omgekeerd zagen vrouwen die feministische ideeën verdedigden in socialistische of communistische arbeidersorganisaties zich meestal genoodzaakt om de klassenstrijd voorrang te geven op hun feministische aspiraties.² Allemaal kregen ze te maken met het soms uitgesproken seksisme van de mannelijke achterban, een seksisme dat socialistische vrouwen trouwens intern aantakten.³ De grote vrouwenbewegingen die zich tijdens het interbellum ontwikkelden (SVV/FPS, KAV/LOFC⁴), verdedigden de belangen van arbeidsters, maar verlieten daarbij van het gezin en van complementaire sekserollen.

De communistische vrouwen stonden vaak ten dienste van het partijbelang: ze werden ingeschakeld in pacifistisch georiënteerde bewegingen, zoals het Wereld Vrouwen-Co-

mité tegen Oorlog en Fascisme en na de Tweede Wereldoorlog het Rassemblement des Femmes pour la Paix (RFP).⁵ Onder leiding van Emilienne Brunfaut klaagde die laatste organisatie al in 1949 de discriminatie van werkloze vrouwen aan. Ze probeerde ook – zonder veel succes – haar eisen ter zake tot bij de politieke beleidsmakers te krijgen.⁶ In 1966 nam ze de verdediging op van de stakende arbeidsters van FN Herstal. Ook de Union des Femmes de Belgique, die in 1965 werd opgericht in de invloedssfeer van de communistische partij van Jacques Grippa, ondersteunde verschillende acties van arbeidsters en verdedigde de belangen van werkloze vrouwen. Maar beide organisaties hielden er ook een vrij traditionele kijk op man-/vrouwverhoudingen op na.

De tweedegolffeministes brachten dus een nieuwe schokgolf teweeg door revolutionaire verzuchtingen te verzoenen met absolute gelijkheid van vrouwen en mannen. Voor hen was *“elke scheiding het resultaat van racisme, racisme dat algemeen bekeken de mannen ten goede komt, en meer specifiek de kapitalistische samenleving”*.⁷ Die ideeën bloeiden in universitaire milieus (Dolle Mina, GALF en FLF), maar alleen de Marie Mineur ontvouwden ze in arbeiderskringen en lieten daarnaast feministes uit de burgerij kennismaken met hoe zij arbeid ervaarden: *“Tot dan toe hadden reformistische feministes een solide juridische logica uitgewerkt, maar die stoelde vooral op een theoretische basis: de dagelijkse ervaringen van arbeidsters kenden ze niet, behalve dan de problemen die ze vanuit hun beroepspraktijk als advocates hadden kunnen ontdekken (...). Ze hadden heel wat minder ideeën wanneer het de sensibilisering van arbeidsters als groep betrof.”*⁸

De Marie Mineur ontwikkelden een eigen dynamiek, los van de acties van andere feministische groepen, aangezien daarvoor in volkse milieus weinig begrip dreigde te zijn. Ze wilden zich rechtstreeks tot de arbeidsters richten en vertrokken daarbij van een bevraging over hun werkomstandigheden en gezinsleven, en over de door hen gewenste veranderingen. *“Onze vragenlijst bevestigde dat we iets moesten doen. Enkele gemotiveerde vrouwen hadden de enquête laten circuleren bij arbeidsters. Die vrouwen waren de leidende stem in hun bedrijf. Ze zeiden ‘oef, hiermee kunnen we eindelijk verder’.”*⁹ Daarop sloten andere vrouwen aan bij de eerste Marie Mineurkern, die aan invloed won in bedrijven in de regio La Louvière en verder: *“Door die enquêtes konden we de vrouwen ontmoeten die het meest verontwaardigd waren over de situatie. Ze zijn ons erg snel komen opzoeken, vaak anoniem. Wanneer er een vrouwelijke vakbondsafgevaardigde was, erg zeldzaam in die tijd, kwam ze naar ons en zei ze: ‘jullie kunnen ons helpen, we hebben een duwtje nodig voor dit en dat probleem’.”*¹⁰

Geconfronteerd met vaak laaggeschoolde, soms zelfs ongeletterde arbeidsters, moesten ze hun gebruikelijke manier van actievoeren aanpassen. Christiane Rigomont herinnert zich de eerste keer dat ze pamfletten uitdeelden aan de ingang van een fabriek: "Het was 4 uur 's morgens, de eerste pauze van de vrouwen die in de glasfabriek werkten. Er waren vooral vrouwen, veel vrouwen. We deelden de pamfletten uit, maar sommige vrouwen namen ze niet aan (...). Toen kwam er een kerel langs: 'Jullie delen pamfletten uit? Ze kunnen zelfs niet lezen!' Wij waren gewoon om te werken met pamfletten en affiches. We dachten 'we moeten iets anders doen, een andere manier vinden om te communiceren'. We hebben gevraagd of we de inhoud van het pamflet mondeling mochten uitleggen. We konden de fabriek binnengaan en praten."¹¹

Het actieterrein oversteeg de werkplek. Op aanvraag ondersteunde Marie Mineur her en der punctuele acties, zoals voor de uitbreiding van een te krap geworden schoolplein. "Op verzoek [van de onderwijzers], hielp Marie Mineur een comité van vrouwen uit de wijk oprichten. Op de uitnodiging schreven ze: 'Als alle vrouwen van de wereld een handje zouden willen toesteken ...'."¹² In 1975 sloten ze aan bij een comité dat ijverde voor een kinderkribbe in een industriezone.¹³ Al snel werden de acties subversiever: Marie Mineur verspreidde pamfletten op markten en aan fabrieksingangen, nam deel aan betogingen, organiseerde of verstoorde conferenties, hielp vrouwen die huwelijksproblemen hadden of een abortus wilden ...

Marie Mineur ontwikkelde in die acties een kritische en feministische dynamiek. In hun pamfletten zeiden ze "de opvattingen die ze als kind hadden meegekregen in vraag te willen stellen":¹⁴ "We roepen alle vrouwen, alle jonge meisjes op om met elkaar te praten over hun situatie; om zich niet langer te laten doen, om zich te verzetten wanneer thuis, op het werk, tijdens hun studies, hun recht op gelijkheid wordt betwist."¹⁵

Omdat de Marie Mineur hun regio door en door kenden, kregen ze er vrij gemakkelijk voet aan de grond. Jeanne Vercheval had in die jaren verschillende kleinere jobs en maakte onder meer kennis met ploegenarbeid in een textiel fabriek op het industrieterrein van Seneffe. Marie Mineur genoot ook de sympathie van een deel van de lokale 'elite'. Marthe Bemelmans, de verantwoordelijke uitgeefster van hun publicaties, was gekend in protestantse kringen in La Louvière: "Ze deelde onze standpunten; ze was de zus van de voorzitter van de voetbalclub van La Louvière, die in eerste afdeling speelde en veel succes had. Bemelmans was onaantastbaar. [lacht] We hadden een manier om ons te integreren, heel volks ... zo slaagden we erin om ernstig genomen te worden."¹⁶

Illustratie 38. Betoging van Marie Mineur op een markt in La Louvière, 1976.

Steun aan stakende arbeidsters

De Marie Mineur onderscheidden zich vooral door hun steun aan werkende vrouwen, waarbij ze de lage lonen, slechte arbeidsomstandigheden en fabriekssluitingen aanklaagden. De grote winterstaking van 1960-1961 was uitgelopen op een mislukking en werd gevolgd door een periode van relatieve sociale rust. De jaren 1960 kenden economische groei, volledige tewerkstelling en de ontwikkeling van massaconsumptie. Maar tegen het einde van het decennium verslechterde de situatie en tussen 1970 en 1973 zorgden bijna 700 stakingen voor opschudding in België. Het ging merendeels om spontane en geïsoleerde acties in sectoren waar de werknemers laaggeschoold waren en slecht betaald werden, en waar de vakbonden zwak stonden. De economische crisis die België vanaf 1974 trof, deed het aantal fabriekssluitingen sterk stijgen. In een poging hun fabrieken te redden, gingen de werknemers in staking, of ze bezetten de fabriek en experimenteerden met zelfbeheer van de productiemiddelen.¹⁷ Het voorbeeld daarvoor kwam uit het Franse Besançon, waar de arbeid/st/ers van de uurwerkfabriek LIP in 1973 een coöperatieve opstartten in reactie op de sluiting van het bedrijf. Jeanne Vercheval trok er met haar man naartoe en kwam vol enthousiasme terug, hopenoeds iets gelijkaardigs in gang te kunnen zetten.

In België namen vrouwen actief deel aan de arbeidersmanifestaties die in het hele land voelbaar waren.¹⁸ Ze werkten immers in sectoren met veel laaggeschoolde

arbeid, erg lage lonen en zeer slechte werkomstandigheden.¹⁹ In 1974 gingen de arbeidsters van FN Herstal opnieuw in staking, voor betere werkomstandigheden en hogere lonen. In Henegouwen, het bevoorrechte actieterrein van Marie Mineur, braken stakingen uit in de aardewerkfabriek Boch-Keramis in La Louvière (1971-1972 en 1975),²⁰ in de Siemensfabriek in Baudour die relais voor telefooncentrales maakte (1976),²¹ in de broekenfabriek Farah in Obourg (1977),²² en bij SA Confection Industrielle (ex-Salik) in Quaregnon (1978-1979)²³... : *"We beleefden de stakingen en betogingen en fabriekssluitingen als actieve getuigen, als slachtoffers."*²⁴

Illustratie 39. Juni 1976. Staking van de werknemers van Europair in Manage omwille van het ontslag van Jeanne (2de van rechts) die onregelmatigheden in de lonen had aangeklaagd. Dankzij de actie werd haar ontslag ongedaan gemaakt.

De stakingen, waarvan er enkele veel media-aandacht kregen, werden voortgezet in de jaren 1980. De vakbonden steunden ze niet altijd van harte, maar omdat de spontane acties het economische en sociale bestel ter discussie stelden, trokken ze de aandacht van linkse groepen, die de fabrieksingangen opzochten. Marie Mineur bleef niet achter en zorgde voor een feministische dynamiek. Aangezien de arbeidsters minder goed georganiseerd waren, kwamen ze er bij sociale conflicten vaak bekaaid vanaf; het verdedigen van hun belangen werd dus een prioriteit. Keer

op keer klaagde Marie Mineur aan dat het beroepsonderwijs vrouwen naar laagge-
waardeerde sectoren leidde met lage lonen. Ze stelde de schokkende loonkloof aan
de kaak, evenals het repetitieve, monotone en afstompende werk, het gebrek aan
collectieve diensten (kribbes, kinderopvang ...), de valkuilen van deeltijds werk ...
Wanneer er een probleem was in een bedrijf, stelde Marie Mineur haar ervaring met
actievoeren ten dienste van de arbeidsters: *"We kwamen tussen op vraag, wanneer
er een probleem was met het werk of van ongelijke lonen. De 'echte' Marie Mineur
waren niet erg talrijk (we waren met 15-20 ... misschien 50 met Luik en Charleroi
erbij) en zij voerden actie van buitenaf. Maar in een aantal fabrieken, waar de vak-
bondsafgevaardigden het moeilijk hadden om hun eisen door te drukken, waren
er harde kernen. Groepen die zich geen Marie Mineur noemden, vroegen hulp."*²⁵

*"Hulp bieden kon op verschillende manieren": pamfletten schrijven en verspreiden,
liederen uitdenken, meetings, steunfeesten, betogingen of stakersposten opzetten,
steun zoeken bij vakbonden en politieke verantwoordelijken. "We waren erbij tijdens
de stakingen, er werd ons hulp gevraagd voor de stakersposten. Soms gingen we sim-
pelweg de kinderen ophalen aan school. We waren er. We waren beschikbaar. En dat
is wat de arbeidsters uit de buurt geleidelijk aan wisten: 'we bellen Marie Mineur!'"*²⁶

Marie Mineur wilde dat vrouwen en mannen identiek dezelfde arbeidsvoorwaarden
hadden en wees dus op de specifieke discriminaties die vrouwen troffen: *"We moe-
ten het idee de kop indrukken dat het loon van vrouwen slechts een bijverdienste
is en dat haar voornaamste rol in het huishouden en bij de kinderen ligt."*²⁷ De on-
gelijke lonen vormden de kern van het debat: *"We hebben veel werk verricht met
de vrouwen. We hebben vergaderingen gehouden en gediscussieerd over 'gelijk
loon voor gelijk werk'. Dáár lag toen het probleem voor de vrouwen. Het is er nog
steeds, dat moet gezegd. En met die kwestie werden we in alle bedrijven met open
armen ontvangen."*²⁸ Marie Mineur klaagde ook de hiërarchische man-/vrouwver-
houdingen in de organisatie van het werk aan: *"We vonden het niet langer normaal
dat een ploeg werd geleid door een man omdat hij man was. Een vrouw kon net zo
goed de leiding hebben. We hebben het over die kwesties gehad met de vrouwen,
in de fabrieken, en het zijn eisen geworden."*²⁹

Marie Mineur werkte breder dan de werkcontext: arbeidsconflicten konden als ver-
trekpunt dienen om genderongelijkheden ook elders aan te klagen. Jeanne herin-
nert zich: *"Ik was aangezocht door een Naamse vakbondsmedewerker die me had*

gezegd 'er is een probleem in een fabriek vlakbij Namen' (...). Arbeidsters hadden de fabriek bezet en hij zei me: 'er zou daar een feministe moeten bij zijn'. Gedurende acht dagen heb ik met hen de fabriek bezet. Het was vreselijk. Meisjes van 16 (...) vrouwen die niet konden lezen. Ze waren super-uitgebuut (...). Er was niet alleen ongelijkheid op het werk, het ging ook over thuis, over de huwelijkscontracten, over voorbehoedsmiddelen, over abortus ... Ik sprak er ook over dingen van elke dag. En als een vrouw zei: 'ja, maar ik, mijn man, ik zou niet durven', dan slaagde ik erin de andere vrouwen te laten praten, zodat de discussie zich vanzelf verderzette (...). Je kan niet zeggen dat ze alles in vraag stelden, maar ik was er zeker van dat ik een zaadje had geplant. Je zaait iets en dan zie je wat ze ermee doen."³⁰

Het is moeilijk in te schatten wat de acties opleverden. Soms slaagden de arbeidsters er met de steun van hun mannelijke collega's en andere linkse organisaties in om hun slag thuis te halen. Soms ging het om wanhoopsacties tegen fabriekssluitingen die door multinationals waren beslist. Jeanne was niet naïef. Naar aanleiding van de staking van 1977 bij Farah in Obourg schreef ze: "Als Farah Obourg wint, dan zal dat een overwinning op Goliath zijn. Dat zullen we samen moeten vieren, want als ze winnen, dan is alles mogelijk!"³¹

De feministische balans was niet steeds wat ervan werd verwacht. In 1975 stelde Jeanne enigszins verbitterd vast: "Ik probeer nu bijna vijf jaar om feministe te zijn in het arbeidersmilieu. Sinds twee jaar zit ik tussen twee stoelen. Zonder organisatie of structuur leiden de Marie Mineur een kwijnend bestaan. De arbeidsters sluiten beter niet aan bij een groep die hen zou marginaliseren ten aanzien van hun werkmakers."³² Marie Mineur speelde wél een fundamentele rol in het aanporren van de vakbonden, zoals later aan bod komt. Inderdaad slaagden de meeste van die spontane arbeidersbewegingen erin om de vakbonden uit hun aanvankelijke terughoudendheid te halen.³³ Dat geldt ook voor de steun aan werkloze mannen en vrouwen die zich tijdens de tweede helft van de jaren 1970 organiseerde.

De verdediging van de werklozen

Tijdens de jaren 1970 volgden de herstructureringen en fabriekssluitingen elkaar in hoog tempo op, met als gevolg een exploderende werkloosheid. In 1964 waren er 43.762 voltijds vergoede werklozen. In 1974 waren dat er 104.720, en in 1977 was het

cijfer opgelopen tot 264.284.³⁴ Vanaf 1975 ontstonden er werklozencomités om hun rechten te verdedigen. Het ging merendeels om autonome initiatieven, maar soms kwam de impuls van arbeidersorganisaties als de KAJ of de vakbonden. In maart 1977 vond een eerste nationale bijeenkomst plaats, waar een gemeenschappelijk eisenplatform werd uitgewerkt.³⁵ De comités eisten het recht op arbeid en een gegarandeerd minimuminkomen voor iedereen. Ze klaagden de onderbetaalde jobs en de uitsluitingen uit de werkloosheidsvergoeding aan. Een Nationaal Initiatiefkomitee tegen de Werkloosheid (Comité National d'Initiative contre le Chômage) riep op tot solidariteit tussen werkenden en werklozen, tussen jong en oud, Waal, Vlaming of migrant,³⁶ maar bleef stil over de dimensie man/vrouw.

Nochtans eiste de crisis een zware tol van de vrouwen. In juni 1964 maakten vrouwen 28% uit van de werklozen met een volledige vergoeding.³⁷ Hun aandeel steeg tot 52% in 1974 en 60% in 1977.³⁸ Die spectaculaire toename was het gevolg van de grote kwetsbaarheid van hun jobs. Herstructureringen en delokaliseringen hadden een grotere impact op het werk van vrouwen: in welke sector ze ook werkten, vrouwen waren in het algemeen lager geschoold en minder goed opgeleid dan mannen en werden dus als eersten ontslagen. Ook de segregatie op de arbeidsmarkt speelde een rol: er waren veel minder 'vrouwenberoepen' dan er 'mannenberoepen' waren. En de maatregelen die werden ingevoerd om de werkloosheid op te slopen (stages, tewerkstellingen) kwamen merendeels mannen ten goede.³⁹ De meeste werkloze vrouwen hadden het erg moeilijk om opnieuw werk te vinden; vaak bevonden ze zich in een heel kwetsbare situatie.

Bovenop de ongelijkheid op de arbeidsmarkt, kwam bovendien een ongelijke toegang tot het recht op werkloosheid.⁴⁰ De reglementering liet toe om werklozen voor kortere of langere tijd uit te sluiten,⁴¹ en definitieve uitsluitingen bleken vooral vrouwen te treffen. Als rechtvaardiging werd hun gezinssituatie – niet hun sekse – ingeroepen, of hun geringe bereidheid om werk te zoeken. Ze schikten zich zagezegd in de werkloosheid en moesten dus worden gestraft.

Die schreeuwende ongelijkheid wekte de woede van Marie Mineur, dat een nieuw gevecht aanging voor de verdediging van werkloze vrouwen. *"We voelen ons betrokken bij het zware probleem van de werkloosheid omdat we weten dat werkloosheid financieel en psychologisch een echt drama is voor de meeste vrouwen, maar ook voor het koppel, voor het gezin. We zijn gekwetst en vernederd door de manier*

waarop over werkloze vrouwen wordt gesproken: door politici, door mensen in de straat, door winkeliers, door arbeiders, in de fabrieken, door werknemers die zelf de dreiging van werkloosheid voelen, door de mannelijke werklozen zelf (...). De oude criteria blijven overeind: mannen ondersteunen hun gezin, vrouwen zorgen voor een bijverdienste. Met dat vertrekpunt is het slechts een kleine stap om te verklaren dat vrouwen voorrang moeten geven aan mannen op de arbeidsmarkt, een stap die velen hebben gezet!”⁴²

In de streek van La Louvière werden verschillende industrietakken zwaar getroffen: glasfabrieken (Avray, Braine-le-Comte, Manage), aardewerk en porselein (La Louvière), textiel (Binche). Raymonde Harvengt, die zelf haar werk had verloren, was in een werkloosheidsbureau getuige van de uitsluiting van een jonge moeder, met als reden dat ze niet voldoende beschikbaar was voor de arbeidsmarkt omdat ze geen opvang had voor haar kind:⁴³ *“Diezelfde avond vertelt ze erover tijdens een bijeenkomst van Marie Mineur. Niemand kan z’n oren geloven. Ze informeren zich, zoeken documentatie bijeen, bevragen de vakbond, contacteren de werklozencomités van Brussel, van Charleroi ... de situatie is erger dan ze dachten.”⁴⁴ “We vergelijken met andere feiten in andere tijden en we merken de gelijkenissen op, we beseffen dat in tijden van crisis altijd de vrouwen het meest getroffen zijn, het meest het mikpunt, het meest gemanipuleerd, het meest ‘schuldig’ (...). Het immense project aanvatten om de werkloze vrouwen van onze streek hun schuldgevoelens te doen verliezen was een uitdaging, dat beseften we (...). Vrouwen helpen om uit hun isolement te komen, hen helpen om hun angst te overstijgen, samen vechten tegen defeatisme, luidop zeggen wat de meesten van ons denken, dat is een geduchte opdracht ...”⁴⁵*

In december 1976 begonnen Raymonde Harvengt, Jeanne Vercheval en Christiane Rigomont een tocht langs de stempellokalen om werkloze vrouwen te ontmoeten.⁴⁶ Ze deelden er pamfletten uit onder de titel “Werkloze vrouwen, opgelet”, die vrouwen in het Frans en Italiaans waarschuwden voor het risico op uitsluiting en hen uitnodigden zich te verenigen om zich te verdedigen. Raymonde Harvengt vertelt: “Gedurende meerdere weken rinkelen de telefoons, verliezen de banden van Jeannes auto hun reliëf. We schrijven, we krijgen antwoord. Informatie, brochures, aanmoedigingen ... stromen toe. Het is altijd rennen: fotokopie, antwoord, afspraak, vergaderingen, stencils, telefoon, corrector, kranten, brochures, nieuws ...”⁴⁷ Drie maanden lang zette Marie Mineur zich ten volle in om werkloze vrouwen te informeren, de uitsluitingen aan te klagen en de publieke opinie te sen-

sibiliseren over de vooroordelen omtrent werkloosheid bij vrouwen: “Het klopt dat niets ons tegenhield! In een parafraze op wat Hedwige Peemans-Poullet tijdens een vergadering van de GRIF zei (‘we waren de zwaksten, we zijn het nog meer!’), bevestigden we: ‘duizenden zwakken die zich verenigen vormen een echte kracht!’”⁴⁸

Illustratie 40. Betoging van de comités van werkloze vrouwen in La Louvière, 1977. Op de 1ste rij, met werkloze vrouwen die met uitsluiting werden bedreigd, Jeanne Vercheval, Christiane Rigomont en Raymonde Harvengt.

Marie Mineur publiceerde het *Livre blanc sur le chômage des femmes*. Co-auteurs Jeanne Vercheval en Raymonde Harvengt beperkten zich daarin niet tot het geven van informatie, maar stonden ook stil bij “onze situatie als vrouw zonder werk, bij wie na ontmoediging woede komt. Na woede, actie”.⁴⁹ Het witboek werd verspreid onder werkloze en werkende vrouwen en legde hen duidelijk uit wat de risico’s op uitsluiting waren en hoe ze zich ertegen konden beschermen. Het gaf ook het woord aan werkloze vrouwen, die getuigden over het verlies van hun job, hun vruchteloze pogingen om nieuw werk te vinden en hun moeilijke contacten met de administratie. Er stonden ook enkele liederen in, om te zingen tijdens betogingen.

Illustratie 41 . Vergadering van de comités van werkloze vrouwen in de schouwburg van La Louvière, 1977.

In minder dan twee maanden tijd ontstonden in de regio La Louvière een dozijn comités van werkloze vrouwen. Onder leiding van enkele gemotiveerde vrouwen bereikte elk daarvan meerdere tientallen werkloze vrouwen. De coördinatie was in handen van Marie Mineur. Op 7 februari 1977 organiseerden Jeanne en haar vriendinnen in de straten van La Louvière een betoging waarin zo'n 600 vrouwen meeliepen. Ze vroegen werk, het stopzetten van de uitsluitingen, respect voor de rechten van alle werkenden-zonder-job en arbeidsduurverkorting tot 36 uur per week. *“Ze scanderen hun opstandigheid, zingen hun eisen, ze roepen op tot eenheid in de arbeidersklasse, tot solidariteit, ze klagen de misbruiken aan, de kapitalistische manipulatie waarvan ze slachtoffer zijn. 600 vrouwen op straat, waardig in hun ernst, mooi in hun opstandigheid, vrolijk in hun actie, jong, erg jong, minder jong, Waals, geïmmigreerd, allemaal samen, verenigd, bewust.”*⁵⁰

Illustratie 42. De comités van werkloze vrouwen bezetten de kantoren van de RVA in La Louvière, 1977.

Afgevaardigden van het ABVV en het ACV vervoegden hun rangen, en de betoging haalde de pers.⁵¹ De actie sloot af met een tumultueuze bezetting van de kantoren van de RVA in La Louvière. *“Er was geen werk meer, helemaal niets. Je moet weten, in de streek was het tussen 1972 en 1976 plots een slachting inzake tewerkstelling. En dan vonden ze bovendien dat de vrouwen lui waren (...). Ik verzeker je dat er een oprechte woede voelbaar was in de vergaderingen van werkloze vrouwen.”*⁵² Een week later betoogden ze met ongeveer 150 voor het Ministerie van Arbeid in Brussel.

Zie je, ons werk gaf ons
 Een loon en autonomie
 Toen bij ons de fabrieken sloten
 Zaten we al aan de grond
 Door onze uitkering te schrappen
 Treed je al onze rechten met voeten
 Je remt onze emancipatie
 Door ons weg te houden van werk.⁵³

Enkele vakbondsverantwoordelijken getuigden van meer openheid. Miette Pirard en Emilienne Brunfaut verlieten een vergadering van de Commissie Vrouwenarbeid om de betogende vrouwen van hun steun te verzekeren.⁵⁴ Na enkele jaren van actievoeren in het arbeidersmilieu, begonnen de Marie Mineur de vruchten van hun inspanningen te plukken.

De vakbonden uitdagen

Doorheen de jaren 1970 stimuleerde Marie Mineur de vakbonden om de actiepunten met betrekking tot werkende vrouwen op te nemen. Al sinds de oprichting van vakbondsorganisaties in de 19de eeuw was de belangenbehartiging van werkende vrouwen een heikele kwestie. De organisaties waren overwegend mannelijk en verspreidden een negatief beeld van vrouwenarbeid, die ze zagen als bijbaantjes en zelfs als een noodzakelijk kwaad. Met hun lage lonen werden arbeidsters gezien als oneerlijke concurrentes. Hoewel vrouwen deelnamen aan de arbeidersbeweging, was de verdediging van hun belangen nooit een vakbondsprioriteit.

Nochtans waren de al te vaak vergeten vrouwenstakingen betekenisvol in de geschiedenis van de arbeidersbeweging.⁵⁵ Onder druk van internationale richtlijnen,⁵⁶ integreerden de vakbonden na de Tweede Wereldoorlog langzaamaan het principe 'gelijk loon voor gelijk werk', al bleven ze het model van de vrouw aan de haard voorstaan. In 1946 richtte het ABVV een Nationale Commissie voor Vrouwenarbeid op, die slechts een kortstondig bestaan zou kennen. In 1947 ontstond binnen het ACV de Syndicale Dienst voor Vrouwen. Geleidelijk steeg het aantal vrouwelijke

vakbondsleden. De staking van de arbeiders bij FN Herstal in 1966 verplichtte de vakbonden om rekening te houden met de dubbele discriminatie van arbeiders, als vrouw en als arbeider. In 1967 publiceerde het ABVV het handvest *De rechten der werkende vrouw*, dat hun uitbuiting aanklaagde; het ACV kwam in 1968 met *Het statuut van de werkneemster*. Enkele vrouwelijke vakbondsmilitanten strenden actief voor een mentaliteitsverandering, maar ondanks tastbare vooruitgang bleven de vakbondsstructuren zowel bij het ACV als bij het ABVV mannenbastions. Ook de vakbondsleiding was uitsluitend in handen van mannen.⁵⁷

Illustratie 43. Feministes wijzen op de dubbele uitbuiting van arbeiders. Tekening van Anne Thirion verschenen in het tijdschrift *Et ta sœur* in 1974.

Bij sociale conflicten kregen werkneemsters vaak te maken met neerbuigende, zelfs vijandige vakbondsafgevaardigden, die weinig interesse toonden in het ondersteunen van hun eisen. Enkelen ervoeren het feminisme zelfs als een bedreiging. Jeanne verwijst vaak naar een pamflet dat vakbondsleden in een metaalverwerkend bedrijf verspreidden bij de sociale verkiezingen van 1971: *“Majorettes voor de stoet, akkoord! Sletten voor het plezier, akkoord! Maar om uw belangen te verdedigen: stem voor mannen!”*⁵⁸

De steun van Marie Mineur hielp de werkneemsters om aan die vrouwvijandige hatelijkheden het hoofd te bieden. Ze gebruikten op hun beurt spot, tot vermaak van de arbeidsters. In 1972 wond een vakbondsafgevaardigde zich op over de slechte invloed die werd uitgeoefend door een "genaamde Marie Mineure [sic] die niet bij Kéramis werkt".⁵⁹ Er kwam een striemend antwoord. In een pamflet dat de Marie Mineur op hun beurt in de aardewerkfabriek verspreidden, klonk het spottend: "Maar zie, de Marie Mineur, die zijn als zeepjes die je meeneemt in bad; je denkt er één vast te hebben en hop! ze zit aan de andere kant van de badkuip! U vindt het vervelend [...] dat u ons niet onder controle krijgt ... Marie Mineur is niet gemengd, u kan er dus niet bij aansluiten."⁶⁰ Ze zeiden hem ook zijn echtgenote in het oog te houden ... die Marie Mineur misschien had ontmoet: "*Wanneer we pamfletten uitdeelden in de fabrieken, zeiden de vakbondsmensen: 'pas op, ze kunnen zich onzichtbaar maken ...'. Het is moeilijk geweest, ja. Maar de vrouwen stelden het op prijs dat we daar waren, want ze zeiden dat we de vakbondsafgevaardigden 'treiterden'.*"⁶¹ Door tegen heilige huisjes te schoppen, moedigden ze de arbeidsters aan: "*Vrouwen die zich plots sterk voelden omdat ze steun kregen van een groep grote monden. De vrouwen die met ons optrokken, werden door de vakbond behandeld als de lastpakken van de fabriek. En dat vonden wij natuurlijk het mooiste compliment.*"⁶² En de vakbondsafgevaardigden konden hen niet als 'bourgeoises' afdoen, zoals ze dat met andere feministische bewegingen deden.⁶³

Onophoudelijk interpelleerden de Marie Mineur de vakbondswereld. Ze klaagden de zwakke vertegenwoordiging van vrouwen in de vakbondsstructuren aan, de afwezigheid van vrouwen bij sociale onderhandelingen, zelfs in de sectoren waar meer vrouwen dan mannen werkten (de sluiting van Farah in Obourg werd bijvoorbeeld onderhandeld door mannelijke vakbondsmedewerkers), de geringe autonomie die de syndicale vrouwencommissies genoten ... In 1977 waren er op de afsluitende meeting van een rondetafel van de textiel (een sector waarin vooral vrouwen werken) 2.000 aanwezigen "*onder wie 1.800 vrouwen. Op het podium zaten de vakbondsmensen, geen vrouwen!*"⁶⁴ "*De jongste vrouwen zijn geïrriteerd omdat ze niet op het podium aanwezig zijn, ze hebben er genoeg van en breken door de afsluiting. Onder wat gejuuw maar vooral kreten van instemming, vroegen ze om Marie Mineur. De zon scheen volop, we zongen: 'Het zijn altijd de vrouwen, de vrouwen, de vrouwen, die worden geofferd ...' en de mannen namen dat in koor over. Ik moet zeggen dat het heel ontroerend was!*"⁶⁵ De radicaliteit van Marie Mineur schokte. Toen er kritiek kwam op hun heftige optreden, dienden ze de 'kameraden' in scherpe bewoordingen van antwoord: "*Kameraden, we eisen het recht op om*

*'gepassioneerd', 'geïrriteerd' te zijn, want de strijd voor sociale rechtvaardigheid is PASSIONEREND! Te veel vakbondsmensen hebben hun enthousiasme verloren (...). Hun gebrek aan passie, hun gebrek aan verbeeldingskracht deed veel arbeiders ontmoedigd raken en zelfs afhaken.'*⁶⁶

Illustratie 44. De arbeidsters van Farah in Obourg bezetten hun bedrijf dat met sluiting werd bedreigd, 1977.

Niet alleen de vakbonden hadden kritiek op Marie Mineur, extreem-linkse militanten beschuldigden hen ervan de klassenstrijd te breken: *"Enkelen, de meest bescheidenen, aanvaardden ons, met name zij die in de fabriek zijn gaan werken. Zij hadden het zeer goed begrepen. Maar de anderen, de beroepsmilitanten die aan de poorten van de fabrieken hun pamfletten kwamen uitdelen, zeiden dat wat wij deden, neerkwam op bourgeois-revoluties ... in een taal die over de hoofden van de mensen ging."*⁶⁷ Ze verslikten zich in de feministische slogans, zoals *"Revolutionairen wereldwijd, wie wast uw sokken?"*, of nog *"De eerste proletariër, is de vrouw van de proletariër!"*. De socialistische partij was hen ook niet goed gezind: *"In onze streek kwam het neer op politieke zelfmoord om lid te zijn van de socialistische partij én zich feminist te verklaren."*⁶⁸ Jeanne Vercheval herinnert zich: *"We stoorden. We hadden geen enkele steun. Ze vonden ons onverantwoordelijk."*⁶⁹

Verandering ondersteunen

Omdat ze hun acties volledig onafhankelijk voerden en zich niets aantrokken van negatieve reacties, waren de Marie Mineur gedroomde bondgenoten voor de enkele vrouwen die al enige jaren werkten aan meer gelijkheid in de vakbonden. Marie-Henriette (roepnaam Miette) Pirard was zo iemand. Ze was sinds 1953 permanent secretaris van de LBC (Landelijke Bediendencentrale - Centrale Nationale des Employés) en stond van 1967 tot 1982 samen met de Vlaamse Sarah Masselang in voor de ACV-Syndicale Dienst voor Vrouwen. Ze zette zich onvermoeibaar in om arbeidsters te mobiliseren en te integreren in de vakbondsstructuren.⁷⁰ In 1968 richtte ze een vrouwencommissie op binnen de Fédération du Centre van het ACV-CSC en probeerde ze in verschillende fabrieken vakbondsmilitantes op te leiden die ook de belangen van de arbeidsters zouden kunnen verdedigen.⁷¹ De passieve houding van een aantal vakbondsvertegenwoordigers remde evenwel haar inspanningen. In 1977 maakte Monique Duhain, een vakbondsmilitante in de regio van Le Centre, haar deelgenoot van haar ontgoocheling: "In vergaderingen kan ik het hoofd bieden aan een aantal uitspraken, maar de constante agressiviteit bij individuele contacten verdraag ik niet. Ze verlamt me volledig. Ik slaag er zelfs niet in om contact te nemen met de vrouwen om hen aan te sporen tot vakbondactie, omdat ik erg weinig vakbondsmannen ken die hun initiatief genegen zijn. Integendeel, het stoort hen ten zeerste."⁷² De steun van Marie Mineur was dus welgekomen.⁷³

In de bedrijven waar Miette Pirard sinds het einde van de jaren 1960 probeerde te mobiliseren, waren zowel vakbondsmilitantes als Marie Mineur actief. Met name met Maria Moreau waren de contacten erg hartelijk.⁷⁴ Moreau was vakbondsafgevaardigde geworden bij Boch-Keramis en speelde daar een belangrijke rol tijdens een aantal sociale conflicten. Ze raakte bevriend met Jeanne Vercheval. Ook anderen, zoals Emilie Culot en Yvette Liard, vonden via hun vakbondsengagement de weg naar het feminisme.⁷⁵ Veeleer dan aanstoot te nemen aan de provocaties van Marie Mineur, gebruikte Miette Pirard hen om de positie van vrouwen binnen het ACV te verstevigen en riep ze voor sommige bedrijven al eens hun hulp in. De band groeide geleidelijk: "*De vrouwen met ervaring in de vakbond vervoegden ons later, toen ze zagen dat we het meenden.*"⁷⁶ In 1971 namen de Marie Mineur deel aan debatten en bijeenkomsten in het kader van de sociale verkiezingen, samen met Miette Pirard en de socialiste Emilienne Brunfaut.⁷⁷ Miette Pirard bekleemtoonde: "[De Marie Mineur] hebben ons erg geholpen. We gebruikten hen om de vakbondsmannen schrik aan te jagen. We zeiden de verantwoordelijken 'als jullie je zo

dom en ouderwets blijven opstellen, dan zullen we onze beste militantes verliezen'. We voelden bij hen echt de opstandigheid groeien."⁷⁸

Hetzelfde gebeurde rond de bescherming van werkloze vrouwen. Vanaf 1970 stelden de vakbonden de werkloosheidsreglementering en de uitsluitingen die daarmee gepaard gingen aan de kaak. Miette Pirard wees daarbij regelmatig op de discriminaties die specifiek vrouwen troffen.⁷⁹ In 1974 schreef ze artikels over vrouwenwerkloosheid in de *Cahiers du GRIF*.⁸⁰ In december 1976, toen ze lid was van de speciale vrouwencommissie bij de RVA, richtte ze binnen de Syndicale Dienst voor Vrouwen van het ACV een werkgroep 'werkloze vrouwen' op. Ze nodigde Raymonde Harvengt uit om daar in naam van Marie Mineur in te zetelen. De werkgroep, die enkele keren zou samenkomen, wilde de comités van werkloze vrouwen ondersteunen en nadenken over nieuwe acties.⁸¹ Miette Pirard maakte er ook gebruik van om de ACV-leiding suggesties te doen over de syndicale organisatie van werklozen.⁸² Zelf ondersteunde ze de werking van Marie Mineur door hen informatie te bezorgen voor de redactie van hun witboek over de vrouwenwerkloosheid.⁸³ Gesterkt door de steun van de ACV-vrouwen, wendden Jeanne Vercheval en haar kompanen zich vervolgens tot het ABVV: *"U kent ongetwijfeld onze groep – erg actief maar klein – onze middelen zijn dus beperkt. We zouden ons belachelijk maken indien we zouden beweren 'de massa's in beweging te brengen'. We weten dat een gemeenschappelijk vakbondsfront tot veel meer in staat is."*⁸⁴

Met de socialiste Emilienne Brunfaut verliep het contact evenwel minder vlot. Brunfaut was een vakbondsmilitante van het eerste uur, ze had in 1936 de leiding genomen van de Commissie voor Vrouwenarbeid die kortstondig bestond binnen de vakbondscmissie van de Belgische Werkliedenpartij (BWP). Na de Tweede Wereldoorlog stond ze in het ABVV aan de wieg van de Commissie voor Vrouwenarbeid – die in 1952 verdween – en zette ze zich in voor loongelijkheid, met name tijdens de staking bij FN Herstal. In 1968 nam ze deel aan de Staten-Generaal van de Vrouw, een initiatief van verschillende vrouwen- en feministische organisaties. In 1975 werd ze voorzitter van het Belgisch Comité voor het Internationale Jaar van de Vrouw en vicevoorzitter van de Commissie Vrouwenarbeid.⁸⁵ Met haar reformistische en institutionele feminisme joeg ze de nieuwe generatie feministes evenwel in de gordijnen. De verschillen in visie waren voelbaar tijdens de eerste Vrouwendag in 1972, toen Jeanne Vercheval zich boos maakte omdat Emilienne Brunfaut met de welbespraaktheid die haar eigen was, het woord monopoliseerde ter verdediging van haar eigen zaak. Maar ze doken ook op bij andere gelegenheden, tijdens debatten in de media: *"Ze vond dat we onverantwoordelijk waren. En dat klopte. Maar het*

zijn de onverantwoordelijken die de verantwoordelijken in beweging brengen."⁸⁶ Emilienne Brunfaut volgde de vrouwenstakingen die Marie Mineur ondersteunde, maar hechtte er niet hetzelfde belang aan als Miette Pirard: "Zelfs al was ik het niet altijd helemaal eens met bepaalde manieren van actievoeren", zei Brunfaut, "toch ging ik erheen, want ik vind dat je dáár moet zijn waar mensen strijd voeren."⁸⁷

Naarmate ze meer acties opzetten, verbeterden de contacten met de vakbonden. De steun was wederzijds, en meerdere Marie Mineur engageerden zich uiteindelijk in de vakbond: *"Vanaf 1975 hebben we (minstens deels) de strijdbijl begraven met de vakbonden, waar een heel aantal van ons zich inmiddels bij had aangesloten. In de regio's Luik, Waals-Brabant, Borinage, Le Centre of de streek rond Namen, stelden figuren als Georges Vandersmissen, Henri Andris of nog Raymond Coumont de actieve aanwezigheid van feministes in de bedrijven op prijs. Het werd gebruikelijk dat arbeidsters ons vroegen om hen actief te begeleiden bij fabrieksbezettingen, zonder dat dat zelfs de meest strijdvoudige syndicalisten stoorde. In Charleroi was dat minder vanzelfsprekend. We hadden er nochtans de steun van Christiane Labarre die, tegen alles en iedereen in, wilde dat er zich meer feministes zouden engageren in de vakbond."*⁸⁸ Hun strategie van aanporren wierp vruchten af en eind jaren 1970 namen vakbonden de belangen van werkende en werkloze vrouwen geleidelijk aan meer ter harte.

De vrouwen- en arbeidersbeweging

Marie Mineur had ook contact met de twee grote traditionele vrouwenbewegingen, de Socialistische Vooruitziende Vrouwen (Femmes Prévoyantes Socialistes, SVV/FPS) en Vie Féminine. De eersten telden in 1973 over het hele land 650.000 leden; de tweede organisatie telde 125.000 leden in Franstalig België.⁸⁹ Op aansporen van enkele feministische militanten, hadden ze in 1966 de stakende arbeidsters van FN Herstal gesteund. SVV eiste voor vrouwen bovendien recht op werk en recht op abortus. Maar beide organisaties dachten vanuit het gezin en geloofden in de complementariteit van mannen en vrouwen; hun denkkader stond dus erg ver van de egalitaire eisen van de tweede golf.

De opkomst van het tweedegolffeminisme, dat zich erg kritisch tegen hen opstelde, werd door beide organisaties met enige terughoudendheid gadeslagen. Chantal De Smet vertelt dat de vakbonden noch de politieke partijen noch de vrouwenbeweging de provocerende acties van Dolle Mina op prijs konden stellen. "Vulgair", was hun mening. Van haar kant spaarde Dolle Mina geen kritiek op het gebrek aan

originaliteit bij de oude organisaties en op de banaliteit van hun eisen.⁹⁰ Niettemin kondigde Vie Féminine de oprichting van Marie Mineur in haar tijdschrift aan: "Hun doel is hetzelfde als dat van de 'traditionele' vrouwenbewegingen: de gelijkheid van man en vrouw op het vlak van onderwijs, toegang tot beroepen, bezoldiging."⁹¹ Lokaal werden hier en daar relaties aangeknoopt: in 1976 organiseerden Marie Mineur, Vie Féminine en FPS gezamenlijk een steunavond voor de arbeidsters van Siemens in het cultureel centrum van Haine-Saint-Pierre (La Louvière).⁹² Vooral tussen Marie Mineur en de Jeunesse Ouvrière Chrétienne (JOC, de Franstalige KAJ), die steun verleende aan de vrouwenstakingen, waren de contacten goed. *"De noodzakelijke solidariteit tussen mannelijke en vrouwelijke werknemers die de Marie Mineur voorstaan, hun vrije en directe manier van spreken, betekenen een niet te verwaarlozen steun voor de militanten/s; wij worden regelmatig door de JOC-leid/st/ers en door progressieve priesters gevraagd om jongerenbijeenkomsten te begeleiden waar wordt gepraat over de arbeidersstrijd maar ook over seksualiteit en geboortebepaling."*⁹³ De JOC stelde soms ook lokalen ter beschikking van Marie Mineur.

Ook in de manier waarop ze werkende en werkloze vrouwen steunden, speelden de Marie Mineur dus de rol van wegbereiders, hun handelsmerk. Marie Mineur hielp vrouwen die actief waren in arbeidersorganisaties om de veranderingen te realiseren die ze in gang hadden gezet maar niet ten volle hadden kunnen realiseren. Omgekeerd liet Marie Mineur geen kansen liggen om met diezelfde organisaties samen te werken, hielp ze het succes van hun initiatieven verzekeren en verspreidde ze zo haar feministische eisen in de arbeidersbeweging.

Arbeidersfeminisme, burgerlijk feminisme

Jeanne Vercheval en haar medestanders slaagden erin ideeën te laten circuleren tussen verschillende sociale milieus en speelden op die manier de rol van 'feministische bemiddelaars' tussen arbeidsters en intellectuelen. In 1971 gaven ze een eerste brochure uit met hun visie op de problemen van volkswomen. In 1972 waakten ze erover dat het perspectief van de arbeidsters aanwezig was in *Het rode boekje van de vrouw(en)*. Er werkten leden van Marie Mineur mee aan de redactie van *Et ta sœur*, *Les Cahiers du GRIF* en *Bécassines en lutte*. Ze schreven er over vrouwenstakingen, de strijd van werkloze vrouwen en het machismo in de vakbonden. In 1977 verspreidden ze hun brochure over werkloosheid bij vrouwen. In 1976 schreef Jeanne: *"Ik wilde tonen dat veel vrouwen die ik ken op zijn, dat ze de woorden niet vinden om dat te zeggen,*

dat ze het vaak ook niet goed kunnen overdenken, en nochtans voelen ze sterk, kennen ze veel leed en veel angst.”⁹⁴ Jeanne schreef in verschillende tijdschriften over de stakingen, ze verzamelde en verspreide vooral getuigenissen, vanuit het standpunt “dat er niemand beter geplaatst is dan de arbeidsters om te vertellen wat ze meemaken”.⁹⁵

Illustratie 45. Steunverklaring van het tijdschrift *Bécassines en lutte* aan de werkloze vrouwen, 1977.

Met de burgerlijke feministes waren de relaties niet altijd even goed. *“Zodra het feminisme zich buiten de klassenstrijd plaatste, vond ik dat het de arbeidersklasse verraadde. Vrouwen uit de arbeidersklasse kunnen de grote kracht van het feminisme uitmaken. Het is met hen dat we de strijd het verste kunnen brengen (...). Ik vond dat, als feministes dat niet begrepen, wel, dat ze dan geen feministes waren (...). Dat was voor ik begreep dat er feminismes zijn en niet één feminisme ... Ik heb een leerschool moeten doormaken. Maar het klopt dat de vrouwen uit de burgerij met wie ik een stuk van de weg heb afgelegd, vrouwen waren die de klassenstrijd niet ontkenden.”*⁹⁶

Chantal De Smet, Hedwige Peemans-Poullet, Françoise Collin, Eliane Boucquey en anderen steunden Jeanne Vercheval, zelfs al waren ze niet allemaal even radicaal. Er waren lange discussies, in het bijzonder met Marie Denis: *“Marie was nogal ontgaan. Ze had twee universitair opgeleide zonen die ervoor hadden gekozen arbeider te worden, en onze discussies met haar leken op de discussies die ze met hen had. We raakten aan elkaar gehecht. Ze stelde mijn manier om de dingen te zeggen niet altijd op prijs. Maar Marie was veelzijdig genoeg om te begrijpen dat deze manier om over de klassenstrijd te denken bestaansrecht had.”*⁹⁷ Marie Denis vond zelfs dat Jeannes positie als arbeidster een meerwaarde betekende voor hen allemaal. In 1973, toen Jeanne net een nieuwe baan had in een fabriek, schreef ze haar: *“Als je het kan volhouden, dan is het geweldig om dat te doen. Allereerst voor Marie Mineur en vervolgens voor ons allemaal. Je zal ons burgerlijker vinden dan ooit en je zal gelijk hebben. Wat niet mag gebeuren, is dat we doen alsof we niet burgerlijk zijn om jullie te plezieren, opdat jullie geen te grote hekel aan ons zouden krijgen.”*⁹⁸

Jeanne Vercheval kantte zich fel tegen elke vorm van neerbuigendheid ten opzichte van de arbeidersklasse. Ze herinnert zich met name een scherpe woordenwisseling met Marlise Ernst-Henrion naar aanleiding van een debat op de radio: *“Tijdens de uitzending, die over de situatie in Amerika ging, legden we het accent op de ongelijkheden, op de onderbetaalde arbeidsters. Eén van ons zei: ‘het gebeurt ook dat vrouwen worden geslagen (...). Mannen gebruiken al te graag hun fysieke kracht’. Toen we de uitzending verlieten, zei Marlise me: ‘Maar hoe is dat nu mogelijk, mannen van de arbeidersklasse die hun vrouw slaan?’ Toen wisten we even niet of we moesten lachen of boos worden: ‘En denkt u dat artsen hun vrouw niet slaan?’ Er kwam een discussie van, ze was erg luisterbereid. Toen ze hoorde dat ik in Charleroi was geboren, net als zij, vatte ze een soort voorliefde voor me op, ze zei dat ze me onder haar vleugels wou nemen. Ik heb haar goed duidelijk moeten maken dat ik natuurlijk niet bemoederd wilde worden (...). Ze leek m’n reactie te begrijpen en we hebben de discussie kunnen voortzetten als gelijken.”*⁹⁹

Illustratie 46. Betoging van feministes voor het Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, ter ondersteuning van de nieuwe staking van de arbeidsters van FN Herstal in 1974.

Marie Mineur was niet de enige organisatie die acties van arbeidsters ondersteunde. Ook andere groepen van de tweede golf verspreidden pamfletten, namen deel aan steunmanifestaties ... Vanaf 1975 ontstonden er ongeveer overal in België kleine linkse vrouwengroepen, die zich bogen over de verbanden tussen feminisme en marxisme. In 1977 en 1978 stonden de werkloosheid en de verdediging van werkende vrouwen centraal op de Franstalige vrouwendagen. In november 1977 luidde het in Luik: "We werken allen ... de hele tijd". De werkloosheid bij vrouwen werd er aangeklaagd, net als de moeizame sensibilisering van de vakbonden. De activistes – onder wie ook vakbondsafgevaardigden – verbonden zich ertoe om een nationale actie te organiseren van vrouwen voor het recht op werk.¹⁰⁰ "Het was op die dag dat Nadine Plateau zei dat een nationale vrouwenstaking van één dag duidelijk zou maken welk gewicht vrouwen economisch en sociaal in de schaal leggen. Dat er mannelijke vakbondsleden aanwezig waren op de dag toont dat er een mentaliteitsverandering was. Maar al beseften ze nu dat ze rekening moesten houden met de feministes, ze waren nog lang niet klaar om ons op dat terrein te volgen."¹⁰¹ Een delegatie vrouwen verliet het evenement om steun te betuigen aan de arbeidsters van Farah, die na een tussenkomst van de rijkswacht kampeerden voor het hek van hun bedrijf in Obourg.

Illustratie 47. In 1977 stond het thema vrouwenarbeid centraal op de Vrouwendag in Luik. In het midden, figurerend als huisvrouw: Fanny Filosof. Rechtopstaand rechts: Bernadette Sacré.

In 1978 organiseerde het Brusselse vrouwenhuis een vrouwendag met als titel "De vrouwen hebben lef: ze strijden, ze bieden weerstand, ze organiseren zich". Feministes verklaarden er hun steun aan de stakende arbeidsters van de jeansfabriek Salik in Quaregnon: "Nu er zware ideologische druk wordt uitgeoefend op de werkende vrouwen om hen te laten terugkeren naar de haard, nu de werkloosheid het hardst de vrouwen treft die werken in de zogenaamde 'zwakke sectoren', nu vrouwen met drogredenen uit de werkloosheid worden gesloten, nu een bepaalde pers campagne voert tegen het misbruik dat vrouwen zagezegd maken van de werkloosheid of de verraderlijke suggestie doet dat vrouwen functies bezetten die in het kader van de strijd tegen de werkloosheid beter aan respectabele mannelijke gezinshoofden zouden worden toegekend, WILLEN WE ACTIEF DE STRIJD ONDERSTEUNEN VAN VROUWEN DIE ZOWEL DE WERKLOOSHEID WEIGEREN ALS IN BEVREDIGENDE OMSTANDIGHEDEN WILLEN WERKEN."¹⁰² In samenwerking met het vrouwenhuis van Charleroi werden er steunkaarten verkocht voor de stakende vrouwen, om hen te helpen een coöperatieve op te zetten. Die initiatieven waren evenwel het werk van links-intellectuele organisaties die nooit zo ingebed waren in de arbeiderswereld als Marie Mineur.¹⁰³ In de woorden van Chantal De Smet: "Marie Mineur nam een erg politiek standpunt in (...). Ik denk dat ze in die zin een unieke plaats in de geschiedenis hebben (...). Ze hadden een impact, misschien geen revolutionaire impact, maar een impact! Ik denk dat zoiets niet mogelijk was geweest in Vlaanderen, want de arbeiderstraditie is er anders en de economische evolutie ook. En daarbovenop kwam de dominerende invloed die de Kerk er sinds lang had."¹⁰⁴

Illustratie 48. Begin jaren 1980 nam Vrouwen Tegen de Krisis de verdediging op van werkende en werkloze vrouwen. Links op de 1ste rij: Hedwige Peemans-Poullet.

De ondersteuning van werkende en werkloze vrouwen werd in de jaren 1980 verder gezet op initiatief van nieuwe organisaties: Vrouwen Tegen de Krisis - Femmes Contre la Crise (gelanceerd door de fem-soc¹⁰⁵ en vroegere Dolle Mina's), het Comité de Liaison des Femmes (CLF, in 1980 opgericht op initiatief van Hedwige Peemans-Poullet). Christiane Rigomont was één van de feministes van de tweede golf die het CLF vervoegde. Onder druk van feministische militanten, steeg het engagement van de vakbonden.

Na zo'n tien jaar actie rond sociale conflicten, liet Jeanne Vercheval de rol van 'volksleider' aan anderen. *"Het was gedaan, ik had zin in andere dingen."*¹⁰⁶ Maar al ging ze andere uitdagingen aan, zoals de lancering van een tijdschrift voor vrouwen, ze bleef aanwezig op betogingen en ze bleef verslag uitbrengen over de situatie van werkende vrouwen, eerst in *Voyelles*, daarna in een reeks publicaties over industrieel Wallonië.

- ¹ 'Marie Mineur' ... *op. cit.*, p. 1.
- ² C. Jacques, *Le féminisme en Belgique de la fin du 19e siècle aux années 1970*, *Courrier hebdomadaire du CRISP*, nr. 2012/2013, 2009, p. 27.
- ³ Zie: H. Denis, Y. De Man en B. Labille, *Le catéchisme de la femme*, 1932.
- ⁴ De LOFC werden in 1969 omgedoopt tot Vie Féminine; de Kristelijke Arbeiders Vrouwen-gilden werden Kristelijke Arbeiders Vrouwenbeweging (KAV).
- ⁵ S. Vertommen, "Hoe de KPB het feminisme links liet liggen: de emancipatiegraad van de vrouw in de Kommunistische Partij van België, 1921-1991", *Brood & Rozen*, nr. 3, 2008, p. 27-47; F. Huart en S. Pereira, *Rassemblement des femmes pour la paix: un mouvement, une histoire, des engagements*, Brussel, Université des Femmes, 2009. De RFP bestond gedurende enkele jaren ook in Vlaanderen, als Vrouwenbeweging voor de Vrede.
- ⁶ Idem, p. 155-158.
- ⁷ "Les Marie Mineur" in: *La condition féminine ... op. cit.*, p. 20.
- ⁸ C. Jacques, "Emilienne Brunfaut (1908-1986): du syndicalisme au féminisme?", *Sens public*, mei 2009, p. 12.
- ⁹ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ¹⁰ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ¹¹ Interview Christiane Rigomont door C. Jacques, 14/9/1993.
- ¹² J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 38.
- ¹³ Privéarchief JVV: Comité crèche Zoning: aanwezigheidslijst 12/4/1975.
- ¹⁴ Amsab-ISG, archief MVM, nr. 5.9: pamflet "Mouvement de libération des femmes" van Marie Mineur, 1971.
- ¹⁵ Idem.
- ¹⁶ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ¹⁷ J.-L. Degée, *L'évolution des luttes ouvrières en Belgique*, Luik, Fondation André Renard, 1980; R. Hemmerijckx, *op. cit.*, p. 135-152.
- ¹⁸ CSC. Service Syndical des Femmes, *La solidarité au féminin*, Brussel, CSC, 1983, p. 17.
- ¹⁹ G. Desolre en Ch. Jonckheere, o.l.v. R. Gubbels, *Instruments pour l'élaboration d'indicateurs sociaux sur l'égalité de traitement des hommes et des femmes dans l'emploi: étude statistique entreprise à la demande du ministre de l'Emploi et du Travail. Secrétariat de la Commission du Travail des Femmes*, CERSE, [1978], p. 53 e.v.
- ²⁰ Privéarchief JVV: pamfletten van Marie Mineur.
- ²¹ Privéarchief JVV: pamflet van Marie Mineur "Les travailleuses de Siemens-Baudour occupent, jour et nuit, leur entreprise", z.d.; "Siemens" in: *Chômage, il y a des rumeurs qui courent*, Contact jeune, nr. 1, 1977 (tijdschrift van de FGTVB); C. Caudron, "Les occupations de Siemens et ex-Salik: 'la révolution dans tous les domaines'", Carhop, 2008 (www.carhop.be).

- ²² Jeanne, "Farah Obourg" en "Jeudi 20 octobre, 18.000 ouvrières du textile manifestent!", *Bécassines en lutte*, nr. 11, nov. 1977, p. 8.
- ²³ C. Caudron, *op. cit.*; M.-Th. Coenen, "Quel look mon Salik!", *Cahiers de la Fonderie*, nr. 15, dec. 1993, p. 42-47.
- ²⁴ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 42.
- ²⁵ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ²⁶ Idem.
- ²⁷ "Les Marie Mineur" in: *La condition féminine ... op. cit.*, p. 20.
- ²⁸ JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ²⁹ Idem.
- ³⁰ Interview JVV, 28/10/2010.
- ³¹ Jeanne, "Jeudi 20 octobre ...", *op. cit.*, p. 8.
- ³² Uittreksel uit een brief van JVV aan feministische vriendinnen (onder wie Marie Denis), [1975], geciteerd in: M. Denis, *Dis Marie ...*, *op. cit.*, p. 164.
- ³³ R. Hemmerijckx, *op. cit.*, p. 138-142.
- ³⁴ L. Bibilas, "L'emploi et le chômage des femmes en Belgique", *Revue du travail*, nr. 6/7, juni-juli. 1977, p. 448; Guy Desolre et al., *op. cit.*, p. 86.
- ³⁵ Privéarchief JVV: verschillende stukken van werklozencomités.
- ³⁶ Privéarchief JVV: pamflet van het Nationaal Initiatiefkomitee tegen de Werkloosheid - Comité National d'Initiative contre le Chômage (tweetalig).
- ³⁷ L. Bibilas, *op. cit.*, p. 448.
- ³⁸ G. Desolre et al., *op. cit.*, p. 86.
- ³⁹ Idem, p. 104 e.v., p. 149 e.v.
- ⁴⁰ Idem, p. 146 e.v.
- ⁴¹ Artikel 133 (werklozen die als niet beschikbaar voor de arbeidsmarkt werden beschouwd) en artikel 143 (abnormaal langdurige of herhaalde werkloosheid).
- ⁴² J. Vercheval en R. Harvengt, *Livre blanc sur le chômage des femmes*, Marie Mineur, 1977, p. 3.
- ⁴³ Eind 1976 besloten enkele regionale RVA-kantoren, waaronder dat van La Louvière, om artikel 143 te activeren. Tussen oktober 1976 en februari 1977 werden er 175 vrouwen uitgesloten op basis van dit artikel, dat ongeveer geen enkele man trof. Zie: Carhop, archief M. Pirard, nr. 94: statistieken van de sancties getroffen op basis van artikel 143.
- ⁴⁴ "Ça bouge à La Louvière. Marie Mineur féministes en milieu ouvrier", *Bécassines en lutte*, nr. 6, feb. 1977, p. 5.
- ⁴⁵ Jeanne, "Marie Mineur, La Louvière", *Bécassines en lutte*, nr. 7, mei 1977, p. 5.
- ⁴⁶ Tijdens de jaren 1970 waren werklozen verplicht om elke dag te 'stempelen', d.i. een controlekaart te laten tekenen bij een gemeentelijk 'stempelokaal'.

- ⁴⁷ Raymonde, "Livre blanc des chômeuses. Extrait", *Cahiers du GRIF*, nr. 16, apr. 1977, p. 61.
- ⁴⁸ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 42-43.
- ⁴⁹ J. Vercheval en R. Harvengt, *Livre blanc sur le chômage des femmes*, *op. cit.* Het was ongetwijfeld bedoeld als een antwoord op het *Livre blanc des travailleuses d'Europe* dat in 1976 was uitgegeven door het Europees Vakverbond in het kader van het Internationale Jaar van de Vrouw. Het belichtte de ongelijkheden op de arbeidsmarkt, de sociale strijd van vrouwen in Europa en hun vertegenwoordiging in de vakbonden.
- ⁵⁰ Jeanne, "Marie Mineur, La Louvière", *op. cit.*, p. 5.
- ⁵¹ "A La Louvière: les chômeuses du Centre ont protesté contre le sort que le Gouvernement Tindemans leur réserve", *Le Peuple*, 5/2/1977.
- ⁵² Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁵³ Carhop, archief M. Pirard, nr. 272: R. Harvengt en J. Vercheval, maandag 13/1/[1977], uittreksel uit een lang lied dat tijdens de betoging in Brussel werd gezongen.
- ⁵⁴ "Les chômeuses du Centre manifestent à Bruxelles", *L'Indépendance*, 15/2/1977.
- ⁵⁵ M.-Th. Coenen, *La grève des femmes ... op. cit.*; M.-Th. Coenen, "Et si on se passait des patrons? Des grèves aux luttes autogestionnaires en Belgique (1966-1985)", *Sens public*, nr. 5, 2009.
- ⁵⁶ Voor meer informatie over de betekenis van internationale verdragen, zie: E. Gubin, *Eliane Vogel-Polsky ... op. cit.*
- ⁵⁷ H. Peemans-Pouillet en M. Pirard, "La participation à la vie syndicale: tendances actuelles" in: *Femmes et structures sociales, Recherches sociologiques*, Leuven, 1976, 7/1, maart, p. 23-36.
- ⁵⁸ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 38.
- ⁵⁹ Carhop, archief JVV, nr. 1: pamflet van de FGTB, Maison du Peuple de Jolimont, Aux travailleurs et travailleuses de Keramis.
- ⁶⁰ Carhop, archief JVV, nr. 1: pamflet van Marie Mineur met M. Bemelmans als verantwoordelijke uitgever.
- ⁶¹ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁶² JVV, tussenkomst tijdens de studieweek van Vie Féminine ..., 3/7/2010.
- ⁶³ M. Denis en S. Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue ... op. cit.*, p. 46.
- ⁶⁴ Jeanne, "Jeudi 20 octobre ...", *op. cit.*, p. 8.
- ⁶⁵ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 43.
- ⁶⁶ Privéarchief JVV: brief van R. Harvengt, J. Vercheval, M. Majot, Y. Liard en Chr. Rigomont (Marie Mineur) aan de kameraden, 4/3/1977.
- ⁶⁷ Interview JVV, 28/10/2010.

- ⁶⁸ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 38.
- ⁶⁹ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993. Met uitzondering van de Revolutionaire Arbeidersliga, die in één van zijn pamfletten naar Marie Mineur verwees. Zie: AVG-Carhif, archief L. Deveen, nr. 27: "Avortement, les femmes décident", z.d.
- ⁷⁰ *Archives du Service syndical féminin de la CSC: papiers Miette Pirard (1967-1982)*, Collection Archives. Inventaire nr. 30a, Brussel, Carhop, 1998.
- ⁷¹ Carhop, archief M. Pirard, nr. 40: verschillende stukken, 1968-1977.
- ⁷² Carhop, archief M. Pirard, nr. 43: brief van Monique Duhain aan Miette Pirard, 1/5/1977.
- ⁷³ In december 1976 gaf Marie Mineur overigens haar steun aan Monique Duhain. Zie: Carhop, archief M. Pirard, nr. 94: brief van R. Harvengt aan M. Pirard, 13/12/1976.
- ⁷⁴ Op beschuldiging van verschillende conflicten te hebben veroorzaakt bij Boch-Keramis, werd Maria Moreau in 1975 ontslagen. Haar ontslag bracht een staking op gang die veel steun kreeg van arbeiders uit andere fabrieken en van verschillende linkse organisaties. Zie: Carhop, archief M. Pirard, nr. 41 en 43; Carhop, archief JVV, nr. 1 tot 4.
- ⁷⁵ Uitspraken verzameld door J. Vercheval, *Voyelles*, nr. 17, maart 1981, p. 38-39.
- ⁷⁶ Interview JVV, 18/4/2011.
- ⁷⁷ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 37; Carhop, archief M. Pirard, nr. 40.
- ⁷⁸ Interview M. Pirard, dec. 1991, geciteerd in: M. Denis et S. Van Rokeghem, *Le féminisme est dans la rue ... op. cit.*, p. 64.
- ⁷⁹ Carhop, archief M. Pirard, nr. 89.
- ⁸⁰ M. Pirard, "Le travail: une autre forme d'insécurité", *Cahiers du GRIF*, nr. 4, okt. 1974, p. 37-39; "Le chômage des femmes: analyse d'ensemble", *Idem*, p. 39-43.
- ⁸¹ Carhop, archief M. Pirard, nr. 40 en 94: handgeschreven nota's en notulen van vergaderingen.
- ⁸² Carhop, archief M. Pirard, nr. 94: CSC, Service Féminin, voorbereidende nota van Miette Pirard voor de vergadering van de federale secretarissen op 9 juni, gewijd aan het probleem van de werklozen, 26/5/1977.
- ⁸³ Carhop, archief M. Pirard, nr. 272: Marie Mineur, aide demandée aux organisations syndicales.
- ⁸⁴ Privéarchief JVV: kopie van een brief van J. Vercheval, R. Harvengt, M. Majot en Y. Liard aan kameraad Henri Andris, 7/1/1977.
- ⁸⁵ C. Jacques, "Emilienne Brunfaut (1908-1986) ...", *op. cit.*
- ⁸⁶ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁸⁷ *Emilienne Brunfaut: entretien avec A.-M. Lizin*, *op. cit.*, p. 39.
- ⁸⁸ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 43.
- ⁸⁹ *Les associations féminines en Belgique, Courrier hebdomadaire du CRISP*, Brussel, nr. 621-622, 16 nov. 1973.

- ⁹⁰ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ⁹¹ "Vie féminine a écouté les Dolle Mina's", *Vie Féminine*, dec. 1970.
- ⁹² Privéarchief JVV: pamflet van Marie Mineur "Les travailleuses de Siemens-Baudour occupent, jour et nuit, leur entreprise", z.d.
- ⁹³ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 37.
- ⁹⁴ J. Vercheval, "Dire brouillon", *op. cit.*, p. 20. Veel van deze dossiers verschenen later in *Voyelles* (zie hoofdstuk 6).
- ⁹⁵ F. Gallot, "Les ouvrières depuis 1968: quelles ressources à la BDIC?", *Bulletin des Archives du féminisme*, nr. 18, dec. 2010, p. 16.
- ⁹⁶ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁹⁷ Idem.
- ⁹⁸ Privéarchief JVV: brief van Marie Denis, 31/9/1973.
- ⁹⁹ Interview JVV, 28/10/2010.
- ¹⁰⁰ Privéarchief JVV: 'Conclusions de la Journée des femmes 1977 à Liège', afsluitende vergadering.
- ¹⁰¹ J. Vercheval, "Actions féministes en milieu ouvrier", *op. cit.*, p. 44.
- ¹⁰² AVG-Carhif, archief WOE, nr. 5a: pamflet van het Brusselse vrouwenhuis, 26/10/1978.
- ¹⁰³ K. De Smit, *op. cit.*, p. 70.
- ¹⁰⁴ Interview JVV en CDS, 9/9/2010.
- ¹⁰⁵ Fem-soc werd in 1977 opgericht om de acties van verschillende kleine links-feministische organisaties in Vlaanderen op elkaar af te stemmen, onder de slogan "Geen feminisme zonder socialisme, geen socialisme zonder feminisme".
- ¹⁰⁶ Interview JVV, 28/10/2010.

HOOFDSTUK 6

De aanhouder wint

Illustratie 49. Georges en Jeanne tijdens de Rencontres de Photographie in Arles, 1982.

“We hebben ons militantisme nooit opgeborgen ...
We zullen militant blijven tot het eind van ons leven.”¹

Eind jaren 1970 nam Jeanne Verchevals militantisme een nieuwe vorm aan, het zoveelste bewijs van haar verbazingwekkende capaciteit om steeds weer nieuwe projecten op te nemen. Terwijl ze zich inzette voor het ‘feministische vrouwen-tijdschrift’ *Voyelles*, ging haar energie ook naar het bewaren van het geheugen: het geheugen van de voorbije en eigentijdse sociale strijd die haar regio tekende, het geheugen van de strijd die vrouwen hadden gevoerd, allebei verweven met haar eigen strijd. Ze zag de getuigenissen daarvan als een middel om te reflecteren over wat een contestatiebeweging was, is en moet zijn. Hier vallen de puzzelstukjes van de verschillende engagementen die ze had opgenomen op hun plaats.

Geschiedenis – vrouwengeschiedenis en sociale geschiedenis – droeg sinds lang haar belangstelling weg. *“Ik ben altijd geïnteresseerd geweest in geschiedenis. Ik herinner me dat Georges me, toen we pas waren getrouwd, regelmatig boeken over geschiedenis cadeau deed. (...) En ik heb altijd gevonden dat je je eigen geschiedenis moet kennen.”*² Vandaag betreurt ze de onverschilligheid die de tweedegolf-feministes hadden voor hun voorgangsters en het gebrek aan kennis dat het kwalijke gevolg was van die geringschatting: *“We kenden de vrouwengeschiedenis niet. Mensen als Adèle Hauwel of Germaine Hannevert hadden ons hun geschiedenis kunnen vertellen. En misschien net omdat zij ons de les niet wilden spellen (...) hebben we onvoldoende aandacht besteed aan wat de vorige generatie had gedaan.”*³

Haar specifieke interesse in iconografisch, en meer specifiek fotografisch materiaal groeide heel vanzelfsprekend in familiekring: *“Ik heb een echtgenoot die fotograaf is, een schoonbroer-fotograaf, mijn dochter is fotografe ...”*⁴ *“Sinds ons huwelijk ben ik ondergedompeld in de fotografie. Georges doceerde fotografie en had als fotograaf gewerkt voor het Museum van Mariemont. In het verlengde van zijn lessen had hij de organisatie ‘Photographie Ouverte’ opgericht. We ontmoetten veel fotografen, ook vrouwen, en dat interesseerde me. Alles wat vrouwen doen, interesseert me.”*⁵

Een 'vrouwelijk opinieblad'

In 1977 stelde Marie Denis voor om *Het rode boekje van de vrouw(en)* opnieuw uit te geven voor de vrouwendag van dat jaar. Jeanne stak er veel energie in, maar toen het werk bijna klaar was, trok de uitgever zich terug.⁶ In dezelfde periode bespraken Marie Denis, Jeanne Vercheval en Suzanne Van Rokeghem de mogelijkheid om een magazine voor vrouwen te maken. Van Rokeghem liep al een tijdje rond met dat idee, onder invloed van de nieuwe journalistiek die na mei '68 was ontstaan. Niet alleen was in die jaren "een wil om de taal van de informatie te vernieuwen" voelbaar.⁷ Er was ook de bekommernis om na te denken over de plaats van vrouwen in de media en om aan te klagen hoe de reclame vrouwenlichamen gebruikte "als uithangbord van de consumptie".⁸

"Het feminisme van de jaren 1970 had een hele reeks kleine onafhankelijke blaadjes voortgebracht, vol verbeelding en durf (...). *Le torchon brûle, Et ta sœur, Bécassines en lutte*, enz. gaven de ideeën weer van een beweging die de rollen van vrouwen en mannen fundamenteel in vraag stelde."⁹ Er werd onderzoek verricht, met name op Europees niveau. Alternatieve publicaties zagen het licht. Studies bevestigden het aanvoelen dat vrouwen in de algemene pers nauwelijks aanwezig waren en – zoals sport, auto's en vrije tijd – naar een aparte rubriek werden verwezen. België liep evenwel achter op de Verenigde Staten en Groot-Brittannië, waar de plaats van vrouwen in de media eind jaren 1970 een centraal thema werd in het feministische denken. Geen enkel dossier van de *Cahiers du GRIF* was aan dit onderwerp gewijd, en pas in 1988 kwam er een themanummer van *Chronique féministe*.¹⁰

Bij Suzanne Van Rokeghem jeukte daarnaast de zin om op een andere manier aan duiding te doen. Ze wilde geen militant feministisch tijdschrift maken zoals er al bestonden; haar droom was een informatief magazine dat zich tot vrouwen zou richten zonder te vervallen in de typische damesblad-stijl. Vanuit Engeland onderhield ze hierover anderhalf jaar lang een intense briefwisseling met Jeanne Vercheval en Marie Denis.¹¹ Jeanne ging meteen aan de slag met het idee, en geleidelijk aan kreeg het project vorm: "Ik bekijk hoe we een tijdschrift kunnen opzetten. Dankzij mijn schoonzus, Françoise Vercheval,¹² die goede contacten heeft in de reclamewereld, heb ik het geluk Willy Claeys te ontmoeten,¹³ die me helpt om het project professioneel aan te pakken. En bij de terugkeer van Suzanne zijn we aan het werk gegaan."¹⁴

Illustratie 50. Marie Denis (links), Suzanne Van Rokeghem (midden) en Jeanne Vercheval bereiden *Voyelles* voor tijdens een weekend in Duinbergen, juli 1978.

De voorbereidende fase was zwaar, want er was meer nodig dan goede wil en militantisme om zo'n uitdagend project tot een goed einde te brengen. Ze moesten journalistieke kennis opbouwen, een marktonderzoek doen, zicht krijgen op de benodigde middelen, een infrastructuur opzetten. Op 13 maart 1978 richtten Jeanne Vercheval, Marie Denis en Suzanne Van Rokeghem de vzw *l'Une et l'Autre* op,¹⁵ waarbij al snel ook Anne-Marie Trekker aansloot.¹⁶ Het doel was om "alle publicaties, animaties, conferenties, lessen, ateliers, enz. voor de ontplooiing en de verdere vorming van vrouwen te bevorderen, en meer bepaald de uitgave en verspreiding van boeken en tijdschriften die het genoemde doel nastreven".¹⁷ Meters van de vereniging werden de socialiste Emilienne Brunfaut, christen-democratisch volksvertegenwoordigster Geneviève Ryckmans en het Centre Féminin d'Education Permanente. Op 15 augustus 1979¹⁸ kon de vzw drie mensen aanwerven in een BTK-statuut (Bijzonder Tijdelijk Kader).¹⁹ Er werd een lokaal gehuurd in Brussel, op nummer 99 van de Waterloosesteenweg.

Illustratie 51. In naam van l'Une et l'Autre namen Jeanne Vercheval (van op de rug gezien) en Marie Denis (achteraan) in 1981 deel aan een betoging voor de verdediging van de rechten van werkloze vrouwen.

De voorbereidingen voor het tijdschrift gingen nauwgezet verder. Een onderzoeks- en studiegroep kwam wekelijks samen om na te denken over de inhoud. Ze werkten aan een nieuw, onuitgegeven idee, een samengaan van militantes en professionals. Het tijdschrift wilde een onafhankelijke koers varen en moest dus financieel op eigen benen staan en rendabel zijn. Dat was een grote uitdaging voor een groep feministes die nog steeds droomden van zelfbeheer en van collectief en spontaan werk, los van enig winstbejag. Het welslagen van dit project vereiste echter net een stevige structuur, een verantwoord beheer, een foutloze boekhouding. Jeanne Vercheval, Suzanne Van Rokeghem en Marie Denis moesten leren "bedrijfsleidsters en patroons te zijn. Zich verkopen bij reclamebureaus. Onderhandelen met de drukker. Een succesvol imago uitstralen. De boekhouding doen. Papieren op orde houden. Moeilijk, moeilijk!"²⁰

De 'libertaire' opvattingen van de oprichtsters bleken het dagelijkse beheer te bemoeilijken. Met name Jeanne Vercheval was zich er erg van bewust dat het tijdschrift nood had aan een 'directie' die een zekere autoriteit kon uitoefenen. Maar wie moest die functie opnemen? Ze vreesde dat Suzanne Van Rokeghem te jong was en Marie Denis te oud, en zelf had ze geen zin om die rol te spelen. Nochtans *"is het zó dat een bedrijf leeft, met chefs, en de enige mogelijke chef, dat ben ik, met een secretaresse, een telefoon, een agenda, werkplannen, orde en tijd om na te denken. Het is ook de rol van degene die beloont en straft. Ik ben dat niet en niemand bij ons is dat."*²¹ De andere moeilijkheid bestond erin een redactionele lijn te kiezen: vrouwenblad of feministisch blad? Het toekomstige maandblad wilde een breed publiek bereiken: *"Alhoewel we een feministische boodschap willen doorgeven, hebben we er sinds het begin naar gestreefd om buiten de cirkel van overtuigden te stappen om andere vrouwen te interesseren."*²²

Ook de kwestie van reclameadvertenties bleek een harde noot om te kraken: zonder ging het niet, maar ze druisten vaak in tegen de feministische principes. *"Er waren weken van discussie nodig om te beslissen waar we de grens zouden trekken; hoe bijvoorbeeld zorgen dat de aankondigingen niet het traditionele vrouwbeeld overnemen. We hebben een soort uitweg gevonden door ons in het 'hogere gamma' te positioneren, door dus te doen alsof we ons tot vrouwen richten die meer geïnteresseerd zijn in auto's, in beleggingen, dan in de kwaliteit van waspoeders."*²³ Reclame zou tijdens het hele bestaan van het tijdschrift een lastige kwestie blijven, met name wanneer bepaalde advertenties, voor sigaretten bijvoorbeeld, negatieve reacties van lezeressen uitlokten.²⁴

Gelukkig werd er heel waardevolle hulp gevonden. In maart en april 1978 had Jeanne Vercheval elke zaterdag een vergadering met Willy Claeys.²⁵ Hij verplichtte haar om 'de markt' te objectiveren, om een schatting te maken van het aantal potentiële lezers en adverteerders. Als oprichter van het Centrum voor Informatie over de Media - Centre d'Information sur les Médias (CIM, 1971) was Claeys gepokt en gemazeld in communicatie. In het Belgische medialandschap bekleedde hij een belangrijke positie. Hij was in 1926 hoofd publiciteit geworden bij *Het Laatste Nieuws* en had in 1935 zijn eigen agentschap opgericht door het Belgische bureau van een Amerikaans agentschap over te nemen – een unicum in de annalen van de Belgische reclamewereld.²⁶ De 'paus van de reclame', zoals hij werd genoemd, was met zijn marktkennis en netwerk een belangrijke bondgenoot.

Het project kreeg ook de steun van Josephine Overeem "die enkele jaren eerder *Pub* had gelanceerd".²⁷ Josephine Overeem, Nederlandse van geboorte, was een vriendin van Françoise Vercheval, de schoonzus van Jeanne. Haar vader had als journalist voor de *Volkskrant* gewerkt, ze was getrouwd met een Vlaams reclamemaker en werkte zelf in de communicatiewereld, waar ze opviel door haar "feministische ingesteldheid ..., altijd kritisch, altijd scherp ...", maar ook door haar "journalistieke beroepsernst".²⁸ Ze zou later een belangrijke figuur worden in de wereld van publiciteit en marketing. Tot slot wonnen Suzanne Van Rokeghem en Jeanne Vercheval ook advies in bij de ploeg van *F-Magazine*, die ze ontmoetten in Parijs. Dit Franse tijdschrift was opgericht in januari 1978 en streefde een gelijkaardig doel na als *Voyelles*, met name vrouwen-aanmoedigen om hun zelfbewustzijn te ontwikkelen en hun rechten op te eisen.²⁹

Om het potentiële lezerspubliek te evalueren, na te gaan welke fondsen er nodig waren en wat de mogelijke reclame-inkomsten waren, werd in juni 1978 een vragenlijst gestuurd naar 3.000 vrouwen. De 450 ingestuurde antwoorden werden uitgepluisd en geanalyseerd om "de smaak en de kritiek van vrouwen inzake informatie te kennen".³⁰ Na wat aarzelen, werd de titel van het toekomstige tijdschrift gevonden: "We zoeken een titel die de vrouwen niet verdeelt, die niet meteen een stempel op ons drukt en die zowel amusant als sympathiek klinkt."³¹ Het werd *Voyelles*, dat verschillende facetten had: het verwees naar "vrouwen van het alfabet" ('voyelle' is klinker), het is het omgekeerde van 'elles voient' (zij zien), de 'elles' kon extra zichtbaar worden gemaakt in het logo, en "het doet denken aan 'voyou' [kwajongen, deugniet], waarvan het wat agressieve kantje ons wel bevalt".³² Een eerste fondsenwerving bracht vrij gemakkelijk de 100.000 frank bijeen die nodig was voor de enquête en voor het nulnummer, een broodnodig visitekaartje bij de zoektocht naar geld en advertenties. Dat nulnummer verscheen in december 1978.

Illustratie 52. De ploeg van *Voyelles* stelde zich in 1978 voor aan het publiek. Op de 1ste rij: Anne-Marie Trekker (met baby), Véronique Vercheval en (achter haar) Jeanne. Achteraan, van links naar rechts: Viviane Bolland, Françoise Vercheval, Martine Frère, Suzanne Van Rokeghem, Brigitte Baptista, Marie Denis, Annick Maté.

Het trio schakelde vervolgens een versnelling hoger en richtte op 31 juli 1979 een coöperatieve uitgeverij op die aandelen van 25.000 frank uitgaf. Anne-Marie Lizin, Betty Le Hodey, Eliane Stas de Richelle (Marie Denis), Jeanne Vercheval en Suzanne Van Rokeghem waren de bestuurders. Deze keer kwamen er substantieel meer middelen binnen, zo'n 800.000 frank. Maar dat was nog steeds slechts een derde van wat er nodig was. Jeanne Vercheval herinnert zich de bijzonder efficiënte aanpak van Jacqueline Aubenas-Bastié, die haar gelijke niet had in de fondsenwerving: *"Jacqueline Aubenas was heel efficiënt in het zoeken van fondsen (...). Ze organiseerde lunches bij haar thuis waarop wij over het project Voyelles kwamen spreken."*³³

De leden van de coöperatie, van wie er veel in Brussel woonden, waren uit erg verschillende milieus afkomstig: de grootindustrie, zoals Antoinette Boël³⁴ of Betty

Le Hodey,³⁵ de productie van luxehandwerk, zoals barones Solange Schwennincke-Hanssens,³⁶ uit politieke families ...

Leden van de coöperatieve vennootschap Voyelles

Jacqueline Aubenas, Sonia Berryer, France Bisqueret, Antoinette Boël, Françoise Boon, Janie Chaidron, Marie Denis, Amélie d'Oultremont, Marlise Ernst-Henrion, Nadine Hirsch-Kaufmann, Anne-Marie Lizin, Antoinette Spaak, Suzanne Van Rokeghem, Jeanne Vercheval, Mevr. J. Claeys, M.J. Claeys, Anne de Clippel, Mevr. Devos, Catherine Gernay, Patricia Lapage, Betty Le Hodey, Francine Léonard, Jacqueline Mayence, Sarah Nacar, Renée Richard, Roland Michel, Solange Schwennincke, Liliane Van Gehuchten, Sonia Van Laer, Dominique Estenne.

Alhoewel het ingeschreven kapitaal nog steeds niet volstond, besliste het directiecomité om toch met het avontuur van start te gaan.³⁷ Naast de drie oprichtsters, was er een redactiecomité dat een wisselende samenstelling kende. Er waren talrijke medewerksters op losse basis, al naargelang de thema's die aan bod kwamen. Er doken 'oudgedienden' van de *Cahiers du GRIF* op, onder wie Jacqueline Aubenas, Anne-Marie Trekker, Eliane Boucquey, Françoise Collin, Hedwige Peemans-Poullet ... maar ook vrouwen die in de media werkten en van wie sommigen aan het begin stonden van een mooie carrière: Colette Braeckman (*Le Soir*, *Le Monde diplomatique*), Christine Laurent (*Journal et Indépendance*, *Le Peuple*, *Le Vif/L'Express*), Françoise Zonemberg (*Le Soir*), Bibiane Godfroid (het journaal van RTL-TV1, Canal+, TF1, M6), Marie-Claire Blaimont (*Le Soir*), Dominique Burge (RTBF). Daarnaast waren er beroepsfotografes zoals Véronique Massinger, Evelyne Gondry en de dochter van Jeanne Vercheval, Véronique, die zich ten volle engageerde in *Voyelles*, "en twee mooie carrièremogelijkheden liet schieten³⁸ (...) om zich te wijden aan het beroep van fotojournaliste, al kende ze daarvan de kwetsbaarheid. Zij werd dus fotografe en lay-outassistente en deed zo ervaring op met het uitgeverswerk die later van grote waarde zou zijn voor de Archives de Wallonie."³⁹ De public relations werden verzorgd door Amélie d'Oultremont, die later uitvoerend voorzitter werd van Fortis Foundation Belgium, dat gespecialiseerd is in bedrijfsmecenaat. Marlise Ernst-Henrion gaf juridisch advies; Dominique Estenne, een juriste gespecialiseerd in bedrijfsrecht die later voorzitter werd van de commissie vrouw en bedrijfsleven

van de Conseil des Femmes Francophones de Belgique (CFFB), stond mee in voor het beheer ... Deze niet-exhaustieve opsomming toont dat het verwijt van amateurisme dat al eens viel, niet terecht was.

De lancering van het eerste nummer, op 10 september 1979, ging gepaard met een tentoonstelling in het Maison de la Francité in Brussel en in Galerie Camomille in Elsene.⁴⁰ Bij de voorstelling van het nieuwe tijdschrift in het stadhuis van Charleroi, erkende Jeanne *"dat het van stoutmoedigheid getuigt, op een moment dat de pers er overal zo slecht voorstaat, maar we zijn van mening dat alles mogelijk is als je gelooft in wat je doet. Voyelles wil een vrouwentijdschrift voor Franstalig België zijn, en niet voor Brussel, zoals bij veel publicaties vaak het geval is. Er is evengoed cultuur te vinden in Charleroi, Namen, Bergen, Luik als in Brussel."*⁴¹ Het eerste nummer, gedrukt op 30.000 exemplaren, won meteen de sympathie van vrouwenorganisaties en van heel wat prominenten.⁴² Er was zelfs een herdruk op 4.000 exemplaren nodig.

Illustratie 53. *Voyelles* bij het inbinden, 1982.

Jeanne was enthousiast. In eerste instantie betekende *Voyelles* voor haar continuïteit in de feministische actie: “*Het feminisme is niet enkel een lange klaagzang van vrouwen, het is ook en vooral een revolutie in de manier van denken, in de cultuur; een revolutie die ieder van ons beleeft in haar dagelijkse leven, op het werk, in haar lichaam, in haar hart. Het feminisme is niet dood en niet ziek. Het feminisme heeft zijn plaats in de strijd voor een meer gelijke samenleving.*”⁴³ Maar *Voyelles* deed ook een ruimere ambitie ontstaan: “*Voor mij is Voyelles iets anders, ik heb grootse ideeën, mijn ogen zijn groter dan mijn maag!*”, vertrouwde ze Marie Denis toe.⁴⁴ Die ‘grootse ideeën’ lichtte ze daarna toe: een maximum aan informatie bijeenbrengen om een geschiedenis van de vrouwen te schrijven.⁴⁵

Het idee om documentatie over vrouwen bijeen te brengen, hing in de lucht. Aan Vlaamse zijde opende RoSa op 26 oktober 1978 de deuren.⁴⁶ Het was eerst in Vorst gevestigd, daarna in Schaarbeek. Aan Franstalige zijde begon Université des Femmes een bibliotheek, die later de naam Léonie La Fontaine kreeg. En in 1980 startte ook de vzw l’Une et l’Autre, die als voornaamste doel had om *Voyelles* te ondersteunen, met een eigen documentatiecentrum. Het publiek kon er de fotocollectie en de verzameling audio-opnames raadplegen. In november 1981 lanceerde dit centrum een persoverzicht vanuit vrouwelijk perspectief.⁴⁷ L’Une et l’Autre gaf in samenwerking met *Voyelles* ook drie boeken uit: *Les Oiseux* (1980), een stripverhaal getekend door Chayé,⁴⁸ *Dis Marie ... c’était comment rue du Méridien 79?*, een geschiedenis van het Brusselse vrouwenhuis door Marie Denis (1980), en *Le récit de Nelly* door Aline Nève (1982). Daarnaast stelde l’Une et l’Autre dossiers samen waaruit *Voyelles* materiaal putte. Jeanne Vercheval verzamelde met name informatie over het leven van vrouwen in Wallonië. Ze kreeg daarvoor de steun van de vrouwencommissie van het Maison de la Culture van Charleroi, waar ze vrouwen ontmoette die aan het hoofd stonden van heel verschillende lokale verenigingen, journalistes (Christine Laurent, Marie-Claire Blaimont, Françoise Zonemberg ...), een fotografe (Marie-Paule Lemaire), de conservatrice van het glasmuseum (Michèle Thiry-Cognioul) ... Deze vrouwen vormden een kleine werkgroep, en uit hun interesses en de thema’s die ze aandroegen, ontstond een dossier over Charleroi.⁴⁹ Er volgden gelijkaardige dossiers over andere steden: Namen, Brussel, Luik, Doornik, Binche, Voeren ... en zo werd geleidelijk aan een omvangrijke documentatie verzameld (persknipsels, foto’s, interviews ...) waaruit de rubriek “Vivre à ...” in *Voyelles* zou putten.

Een nieuwe vorm van journalistiek

Voyelles is atypisch en niet in een hokje te plaatsen. De originaliteit van het tijdschrift lag vooral in het feit dat het “een initiatief van vrouwen is. Het wordt bedacht, geschreven, geïllustreerd, beheerd door een ploeg vrouwen. De keuken hangt er samen met politiek, psychologie met het sociale, mode met economie, het huis met de wereld. Zoals in het dagelijkse leven, zoals in onze vrouwenlevens. *Voyelles* zal niet triest zijn en niet ‘euforiserend’. Het zal zijn zoals de vrouwen van onze tijd, dynamisch, levend.”⁵⁰ Het nieuwe magazine wilde de vrouwen – alle vrouwen – bevrijden uit de stereotypes waarin ze gevangen zaten. In de eerste oproep voor fondsen schreef Jeanne Vercheval: *“We houden van vrouwenbladen omdat ze enkele uren ontspanning brengen ... Maar steeds meer vrouwen hebben er een hekel aan dat ze zo futiel zijn, dat ze vernederende reclame aanvaarden, dat ze niet met ons mee zijn geëvolueerd en zelfs, in enkele gevallen, de evolutie in de situatie van vrouwen afremmen.”*⁵¹

Als informatieblad voor vrouwen stond *Voyelles* nooit onverschillig ten opzichte van maatschappelijke kwesties, dat was zelfs merkbaar in de ‘traditionele’ rubrieken. Mode kwam bijvoorbeeld op een andere manier aan bod dan in de damesbladen. Het vrolijke en inventieve karakter ervan nodigde uit om ontwerpsters te interviewen, maar het thema liet ook toe om over textielarbeidsters te schrijven,⁵² over hun werkomstandigheden en over de sociale conflicten die overal in de confectie losbarstten (bij Salik – jeans – of in Binche).⁵³ De rubrieken kunst, cultuur, wetenschap ... boden een podium aan schrijfsters, cineastes, actrices, fotografes, filosofes ... Politiek draaide rond de aanwezigheid van vrouwen in de besluitvorming, met dossiers over ‘machtige vrouwen’ en portretten van politicae. Het tijdschrift nam ook stelling vóór het vreemdelingenstemrecht,⁵⁴ en nam berichten uit het buitenland op. Zelfs de niet-redactionele pagina’s hadden een feministische ondertoon: de autorubriek bevatte zowel nuttig advies over hoe ‘s ochtends bij koud weer te starten,⁵⁵ als artikels over de vrouwen in de Parijs-Dakarrally.

De humor die het nieuwe feminisme zo graag hanteerde, was dankzij de tekeningen van Chayé nooit ver weg. In plaats van de vroegere spot kwam er een ironische knipoog, zoals in deze vacature die het verbod op discriminatie omzeilde: “Gezocht: metselaar(ster) van meer dan 80 kilo die in ontbloot bovenlijf kan werken”!

Tot slot bevatte elk nummer een dik dossier, de *Dossiers de l'Une et l'Autre*, onder de titel "Vivre à ...". Jeanne Vercheval, die verantwoordelijk was voor de regionale contacten, werkte erg actief mee aan het onderzoek daarvoor, dat telkens onder leiding van een journaliste gebeurde. Ze mobiliseerde vroegere Marie Mineur of schakelde haar netwerk in, haar contactpersonen in de fabrieken in haar streek.⁵⁶ Ook interviews die eerder niet waren gebruikt voor *Het rode boekje van de vrouw(en)* kregen een plaats. Het overgrote deel van de enquêtes ging over een regio of stad, maar soms stond een bepaalde problematiek centraal, zoals in "Vivre avec ... le nucléaire", dat de kerncentrales van Tihange, Chooz en Doel behandelde en de gevolgen voor de gezondheid van de omwonenden.⁵⁷ Het dossier "Vivre dans les Fourons" (Leven in Voeren) liet niet alleen toe om voor het eerst vrouwelijke landbouwers aan het woord te laten,⁵⁸ maar ook om de communautaire problemen te analyseren.⁵⁹ Jeanne Vercheval hanteerde een vrij poëtische stijl waaruit empathie sprak voor haar regio, die werd getroffen door de economische achteruitgang.⁶⁰ In kleine momentopnames vatte ze zowel angst als hoop: *"Het is een zonnige vrijdag. De mensen hebben hun stoelen buiten gezet (...). Zullen we een 'no man's land' worden, een doorgangsgebied, een verlaten magazijn? Mijn streek ligt vol 'mooie' industriële ruïnes, een nieuwe archeologie probeert ze te klasseren. Het is warm. Ik voel de doffe slagen van de fabriek van Thiriau in m'n lijf. De rode zon zakt langzaam achter de terril. Het doet me denken aan een schilderij van Pierre Paulus ... De staking."*⁶¹

Naast dat soort onderzoek, was Jeanne Vercheval ook betrokken bij dossiers die collectief tot stand kwamen (over abortus, over politiek) en verzamelde ze onophoudelijk getuigenissen van en over vrouwen. Haar aanpak en teksten getuigen van haar trouw aan haar vroegere engagementen: vrouwenstakingen en sociale conflicten, feministische verzuchtingen, vrouwen in mannenberoepen, het conflict Israël-Palestina ...

Tot slot was er de wil om een vrouwelijk publiek te laten kennismaken met kunst en letteren, en om vrouwelijke kunstenaars bekend te maken. Die vertaalde zich heel concreet in de tentoonstellingen die elke verjaardag van het tijdschrift vergezelden. In september 1980 werd het eenjarige bestaan gevierd met een tentoonstelling van werk van grafische artiesten en tekenaarsters in de lokalen van de Algemene Spaar- en Lijfrentekas (ASLK) in Brussel. Voor haar tweede verjaardag zette *Voyelles*, in samenwerking met Photographie Ouverte,⁶² een fotowedstrijd op touw. Op 2 september 1981 werden de foto's van de 19 laureates in een warme en gemoedelijke sfeer voorgesteld in Brussel.⁶³ Twee dagen later was het feest in Hoei, waar Galerij Juvénal de resultaten tentoonstel-

de van de enquête die l'Une et l'Autre aan het stadje had gewijd.⁶⁴ En tot slot was er op 11 september in Charleroi de opening van de tentoonstelling "Femmes photographes", waarmee de Galerie du Musée de la Photographie het nieuwe seizoen inzette. Al deze initiatieven hadden veel succes.⁶⁵

Het einde van *Voyelles*

De verjaardagsfestiviteiten gaven de indruk dat alles goed ging, maar in realiteit was de toestand zorgwekkend. *Voyelles* mocht dan wel een vrij goede verspreiding kennen voor de Franstalige Belgische markt (14.300 abonnementen, een geschat lezerspubliek van zo'n 40.000 mensen), de financiële situatie was al snel precair. Een eerste waarschuwing kwam er reeds op 18 april 1980: in een brief aan Jeanne Vercheval en Suzanne Van Rokeghem gaven Nadine Hirsch en Dominique Estenne te kennen dat op basis van de rekeningen moest worden beslist tot de opheffing van de vennootschap. Ze namen ontslag uit *Voyelles*.⁶⁶ Op 20 november 1980 besliste het bestuurscomité om de lonen van de medewerkers te verlagen en af te stemmen op de inkomsten, het geleverde werk of de opgenomen verantwoordelijkheid. Er moesten nieuwe vennoten worden aangezocht: het was absoluut noodzakelijk om bijkomende middelen te vinden.

Illustratie 54. Suzanne Van Rokeghem en Jeanne Vercheval vieren de eerste verjaardag van *Voyelles*, 1981.

De oplage en de verspreiding bleken onvoldoende aantrekkelijk voor de adverteerders. Eén voor één trokken ze zich terug, ook al omdat er zich nieuwe en meer rendabele publiciteitskanalen aandienden, met name bij de RTBF-radio en -televisie. Vanaf november 1981 namen de inkomsten uit reclame een snelle duik.⁶⁷ De situatie was catastrofaal geworden. Op 23 maart 1982 schreef Jeanne Vercheval haar ongerustheid en ontmoediging neer in een brief aan een vriendin: *"Ik ben verschrikkelijk bang voor de toekomst. Zin om te huilen – of om te breken."*⁶⁸ Op 26 maart 1982 besliste de algemene vergadering van de coöperatieve om de boeken neer te leggen. Daarop werd ook de vzw l'Une et l'Autre opgeheven, maar Jeanne kreeg gedaan dat het personeel en de documentatie werden overgedragen naar een nieuwe feitelijke vereniging: de Archives de Wallonie.⁶⁹

Tijdens de laatste maanden waarin het tijdschrift verscheen, werden er nog enkele reddingspogingen ondernomen. In de lente van 1982 waren er contacten met dissidenten van *F-Magazine* om een nieuw Frans-Belgisch blad te starten, *F-Magazine/Voyelles*. Op 28 mei van dat jaar werd er in Parijs onderhandeld met Martine Bannamy, voormalig uitgeefster van *F-Magazine*.⁷⁰ In de zomer van 1982 maakte *Voyelles* haar moeilijke situatie publiek, maar als we mogen afgaan op de titel van het editoriaal was er toen nog een sprankeltje hoop: *"Gaan we naar een nieuwe Voyelles?"*: *"Dit zomernummer hebben we niet met ons gebruikelijke enthousiasme voorbereid (...). Het derde jaar van ons bestaan zit er bijna op. In die drie jaar hebben we – druppel per druppel, dankzij een spaarzaam beheer – het kapitaal opgebruikt dat sympathiserende vrouwen en mannen inbrachten om dit tijdschrift te beginnen (...). Tijdens die drie jaar (...) lag onze verspreiding tussen de 7.000 en de 17.000 exemplaren."*⁷¹

Het mislukken van de onderhandelingen met uitgeverij Dupuis, die eerst geïnteresseerd leek, luidde definitief het einde van het maandblad in. In september 1982 schreef Jeanne ontmoedigd aan Marie Denis en Suzanne Van Rokeghem: *"Ik zal de laatste zaken van Voyelles regelen om op een goede manier uit de impasse te geraken. Daarna denk ik dat ik een eigen weg moet inslaan, met of zonder jullie. Ik wil anders leven, minder gestresseerd, en ik wil vooral niet de 'gegijzelde' zijn van een persoon of een groep."*⁷² Het laatste nummer verscheen in oktober 1982. Het avontuur had drie jaar geduurd.

De oorzaken van de mislukking waren complex en hadden niet alleen met het commerciële falen te maken – al was dat een doorslaggevend element. Het redactie-

Illustratie 55. Jeanne Vercheval (midden) en Suzanne Van Rokeghem (rechts) tijdens een reportage van de RTBF in de kantoren van *Voyelles*.

team had een opmerkelijk staaltje van doorzettingsvermogen getoond, ondanks enkele momenten van ontmoediging. Dat er voortdurend een beroep moest worden gedaan op vrijwilligerswerk en dat de medewerksters niet correct (of helemaal niet) werden betaald, leidde tot spanningen en het vertrek van mensen. Het meest delicate – en moeilijke – aspect bleek het aansturen van personeel dat niet altijd bereid was “om evenveel tijd en energie te investeren in dit werk als wij”.⁷³ Er mag ook niet worden vergeten dat de gehanteerde werkmethode erg vermoeiend was: vanuit dezelfde kritische ingesteldheid die de *Cahiers du GRIF* kenmerkte, werden alle artikels en advertenties in groep besproken. “Hebben we het recht om op de voorpagina een geslaagde vrouw te zetten, zelfs al houden we niet erg van wat ze doet? (...) om onze stem te lenen aan vrouwen die deeltijds werk ophemelen omdat het hen tijd geeft om te leven, terwijl wij weten dat het een hypotheek legt op hun professionele toekomst?”⁷⁴ Het zelfonderzoek ging alsmaar door: “Bij *Voyelles* sprak niets voor zich; alles kon in vraag worden gesteld en werd dat ook.”⁷⁵

Het tijdschrift weigerde ook elk politiek etiket, wat in het verzuilde België gedurfd was. In een brief aan Jeanne Vercheval zeiden Marie-Claire Blaimont, Christine Laurent, Marie-Paule Lemaire, Michèle Thiry en Marie-Annik Sion dat ze zich niet langer in de te ‘algemene’, pluralistische opzet van *Voyelles* konden herkennen: “We denken niet

dat het mogelijk is om socialisten, liberalen, ecologisten, feministen te bereiken en te betrekken als je zelf noch socialist, noch ecologist, noch feminist bent.”⁷⁶ Ze vonden ook dat tegenover elk werk een loon diende te staan, omdat het project anders elitaire kantjes kreeg en andere tijdschriften oneerlijke concurrentie aandeed.

Voyelles ontstond bovendien in een context van diversificatie en groei bij de damesbladen, en het kreeg dus te maken met nieuwe concurrenten. Paradoxaal genoeg noopte de formule die *Voyelles* had uitgedacht traditionele bladen als *Femmes d'aujourd'hui* om hun inhoud te moderniseren en om zich opnieuw te positioneren, waardoor ze meer succes kenden. In de jaren 1980 begonnen damesbladen zich naar specifieke leeftijdsgroepen te richten (*Biba*, 1980), terwijl er onder feministische druk populaire kwaliteitsbladen ontstonden als *Prima* (1982) en *Femme actuelle* (1984). Ook in andere landen verdwenen opiniebladen voor vrouwen, tijdschriften die net als *Voyelles* hadden geprobeerd “om alle vrouwen te bereiken, feministes of niet”. In Frankrijk genoot *F-Magazine* nooit echt de gunst van de adverteerders, ook al werd het op 200.000 exemplaren gedrukt en kon het prat gaan op medewerksters met naam en faam (Michèle Cotta, Anne Sinclair, Christine Ockrent ...).⁷⁷ In Québec had *La Vie en rose* een gelijkaardig profiel als *Voyelles*: het kreeg met dezelfde moeilijkheden af te rekenen en verdween na vier jaar.

Jeanne Vercheval vraagt zich nog steeds af of de opheffing wel de juiste beslissing was: hadden ze moeten doorzetten?, lenen? “*We zijn begonnen met 800.000 frank, dat is niets. We hebben het toch drie jaar volgehouden, dat is lang. Uiteindelijk komen we ook vandaag nog, zelfs in het buitenland, mensen tegen die zeggen: ‘ach Voyelles, dat was zo goed’. Misschien hadden we met de lancering moeten wachten tot we meer geld hadden. En eens gestart, was het misschien mogelijk geweest de publicatie overeind te houden door schulden aan te gaan?*”⁷⁸ In 1982 was de ploeg evenwel duidelijk ten prooi aan een collectieve burn-out.

Veerkracht

“*Een feministe kan andere dingen doen dan over vrouwen praten.*”⁷⁹ Deze uitspraak van Jeanne Vercheval illustreert goed dat haar feminisme vrouwen niet opsloot in een ghetto van louter ‘vrouwendoelstellingen’. Het was integendeel een manier om de samenleving diepgaand te veranderen. “*Deze Carolo is een spelbreekster en verdedigt de zaak van haar gelijken (de vrouwen dus) maar ook van de meest nederigen en stemlozen.*”⁸⁰

Terwijl ze volop bezig was met *Voyelles*, had Jeanne nog meer ijzers in het vuur: ze was immers ook betrokken bij initiatieven van haar man. Hier begint de geschiedenis van een militant koppel. Van een militant gezin zelfs, gezien de betrokkenheid van hun dochter Véronique. Jeanne en Georges keken en kijken op dezelfde manier naar de wereld en hechten veel belang aan cultuur en aan de bewaring van erfgoed. Dat is wat hen in hun jonge jaren had samengebracht, in de Academie voor Schone Kunsten van Charleroi. Dat is wat hen allebei hielp om dromen te realiseren die ze sinds lang koesterden en voedden, en die naar de eeuwwisseling toe werkelijkheid zouden worden: de Archives de Wallonie voor Jeanne (1983), het Musée de la Photographie voor Georges (1987). Complementaire verwezenlijkingen die onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Na de mislukking van *Voyelles* was de stemming nochtans bedrukt en kende het gezin ook financieel moeilijke tijden: *“Georges had zijn functie van docent aan La Cambre opgegeven om – als vrijwilliger – het fotografiemuseum op te starten! Ik werkte een beetje voor Le Journal et Indépendance, waar Christine Laurent hoofd-redactrice van was geworden (...). Ze had me belast met de rubriek tentoonstellingen. Dankzij haar kreeg ik de kans om als persattachée bij het Europees Parlement te werken. Gedurende zes maanden heb ik er gewerkt met Ernest Glinne, Anne-Marie Lizin en Raymonde Dury.”* Interessant werk en, mooi meegenomen, *“veeleer goed betaald”*.⁸¹

De Archives de Wallonie

De Archives de Wallonie kwamen tot stand in 1983, voortbouwend op de enquêtes en reportages die de vzw l’Une et l’Autre geduldig had uitgewerkt voor *Voyelles*. Maar het idee leefde al langer. *“De geschiedenis van de Archives de Wallonie begint eigenlijk in 1972”*, schreef Jeanne, *“toen Georges Vercheval zijn ‘23 Terrils’ redigeerde, een portfolio met 23 originele foto’s, die verscheen in 30 exemplaren en met een tekst die ik had geschreven onder het pseudoniem Jeanne Ruchet.”*⁸² Ze beschouwde de terrils als een patrimonium, drukte haar gehechtheid uit aan het landschap van haar kindertijd en gaf lucht aan haar woede over de financiële speculaties van kandidaat-uitbaters: *“Terril van m’n kindertijd, bij opbod verkocht zonder profijt voor wie hem heeft opgericht ... – mij mijn terril afnemen, dat is verraad plegen aan mijn grootvaders, aan mijn ooms die zijn gedood door de mijn, dat is me de erfenis van mijn vader ontnemen.”*⁸³

Wat moest er gebeuren met de terrils? Waarom moesten ze worden bewaard? De vernietiging ervan betekende niets meer of minder dan het uitgommen van een volledige episode uit de economische geschiedenis van Wallonië, en van een belangrijk element van de sociale achtergrond van de streek. Het zou ook de reflectie over het economische herstel van de regio en over ruimtelijke ordening in de kiem smoren. Jeanne Vercheval bracht een persoonlijke en affectieve toets aan: *“Voor mij zijn de terrils vooral de herinnering aan wandelingen in volle natuur en beschut tegen blikken, als verliefd meisje. Maar het is ook die specifieke en unieke vegetatie. Ik hou van de terrils met hun kegelvorm omwille van hun perfectie en sensualiteit. De terrils zijn het enige spoor dat ons rest om de geschiedenis uit te leggen; nog los van hun ecologische belang zijn ze het geheugen van een mijnstreek.”*⁸⁴

Het koppel Vercheval nam deel aan de protestbewegingen die zich in de mijnstreken organiseerden. In 1976 richtten ze met Bernard Josse, Chantal Lemal-Mengeot en Franco Meraglia de Groupe de Défense des Terrils op. Hun mobilisatie maakte de overheid ontvankelijk voor de kwestie en leidde tot de bescherming van heel wat terrils, als getuigen van het industriële verleden en als natuurgebied. In 1978 gaven Jeanne en Georges bij Editions Ouvrières *Terrils* uit, de eerste in een reeks collectieve en militante publicaties waarvan Jeanne de coördinatie verzorgde.⁸⁵ Het boek begeleidde een tentoonstelling die Georges organiseerde in het Koninklijk Museum van Mariemont en die een jaar later werd overgenomen in het karmelietenklooster in Mont-sur-Marchienne. Het boek was eerst opgezet als een verzameling foto's, maar werd verrijkt met een geschiedenis van de steenkoolmijnen, bijdragen van dichters, schrijvers, ecologen en agronomen, en getuigenissen van oud-mijnwerkers. Enkele daarvan werden door Franco Meraglia en Jeanne verzameld – wat haar toeliet om de herinneringen van haar vader, Emile Vervoort, vast te leggen. Jeanne stuurde meer dan 50 medewerk/st/ers aan, onder wie een vroegere Marie Mineur, Rosalba Baras-Comando, en Marie Denis.

Het succes van *Terrils*⁸⁶ moedigde Georges en Jeanne aan om verder te gaan op hun elan. Er werden andere publicaties gepland, nu in het kader van de Archives de Wallonie, “een vrijwilligersvereniging van fotografen en journalisten die het verlangen deelden om ‘vandaag het fotografische archief voor morgen te vormen’”.⁸⁷ De Archives de Wallonie maakten daarbij gebruik van het eerdere werk van de vzw l'Une et l'Autre en van *Voyelles*. Dankzij de inspanningen van Véronique Vercheval, die er als fotoreporter had gewerkt en die zich van 1983 tot 1999 (merendeels belangeloos) inzette voor de Archives de Wallonie, kon de grote fotocollectie van het ter

ziele gegane tijdschrift worden gerecupereerd.⁸⁸ Die bevat prachtige beelden van fabrieksarbeidsters, werkende vrouwen, werkloze vrouwen, staaksters, ondernemers, politicae. “*Het is dankzij de vrijwillige inzet van vier mensen, drie fotografen en ikzelf, dat de Archives de Wallonie zijn vleugels kon uitslaan.*”⁸⁹ In 1984 werd de vereniging erkend als centrum voor permanente vorming. Er kwam een (kleine) subsidie en er kon personeel worden aangeworven.⁹⁰

Een collectie als getuige van een streek

Het sprak voor zich dat de eerste uitgaven van de Archives de Wallonie waren gewijd aan de sectoren die de welvaart van de streek hadden uitgemaakt: glas, ijzer, steenkool. *Verreries en Wallonie* (1983) was bijna volledig gebaseerd op onderzoek dat was gedaan voor *Voyelles*.⁹¹ Jeanne, die de interviews had bijeengebracht en een overzicht van de economische situatie had geschreven, coördineerde de publicatie en schreef het voorwoord; Georges Vercheval had de artistieke leiding. *Les sidérurgistes* (1984; heruitgave in 1989), “*een boek van geweld en tederheid dat de vergeteldheid trotseert*”,⁹² was opnieuw het werk van het koppel Vercheval: zij de coördinatie, hij de artistieke leiding. Op de achtergrond speelde sociale geschiedenis, want “*een foto is niet alleen een kunstwerk. Ze is ook een sociale praktijk. Ze is net zozeer een zoektocht naar de waarheid.*”⁹³ Bij *Roton, dernier charbonnage de Wallonie* (1985) was ook Rosalba Baras-Comando betrokken.

Natuurlijk kreeg ook de geschiedenis van de steenkoolmijnen aandacht,⁹⁴ met het accent op de drama's die er zich afspeelden (de ramp in Bois du Cazier, 1956) en op de veranderingen in het beroep: “*De evolutie in de levensomstandigheden van de mijnwerkers, bekken per bekken, van het verplichte werkboekje over de naoorlogse euforie met de 'steenkoolslag' tot de strijd om de sluitingen*”.⁹⁵ De familiegeschiedenis van Jeanne schemerde er doorheen via het silhouet van grootvader Vervoort: Emile Chavepeyer had hem in 1927 gefotografeerd, toen hij terrilopzichter was.⁹⁶ De evolutie in de arbeidskrachten leidde vanzelf naar een evocatie van de Italiaanse immigratie.⁹⁷ Het boek daarover combineerde recente foto's met oude beelden die waren ingezameld bij families en daarna toevertrouwd aan de fotografen – merendeels zonen van mijnwerkers, zoals Franco Meraglia. In zijn geheel was het boek “*een groot werk van herinnering dat de pesterijen noch de onmenselijke levensomstandigheden verbergt die de immigranten troffen die aankwamen in het toen weinig gastvrije België (...). Een geheel van beelden dat veel meer zegt dan de langste toespraken.*”⁹⁸

Illustratie 56. Jeanne tijdens een reportage over de Boël-fabrieken, ca. 1983.

Naarmate de publicaties elkaar opvolgden, werden de thema's diverser;⁹⁹ het ging om "een georganiseerd werk met als doel om de activiteit in de verschillende economische sectoren in Wallonië op een systematische maar toegankelijke manier visueel te documenteren. We hebben vooral een fotografisch onderzoek verricht."¹⁰⁰ De zowat twintig publicaties van de Archives de Wallonie waren opgezet als evenveel stukjes van een puzzel waaruit "een fotoboek over Wallonië dat niet nostalgisch is" moest tevoorschijn komen.¹⁰¹ Jeanne stond in voor de coördinatie, en bij de meeste boeken hoorden tentoonstellingen. De klemtoon lag steeds op het sociale, het beleefde, de sociale onrechtvaardigheid. Op die manier groeide doorheen de publicaties een eigen mythologie, "als in een vervolgverhaal, met helden, slachtoffers, winnaars en verliezers, edelen en boerenkinkels, industriebaronnen, een arbeidersaristocratie en ridders van het werk".¹⁰²

Van alle boeken die tijdens die bijna vijftien jaar het licht zagen, gingen er slechts twee specifiek over een vrouw: *Emilienne Brunfaut. Entretiens avec Anne-Marie Lizin* (Archives de Wallonie, 1987) en *Julia Pirotte: une photographe dans la résistance* (Musée de la Photographie, 1994).¹⁰³ Sommige sectoren leenden zich vanzelfsprekend weinig tot foto's van vrouwen, zoals de staalindustrie waar het personeel exclusief mannelijk was en er alleen bij stakingen enkele vrouwensilhouetten opdoken.¹⁰⁴

Maar elders werden vrouwen niet uit het oog verloren. Ze zijn alomtegenwoordig in *La Révolution alimentaire à l'aube du marché européen* (1991) en in *Travailleurs de la santé* (1998). Ze zijn aan het werk; ze zijn te zien op straat, in scholen, gezondheidsdiensten, kleine beroepen, de handel en natuurlijk – niet onverwacht – staan ze op familiefoto's. *Le Pays de Charleroi* (1998) opent emblematisch met de foto van een 'hiercheuse' en sluit af met het portret van een karmelietes in de pandgang van het klooster dat later het fotografiemuseum zou worden.

De publicaties kenden succes, en achteraf wordt dan soms te snel vergeten hoe moeilijk het is om mooie boeken uit te geven, gezien de per definitie hoge drukkosten. Vanaf 1987 bezegelde de symbiose met het Musée de la Photographie, waarvan Jeanne tot 2000 codirectrice was, definitief het gezamenlijke parcours van het koppel Vercheval.

Het fotografiemuseum in Charleroi

Fotografen uitgezonderd, beschouwden velen het fotografiemuseum als een gril van het koppel Vercheval. Voor Georges was het een droom die hij al koesterde toen hij fotograaf was in het Museum van Mariemont. De verwezenlijking ervan was het werk van beiden, vanuit hun gedeelde overtuiging dat foto's belangrijke historische documenten zijn.¹⁰⁵ Het leek een onmogelijk project, maar Jeanne en Georges geloofden er rotsvast in en slaagden er met weinig middelen en veel inventiviteit in om het te realiseren. Onvermijdelijk brengt hun voluntarisme dat van Jeannes vader in herinnering, met zijn herhaalde: *"Wat jullie willen, dat kunnen jullie" ...*

De eerste stap in het museumproject werd in 1979 gezet, met de oprichting van de vzw Photographie Ouverte. Die bracht enkele bevriende fotografen, onder wie Robert Rousseau, directeur van het Paleis voor Schone Kunsten van Charleroi, en vertegenwoordigers van de stad samen. Na het succes van een Eerste Internationale Triennale van de Fotografie in 1981, opende Georges Vercheval met de steun van het stadsbestuur in het centrum van Charleroi de Galerie du Musée de la Photographie. De naam alleen al liet "duidelijk uitschijnen dat het een voorlopige plek was van waaruit een museum zou worden opgericht".¹⁰⁶ Tussen 1981 en 1987 vonden een zestigtal tentoonstellingen plaats in de galerij, terwijl parallel het museumproject vorderde.

Illustratie 57. Enorme taarten illustreren de gastvrije sfeer tijdens de vernissages die Georges en Jeanne Vercheval en hun team in het fotografiemuseum van Charleroi organiseerden.

Georges Vercheval stond voor een enorme uitdaging. Hij werkte onverdroten aan het project, op vrijwillige basis. In eerste instantie had hij slechts enkele medewerkers, daarna sprong Jeanne hem gelukkig bij. Hij zou er overigens bij elke gelegenheid aan herinneren dat de eer de tandem toekwam en hoe vaak zijn steeds energieke echtgenote erin was geslaagd om moeilijke situaties te ontmijnen. "Wat er in het Musée de la Photographie is gerealiseerd, had ik nooit kunnen doen zonder de verbeeldingskracht en hulp van Jeanne."¹⁰⁷ In 1983 schreef Jeanne Vercheval aan Marie Denis: *"Het gebrek aan tijd beangstigt me een beetje ... Ik moet Georges helpen om de zakelijke kant van het toekomstige museum op de rails te zetten. Hij verdrinkt in het werk en de verantwoordelijkheden. Hij heeft niet genoeg ervaring. Dankzij Voyelles heb ik kennis en reflexen inzake management."*¹⁰⁸

Het was ook kwestie van een plaats te vinden voor het museum. De keuze viel eerst op het huis van fotograaf Léonard Misonne.¹⁰⁹ Dat was groot, maar niet groot genoeg,

wat veronderstelde dat er een bijbouw kwam. Schepen van Cultuur en oud-burgemeester van Mont-sur-Marchienne Jean-Pol Demacq¹¹⁰ stelde het karmelietenklooster van Mont-sur-Marchienne voor dat niet meer in gebruik was. Een ideale plek ... maar volledig vervallen. De renovatiewerken dreigden zwaar te worden; Georges en Jeanne raakten verstrikt in een administratieve wirwar. De stad Charleroi, die in financiële moeilijkheden verkeerde, zag uiteindelijk af van de beloofde steun. Daarop klopten ze aan bij de Franse Gemeenschap, die het klooster overkocht van de stad. Vanaf dat moment kreeg het project vorm. De Franse Gemeenschap bevestigde zijn steun en er kwamen subsidies waarmee de collectie werd uitgebreid. Jeanne kwam met het idee om een beroep te doen op BTK-ers en nam in dat statuut niet alleen fotografen en documentaristen in dienst, maar ook schrijnwerkers, metselaars, schilders ... Het erg gemotiveerde team redde het gebouw van de ondergang. De toestemming om het museum te openen werd evenwel keer op keer uitgesteld ... Georges en Jeanne probeerden het toen met een *coup de force*. Ze organiseerden een luik van de Derde Internationale Triënnale van de Fotografie in het karmelietenklooster en kregen naar aanleiding daarvan toestemming om er 'tijdelijk' een deel van hun collecties tentoon te stellen ... Toen "zijn Jeanne en ik er gebleven! We hebben het pand letterlijk gekraakt. We hebben er een kamer ingericht en een keuken/douche en hebben de pers bijeengeroepen om te zeggen: voilà, hier is het!"¹¹¹

Na de officiële inhuulding en opening in 1987, waren er nog dertien jaar en een resem belangrijke renovatiewerken nodig om het museum zijn huidige uitzicht te geven. Enkele losse brieven van Jeanne aan Marie Denis getuigen van de zware bestuurswerkzaamheden, de steeds te krappe budgetten, de vermoeidheid die zich opstapelde. "We hebben de constructie van het museum opgevat als een veldslag die we moesten winnen, tegen een rits wel- of slechtmenende mensen in ... Maar eens het museum 'ingericht', had Georges zijn werkinstrument, wat hem toeliet te produceren. Hij heeft mirakels verricht. Dat is normaal bij de karmelieten ... Wat mij betreft, ik had het onderhoud van het instrument geërfd, het financiële beheer en het personeelsbeleid ..." ¹¹² De Archives de Wallonie en het Musée de la Photographie bundelden vervolgens de krachten en gingen samen. Vanaf 1987 kreeg het museum de beelden die werden gemaakt voor de publicaties. ¹¹³ De vele fotografen die aan de verschillende boeken meewerkten, hielpen de collectie groeien: in 1988 waren er enkele tienduizenden foto's over het leven in Wallonië en Brussel, met de blik vooral, maar niet uitsluitend, op de industrie (ook de landbouw en de voedings- en gezondheidssector kwamen aan bod). In enkele jaren tijd groeide het museum uit tot een unicum, een referentie op wereldvlak, met tentoonstellingen en, in 2011, een collectie van 80.000 foto's en drie miljoen negatieven.

Illustratie 58. Georges en Jeanne in Arles, in gezelschap van Christine Denaeyer en Marc Vausort, de conservators van het Musée de la Photographie, 1995.

Illustratie 59. Naar aanleiding van de tiende verjaardag van het Musée de la Photographie bracht de gedurfde en vrijpostige tentoonstelling *Dérision et Raison* artiesten uit verschillende landen samen om sociale ongelijkheid en artistiek conformisme aan te klagen. Jeanne Vercheval tijdens de vernissage.

Terug 'naar de bron': de geschiedenis van vrouwen in België

Toen Georges in 2000 met pensioen ging en Jeanne werd ontheven van het medebestuur van het museum, knoopte ze weer aan bij haar vroegere projecten. Ze had al lang zin om een geschiedenis van de vrouwen in België uit te geven. Maar in welke vorm? Meteen na het verdwijnen van *Voyelles* dacht ze aan *“een soort encyclopedie van Franstalige vrouwen van vroeger en nu”* op basis van de documentatie die voor het tijdschrift was bijeengebracht: *“Nu het tijdschrift is afgelopen, moeten we de kennis die we opbouwden gebruiken om een ingekorte versie te publiceren van wat Voyelles zou hebben gebracht over de vrouwen, hun leven, hun verzuchtingen, hun streek – als we er de financiële middelen voor hebben.”*¹¹⁴ Maar de zorgen die de opheffing van het tijdschrift meebracht en het uiteenvallen van het team lijken de bovenhand te hebben gekregen, al stond het idee reeds in de steigeren.

Het jaar erop was er weer sprake van een boek: *“Ik zou dat werk over de vrouwen graag realiseren en het is inderdaad dringend. We zouden het samen moeten doen, jij [Marie Denis], Suzanne [Van Rokeghem] en ik. We zijn zo ‘complementair’ voor dat soort werk.”*¹¹⁵ Jeanne was nochtans niet betrokken bij de eerste historische evocatie van de tweede feministische golf, *Le féminisme est dans la rue*, die Marie Denis en Suzanne Van Rokeghem in 1992 schreven. De zin was er wel, maar ze had in die periode haar handen vol aan de Archives de Wallonie. Ze liet haar boekproject evenwel niet los. Het rijpte gewoon verder, op het achterplan van al haar activiteiten.

Er diende zich een gelegenheid aan toen de Belgische Vrouwenraad in 2005 zijn eeuwfeest vierde en Christiane Labarre, vicevoorzitster van de Conseil des Femmes Francophones de Belgique, Jeanne aansprak met de vraag om een portrettengalerij te maken: *“Honderd vrouwen voor de 100 jaar van de Belgische Vrouwenraad”*. Jeanne wilde er Suzanne Van Rokeghem bij betrekken; ze bekende *“bedeesd [te zijn] om te schrijven ... Suzanne spaart me nooit, en dat stelt me gerust, met haar heb ik het gevoel een goed team te vormen.”*¹¹⁶ Maar die honderd portretten droegen niet echt Jeannes enthousiasme weg. Het project was te conventioneel, het miste sociale bewogenheid: *“Waar zit daarin m'n linkse hart?”*, vroeg ze zich af.¹¹⁷ Luc Pire, die was aangezocht voor de uitgave, was degene die haar voorstelde: *“En waarom geen vrouwengeschiedenis van België die zou verschijnen voor 175 jaar*

onafhankelijkheid?”. Jeanne riep de hulp in van Jacqueline Aubenas. Marie Denis gaf aanmoedigen en veel goede raad, ondanks haar wankele gezondheid (ze overleed in 2006, enkele weken voor het boek verscheen).

Het mooi uitgegeven boek was een succes en kende een goede verkoop in de boekhandel. Het vulgariseert zowel het materiaal dat de auteurs hadden verzameld als de kennis die wetenschappelijk onderzoek had opgeleverd. Het illustreert op bijzonder knappe wijze de Belgische vrouwengeschiedenis en is het tastbare en mooie resultaat van het doorzettingsvermogen waarmee Jeanne Vercheval de puzzelstukken voor dit project bijeenbracht.

2006 was een feestjaar voor Jeanne Vercheval: ze kreeg de prijs Bologne-Lemaire voor het geheel van haar werk en werd uitgeroepen tot Waalse van het Jaar. Jeanne droeg de prijs met een knipoog op aan de gelijkheid van vrouwen en mannen en maakte van de gelegenheid gebruik om, rechtuit als altijd, een kleine steek te geven richting antifeministen: *“Waalse misogynie bestaat, ik zou willen dat deze prijs ten goede komt aan alle vrouwen die daartegen vechten.”*¹¹⁸

- ¹ Interview JVV, 28/10/2010.
- ² Idem.
- ³ Idem.
- ⁴ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁵ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁶ Privéarchief JVV: diverse nota's en briefwisseling.
- ⁷ S. Van Rokeghem, "'Voyelles'. Née de père inconnu et de mères multiples" in: L. Courtois, F. Rosart en J. Pirotte (red.), *Femmes des années 80 ...*, op. cit., p. 217.
- ⁸ M. Rémy, *Comment les femmes sont vues*, Brussel, GERFeS-ULB, 1994, p. 7.
- ⁹ S. Van Rokeghem, "'Voyelles' ...", op. cit., p. 217.
- ¹⁰ M. Rémy, op. cit., p. 17.
- ¹¹ Privéarchief JVV: briefwisseling. Suzanne Van Rokeghem verbleef ongeveer drie jaar in Engeland, waar haar man stage liep voor een specialisatie geneeskunde.
- ¹² Françoise Magis, geboren op 15 mei 1942, echtgenote van Paul Vercheval. Als studente animeerde ze een filmclub en verzorgde ze lezingen en debatten in de jazzclub die haar man had opgericht. Ze was ook een actieve bewoner van het gemeenschapshuis in de Gillonstraat. Later werd ze filmproducente (cinema en televisie) en vanuit dat werk leverde ze belangrijke steun bij het op poten zetten van *Voyelles*.
- ¹³ Op de hulp van Willy Claeys komen we later in dit hoofdstuk terug.
- ¹⁴ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ¹⁵ Al deze informatie komt uit het privéarchief van JVV.
- ¹⁶ Anne-Marie Trekker, licentiate sociale wetenschappen (ULB), maakte haar licentieverhandeling over alleenstaande moeders (uitgegeven bij *Vie Ouvrière* in 1972). Van 1975 tot 1981 was ze hoofdredactrice van het weekblad *4 Millions 4* en werkte ze mee aan *La Revue nouvelle* en *Le Ligueur*. Ze werd communicatieadviseur bij het Ministerie van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest (1989) en wijdt zich sinds haar pensioen aan het schrijven, in het kader van de vzw *Traces de Vie* (°2004).
- ¹⁷ Statuten van de vzw *l'Une et l'Autre*, *Bijlagen van het Belgisch Staatsblad*, 1/6/1978.
- ¹⁸ Privéarchief JVV: aanvraagformulier BTK voor het project 'vrouwendocumentatiecentrum', 1979.
- ¹⁹ Een maatregel die minister van Tewerkstelling Guy Spitaels (PS) in 1977 invoerde om de werkloosheid op te slopen.
- ²⁰ S. Van Rokeghem, "'Voyelles' ...", op. cit., p. 217.
- ²¹ Privéarchief D. Meeùs: brief van JVV aan Marie Denis, [1979-1980].
- ²² S. Van Rokeghem, "'Voyelles' ...", op. cit., p. 216.
- ²³ Idem, p. 217. Er waren ook paginagrote advertenties voor de BBL en de ASLK, Sabena, verschillende automerken en enkele luxeproducten als Carven-parfums en cosmetica van Lancôme.

- ²⁴ Idem. Vanaf nr. 6 was er reclame voor sigaretten en deden advertenties voor enkele onderhoudsproducten en voor margarines voorzichtig hun intrede.
- ²⁵ Interview JVV, 30/11/2010.
- ²⁶ Over Willy Claeys (1904-1990), zie: V. Pouillard, *La publicité en Belgique (1850-1975). Des courtiers aux agences internationales*, Brussel, Koninklijke Academie, 2005, p. 159; necrologie over Willy Claeys, *Le Soir*, 20/2/1990.
- ²⁷ Privéarchief JVV: niet-geïdentificeerd persknipsel. *Pub*, opgericht in 1976, was het eerste vakblad van de reclamewereld.
- ²⁸ *Media Marketing*, nr. 251, 2009 (online www.mm.be).
- ²⁹ C. Jacques et al., *Bronnen voor de geschiedenis van de vrouwenbeweging in België. Vol. I: Répertoire de la presse féminine et féministe en Belgique, 1830-1994*, Brussel, Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid, 1995, p. 218.
- ³⁰ Privéarchief JVV: getypt document "Voyelles: historique".
- ³¹ Interview met Suzanne Van Rokeghem in *Pour*, nr. 276.
- ³² Idem.
- ³³ Interview JVV, 28/10/2010.
- ³⁴ Dochter van de industrieel René Boël en Yvonne Solvay, kleindochter van Marthe Boël die een overtuigd feministe was en tijdens het interbellum voorzitter was van de Belgische en de Internationale Vrouwenraad.
- ³⁵ De familie Le Hodey is een machtige zakenfamilie die beroemd werd met de aanleg van tramlijnen in Rusland. Elisabeth, echtgenote van Philippe Le Hodey, is de oudste dochter van baron Evence Coppée, een rijke bestuurder van verschillende industriële ondernemingen (chemie en elektriciteit).
- ³⁶ Solange Schwennincke was directrice en daarna voorzitter van de prestigieuze lederwarenfabrikant Delvaux; ze kwam aan het hoofd te staan van de Groupe Dujardin (kinderkleding) en leidde immobiëlnmaatschappijen.
- ³⁷ Interview JVV, 18/4/2011.
- ³⁸ Véronique Vercheval gaf haar betrekking bij de stad La Louvière op (ze werkte in het latere Centre de la Gravure), en verzaakte ook aan een functie als fotografe bij het Koninklijk Museum van Mariemont.
- ³⁹ Privéarchief JVV: "En tout état de cause ...", tekst van JVV, ca. 2002.
- ⁴⁰ Editoriaal van S. Van Rokeghem, *Voyelles*, nr. 1, sept. 1979, p. 5.
- ⁴¹ Toespraak afgedrukt in *Journal et Indépendance*, Charleroi, 9/9/1979.
- ⁴² *Voyelles*, nr. 1, sept. 1979, p. 68.
- ⁴³ J. Vercheval, "Les féministes aujourd'hui", *Voyelles*, nr. 3, nov. 1979, p. 62-63.
- ⁴⁴ Privéarchief D. Meeùs: brief van JVV aan Marie Denis, z.d.

- ⁴⁵ Die kwam er in 2006: S. Van Rokeghem, J. Vercheval-Vervoort en J. Aubenas, *Des femmes dans l'histoire en Belgique depuis 1830*, Brussel, Luc Pire, 2006.
- ⁴⁶ Rol en Samenleving, Bibliotheek, documentatiecentrum en archief voor gelijke kansen, feminisme en vrouwenstudies.
- ⁴⁷ Privéarchief JVV: bericht van l'Une et l'Autre vzw, Brussel, 2/11/1981.
- ⁴⁸ De stripwereld bleef erg mannelijk, en vrouwelijke tekenaars hadden het moeilijk om een uitgever te vinden. In Frankrijk verscheen in oktober 1976 *Ah! Nana*, een eerste trimestrieel stripblad "gemaakt door en voor vrouwen", maar dat stopte met verschijnen in september 1978. Zie: V. Talet, "Le magazine *Ah! Nana*: une épopée féministe dans un monde d'hommes", *Clio*, nr. 24, 2006, p. 251-272. In Parijs publiceerde *F-Magazine* de tekeningen van Claire Brétécher.
- ⁴⁹ Privéarchief JVV: getypt document, Charleroi, maart 1979.
- ⁵⁰ *Voyelles*, dec. 1978, nulnummer, p. 3.
- ⁵¹ Privéarchief JVV: "L'Une et l'Autre asbl. Pour la sortie d'une nouvelle revue féminine *Voyelles*", getekend S. Van Rokeghem, M. Denis, J. Vercheval, A.-M. Trekker.
- ⁵² *Voyelles*, nr. 5, jan. 1980, p. 41-45.
- ⁵³ Idem, p. 46-51.
- ⁵⁴ *Voyelles*, nr. 28, maart 1982, p. 57.
- ⁵⁵ *Voyelles*, nr. 4, dec. 1979, p. 24.
- ⁵⁶ Interview JVV, 18/4/2011.
- ⁵⁷ *Voyelles*, nr. 7, maart 1980, p. 44-67.
- ⁵⁸ Privéarchief JVV.
- ⁵⁹ *Voyelles*, nr. 4, dec. 1979.
- ⁶⁰ Jeanne Vercheval was in diezelfde periode actief in een vereniging voor de bescherming van de terrils. Hierop komen we later in dit hoofdstuk terug.
- ⁶¹ J. Vercheval, "39 heures d'usine: des ouvrières parlent", *Voyelles*, nr. 11, sept. 1980, p. 74.
- ⁶² *Voyelles*, nr. 17, maart 1981, p. 21, p. 23. Op Photographie Ouverte komen we later in dit hoofdstuk terug.
- ⁶³ *Voyelles*, nr. 23, okt. 1981, p. 46.
- ⁶⁴ Privéarchief JVV: *Vers l'avenir*, persknipsel, z.d.
- ⁶⁵ *Voyelles*, nr. 23, okt. 1981, p. 46.
- ⁶⁶ Privéarchief JVV.
- ⁶⁷ Privéarchief JVV: rekeningen van *Voyelles*.
- ⁶⁸ Privéarchief JVV: kopie van een brief aan M., 23/3/1982.
- ⁶⁹ Privéarchief JVV. Op de Archives de Wallonie komen we later in dit hoofdstuk terug.
- ⁷⁰ Privéarchief JVV.

- ⁷¹ "Editorial", *Voyelles*, nr. 31, juni-juli. 1982.
- ⁷² Privéarchief D. Meeüs.
- ⁷³ S. Van Rokeghem, "'Voyelles' ...", *op. cit.*, p. 218. Het bestuurscomité bestond in eerste instantie uit Dominique Estenne, Nadine Hirsch, Malou Julin, Suzanne Van Rokeghem en Jeanne Vercheval. De losse medewerkers wisselden door de tijd heen.
- ⁷⁴ S. Van Rokeghem, "'Voyelles' ...", *op. cit.*, p. 219.
- ⁷⁵ Idem.
- ⁷⁶ Privéarchief JVV: niet-gedateerde brief te bespreken op een vergadering van de Raad van Bestuur van de coöperatieve vennootschap *Voyelles*.
- ⁷⁷ Het werd in 1983 verkocht aan de groep Hachette-Filipacchi, die een nieuwe directie opdroeg en als ordewoord instelde: "Le fric, c'est le chic" (Geld is chic) ...
- ⁷⁸ Interview JVV door C. Jacques, 10/8/1993.
- ⁷⁹ Interview JVV door Hugues Danze, *Le Soir*, 20/6/2007.
- ⁸⁰ Idem.
- ⁸¹ Interview JVV, 28/10/2010.
- ⁸² Privéarchief JVV: "En tout état de cause ...", *op. cit.*
- ⁸³ *Terrils*, Brussel, Vie Ouvrière, 1978, p. 208.
- ⁸⁴ Interview met JVV door Françoise Raes, *La Libre Belgique*, 19/8/2005.
- ⁸⁵ Privéarchief JVV: "En tout état de cause...", *op. cit.*
- ⁸⁶ De oplage van 4.000 exemplaren was in enkele maanden uitverkocht.
- ⁸⁷ *L'héritage des gueules noires, de l'histoire au patrimoine industriel*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1994.
- ⁸⁸ *Voyelles* had zelf de oudere dossiers bewaard die begin jaren 1970 waren gemaakt voor *Het rode boekje van de vrouw(en)* (1972).
- ⁸⁹ Privéarchief JVV: "En tout état de cause ...", *op. cit.*
- ⁹⁰ Van dan af verscheen er een driemaandelijks infoblad (*Le Soir*, 23/12/1988).
- ⁹¹ Privéarchief JVV: vergadering van 10/2/1983.
- ⁹² *Les sidérurgistes*, Charleroi, Archives de Wallonie, heruitg. 1989, p. 5.
- ⁹³ *Les sidérurgistes*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1ste ed. 1984: "Introduction" door Georges Vercheval, p. 3.
- ⁹⁴ *Bois du Cazier, Marcinelle, 1956*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1993; *L'héritage des gueules noires ... op. cit.*
- ⁹⁵ *L'héritage des gueules noires ... op. cit.*, p. 6.
- ⁹⁶ Idem, p. 120; *Pays de Charleroi, mémoire photographique, 1950-2000*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1998, p. 137.
- ⁹⁷ *Italiens de Wallonie*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1996.

⁹⁸ *Le Soir*, 8/8/1996.

⁹⁹ Onder andere: *Agriculture ou l'histoire photographiée des gens de la terre*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1987; *La révolution alimentaire à l'aube du marché européen*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1991.

¹⁰⁰ J. Vervoort-Vercheval, "Introduction", *La révolution alimentaire ... op. cit.*, p. 3.

¹⁰¹ Privéarchief JVV: "En tout état de cause ...", op. cit.

¹⁰² J. Vervoort-Vercheval, "Introduction", *Pays de Charleroi ... op. cit.*, p. 5. De Knights of Labor – Chevaliers du Travail was een pré-syndicale organisatie, opgericht in 1869 in de Verenigde Staten.

¹⁰³ Julie Pirotte (1907-2000) was joodse van Poolse origine, die met de hulp van het Rode Kruis naar Brussel was gevlucht. In 1935 trouwde ze met een militante arbeider. Tijdens de Tweede Wereldoorlog vluchtte ze naar Marseille, waar ze aansloot bij het verzet en in 1944 opmerkelijke en vaak unieke getuigenissen van de bevrijding van Zuid-Frankrijk op de gevoelige plaat vastlegde. Zie: F. Thébaud, Bespreking in *Clio*, nr. 5, 1997, p. 256-257.

¹⁰⁴ *Les sidérurgistes* (1984): Anne-Marie Lizin (p. 26), lors de grèves (p. 62), dans les services sociaux de l'entreprise (p. 63).

¹⁰⁵ G. Vercheval, "La photo, art actuel et document de l'Histoire", okt. 1987 (online op de website wallonie-en-ligne-net).

¹⁰⁶ Interview G. Vercheval door J.-M. Wynants, *Le Soir*, 31/5/2008.

¹⁰⁷ Interview G. Vercheval, *Le Soir*, 3/12/2001.

¹⁰⁸ Privéarchief D. Meeùs: brief van JVV aan M. Denis, 17/11/1983.

¹⁰⁹ Interview JVV, 18/4/2011.

¹¹⁰ Jean-Pol Demacq was lid geweest van Photographie Ouverte.

¹¹¹ Interview G. Vercheval door J.-M. Wynants, *Le Soir*, 31/5/2008.

¹¹² Privéarchief JVV: "En tout état de cause ...", op. cit.

¹¹³ *Pays de Charleroi ... op. cit.*, p. 191.

¹¹⁴ Privéarchief D. Meeùs: brief van JVV aan M. Denis, 2/9/1982.

¹¹⁵ Privéarchief D. Meeùs: brief van JVV aan M. Denis, 17/11/1983.

¹¹⁶ Interview JVV, 18/4/2011.

¹¹⁷ Idem.

¹¹⁸ Toespraak overgenomen in *Le Soir*, 20/6/2007, p. 4.

BESLUIT

Illustratie 60. Jeanne Vercheval tijdens de opening van een tentoonstelling over vrouwelijke fotografen in het Musée de la Photographie van Charleroi.

Het werk dat we deden, was noodzakelijk in de periode waarin we het deden.
 Het was een normale, bijna ordinaire stroming ...
 De geschiedenis had ons een weg getoond en we zijn die ingeslagen.”¹

Haar hele leven lang heeft Jeanne Vercheval geprotesteerd. Tussen het moment waarop ze, op 14-jarige leeftijd, de school verliet en dat waarop ze op haar 67ste de prijs Bologne-Lemaire in ontvangst nam, ligt meer dan een halve eeuw van actievoeren. Een halve eeuw waarin ze het stereotiepe beeld ontcrachtte van de androgyne, barse militante zonder gezin, met wie antifeministen vaak de spot dreven.

Ze huwde jong, was een jonge moeder en grootmoeder, en is nu een jonge overgrootmoeder. Haar professionele parcours daarentegen was veeleer chaotisch. Haar opeenvolgende ‘jobs’ boden vooral een antwoord op de materiële noden van het moment. Dit boek volgde niet al haar professionele omwegen, behalve om te tonen dat sommige ervan Jeanne toegang gaven tot fabrieken en haar in contact brachten met andere arbeidsters. En om te tonen hoe haar parcours de solidariteit weerspiegelt tussen Jeanne en haar man, en de weinig traditionele manier waarop het koppel in zijn levensonderhoud voorzag. Dit levensverhaal zou een veel moeizamer verloop hebben gekend indien het niet hun gezamenlijk project was geweest. Er zijn weinig boeken die het intieme leven van militanten beschrijven; hun dagelijkse bestaan wordt ondergeschikt beschouwd aan de grote zaken die ze verdedigen. Deze tekst licht af en toe een tip van de sluier op, al zou het interessant en nuttig zijn om dieper in te gaan op hun taakverdeling en de manier waarop ze wederzijds de risico’s van hun militantisme opnamen.

Jeanne heeft nooit verzaakt aan haar militante verzuchtingen. Ze was doordrongen van een revolte die eerst persoonlijk was en daarna collectief werd, en die haar deed aansluiten bij de grote protestbewegingen van de naoorlogse periode: het communisme en de talrijke afscheuringen daarbinnen, het pacifisme, het tweedegolffeminisme in zijn verschillende gedaantes, de sociale bewegingen in een streek die hard werd getroffen door de economische teloorgang.

Tijdens de eerste jaren van haar strijd beschouwde ze de vrouwenzaak als ondergeschikt aan de sociale kwestie. Toen ze bijvoorbeeld in 1966 de beroemde staking van de arbeidsters van FN Herstal steunde, zag ze daarin een *sociale* beweging, los van de sekse van de stakers. Ze steunde een strijd – een *normale* strijd – van arbeidsters tegen het patronaat. De specifieke problemen van vrouwen leerde ze later kennen via het drama van een verkeerd gelopen clandestiene abortus. Die ervaring overtuigde haar ervan dat vrouwen te maken kregen met specifieke discriminaties, en daaruit ontstond haar engagement in het tweedegolffeminisme. Ze engageerde zich met vuur en vastberadenheid en zonder zich te bekommeren om ‘wat de mensen zouden zeggen’. Haar motivatie werd gevoed door momenten van geestdrift, door sterke emoties, door empathie met de zaak waarvoor ze streed. De actiemiddelen van de tweede golf waren haar op het lijf geschreven: provocatie, spot, ludiek en lawaaiig opeisen van de publieke ruimte. De beweging had de allure van een vrolijke revolutie en brak zo met het reformisme dat eigen was aan het vroegere feminisme en de grote vrouwenorganisaties. Dat was wat haar aansprak.

Het verdedigen van het recht op werk van vrouwen, van hun lichamelijke integriteit en van hun ontplooiing maakte de kern uit van haar actie. Marie Mineur stelde, net als Dolle Mina, waaruit ze was ontstaan, dat een samenleving die geen gelijkheid van vrouwen en mannen kende, niet democratisch was. Het was de samenleving die moest worden veranderd. Die visie sloot perfect aan bij de politieke gevoeligheid van Jeanne. Wie veertig jaar na datum het *Rode boekje van de vrouw(en)* leest, waarin zij een grote hand had, merkt niet alleen dat het nog steeds fris en spontaan overkomt, maar ook dat het nog steeds bestaansreden heeft. De eisen die erin worden opgesomd, zijn slechts deels gerealiseerd. Geboortebeperving en het (relatieve) recht op abortus, het recht op werk, de verdeling van huishoudelijke taken en loongelijkheid blijven actuele thema's, zelfs al doorbraken de feministes van de tweede golf heel wat taboes en hielpen ze de zaken vooruit. Jeanne verloor evenwel nooit de sociale dimensie uit het oog; ze zag het als een uitdaging om een

feministische dynamiek in te brengen in sociale kwesties. Wat ze vandaag omschrijft als het "revolutionaire romantisme van Marie Mineur" omvatte zowel de eis van sociale gelijkheid als die van gendergelijkheid. Haar latere inspanningen om de herinnering aan een industrieel verleden levend te houden, waarin vrouwen evenzeer een plaats hadden als mannen, past in dat dubbele kader.

Oppervlakkig bekeken lijkt het parcours van Jeanne vol onderbrekingen te zitten: van een politiek naar een feministisch engagement, en uiteindelijk de verdediging en het documenteren van een streek in verval. Maar er zit wel degelijk een lijn in het parcours: de verschillende activiteiten versterkten elkaar en door de opeenvolgende ervaringen heen loopt als rode draad de strijd tegen onrechtvaardigheid, de wil om te getuigen voor de toekomst. Al was ze enigszins verbitterd over haar vroege politieke engagement, het vormde haar militantisme, liet haar kennismaken met straatacties, bezorgde haar een kader voor de analyse van machtsverhoudingen en bracht haar de basisbeginselen van propaganda bij.

Die capaciteiten zou ze versterken tijdens de fase van het tweedegolffeminisme. Jeanne kwam toen in contact met nieuwe sociale milieus, milieus die soms erg ver van het hare stonden maar waar ze duurzame vriendschappen sloot. Haar vriendschap met Marie Denis is hiervan een opvallend voorbeeld; de bewondering die ze koesterde voor Marthe Van de Meulebroeke een ander. Jeanne Vercheval wil niet als een theoretica worden gezien ("*ik ben geen theoretica van het feminisme, gewoon een activiste*", zegt ze¹), maar de discussies bij de *Cahiers du GRIF* en het lezen van basisteksten van de tweede golf hebben haar denken gevoed. Ze stond voor een feminisme met een overtuiging, maar dat zich hoedde voor theoretische beschouwingen die te ver afstonden van het concrete. Haar feminisme was pragmatisch (en vaak zwaar en veeleisend, wat ze wel eens 'sociaal assistentschap' noemde).

Door haar verschillende projecten heen verbreedde Jeanne Vercheval haar contacten in sterke mate: er was de politieke, medische, artistieke, feministische wereld, ten tijde van het avontuur met *Voyelles* zelfs de zakenwereld ... In haar activisme, dat via die contacten steeds meer werd gestructureerd, bleef het feminisme altijd aanwezig. Vandaag komt dat vooral tot uiting in het schrijven. Stilzitten lukt haar niet, en dus werkt Jeanne Vercheval aan een biografie van Cécile Douard (1866-1941). Deze vrouwelijke schilder, een boeiende en sterke persoonlijkheid, beeldde kolendraagsters en arbeidsters af terwijl ze aan het werk waren.

Toen ze in 1899 na een ongeval blind werd, liet ze zich niet ontmoedigen, maar legde ze zich toe op muziek, beeldhouwkunst en schrijven. Van 1926 tot 1937 was ze voorzitter van de Brailleliga. Haar leven bevat alles om Jeannes aandacht vast te houden: het sociaal realisme van haar schilderijen, haar gehechtheid aan Hene-gouwen (ze was van Franse afkomst), doeken die stuk voor stuk getuigen van het werk van vrouwen in de mijnen.

Tijdens de interviews doken er vragen en twijfels op, zowel over het verleden als over het heden, maar Jeanne blijft nog steeds even gepassioneerd door wat vrouwen doen. Vanuit haar bekommernis om hun positie, kan ze een zekere ongerustheid over de actuele situatie niet verbergen. Al is de situatie van vrouwen er in veel landen erg op vooruit gegaan en werd er al een lange weg afgelegd, toch is nog nergens gelijkheid bereikt. In andere landen gaat hun situatie er zelfs angstwekkend op achteruit. *“Er is nog altijd schrik om te zeggen ‘ik ben feministe’. Het is ongelooflijk! ... Het is nodig dat de weg die wij insloegen verder wordt gevolgd ... Ik ben momenteel erg boos, het is een boosheid van elke dag ... We leven in een ambitieuze samenleving ... Waar is de avant-garde? Soms hebben we de indruk dat het feminisme een strijd is van de rijken. Maar kijk hoe de vrouwen actievoeren in de arme landen! Het is belangrijk.”*² Jeanne hoopt dus dat de strijd wordt verdergezet ...

¹ Interview van JVV door Hugues Danze, *Le Soir*, 20/6/2007.

² Interview JVV, 18/4/2011.

BIBLIOGRAFIE

I. Archieven

Inventarissen

- Carhop, *Archives du Service syndical féminin de la CSC: papiers Miette Pirard (1967-1982)*. Inventaris nr. 30a, Brussel, Carhop, 1998.
- DE CONINCK, R., *Stortingslijst van het archief van Chantal De Smet (1916-1952, 1962-1995)*, nr. 108, Gent, Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, 1998.
- HEMMERIJCKX, R., *Stortingslijst 156. Marthe Van de Meulebroeke*, Gent, Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis, 1993.

Archieven

- Privéarchief Jeanne Vervoort-Vercheval.
- Privéarchief Dominique Meeùs: briefwisseling van Jeanne Vercheval met Marie Denis.
- Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis: archieven van Emilienne Brunfaut, Chantal De Smet, Marthe Van de Meulebroeke.
- Carcob - Archief van de Kommunistische Partij: archief van de Brusselse federatie van de Kommunistische Partij, archief Rochette.
- Carhop: archief Miette Pirard, archief Jeanne Vervoort-Vercheval.
- Archiefcentrum voor Vrouwengeschiedenis (AVG-Carhif): biografische dossiers / archieven Lydia Deveen, De Vreught-Ley, Johanna Guilliams, Luce Hautier, Régine Karlin-Orfinger, Hedwige Peemans-Poullet, Luciane Tourtier, Ghislaine Verlaeckt, Josine Vermoesen, Belgische Groepering Open Deur, Women's Organisation for Equality.

II. Interviews

- Interview met Marlise Ernst-Henrion door Catherine Jacques, 6/3/1993 (AVG-Carhif).
- Interview met Jeanne Vercheval door Catherine Jacques, 10/8/1993 (AVG-Carhif).
- Interview met Christiane Rigomont door Catherine Jacques, 14/9/1993 (AVG-Carhif).
- Interview met Suzanne Van Rokeghem door Catherine Jacques, 14/9/1993 (AVG-Carhif).
- Interview met Jeanne Vercheval en Chantal De Smet door Claudine Marissal, Brussel, 9/9/2010 (AVG-Carhif).
- Interview met Jeanne Vercheval door Claudine Marissal, La Louvière, 28/10/2010 (AVG-Carhif).
- Interview met Jeanne Vercheval door Eliane Gubin en Claudine Marissal, La Louvière, 18/4/2011 (AVG-Carhif).
- Tussenkomsst van Jeanne Vercheval tijdens de studieweek van Vie Féminine, "L'art de militer", plenaire sessie, 3/7/2010.

III. Gedrukte bronnen

- *Action pour la paix et l'indépendance des peuples. Mensuel*, Brussel, 1965-1967.
- *Bécassines en lutte*, Brussel, 1976-1977.
- *Bulletin du Conseil national des femmes belges*, Brussel, 1970-1976.
- *Cahiers du GRIF*, Brussel, 1973-1978; 1983-1987.
- "Ce que nous, les femmes, nous pensons", *Cahier des féministes*, nr. 1, La Louvière, april 1973.
- *La condition féminine*, themanummer van de *Cahiers du Libre Examen*, Brussel, mei 1972.
- DENIS, M., *Dis, Marie, c'était comment, rue du Méridien, 79?*, Brussel, Voyelles, 1980.
- *Et ta sœur?*, Brussel, 1973-1974.
- *De Grote Kuis*, Gent, 1973-1980.
- *Je lichaam, je leven. Het lijf-boek voor vrouwen door het vrouwengezondheidscollectief uit Boston en bewerkt door Anja Meulenbelt*, Amsterdam, Bert Bakker, 1977. [In het Frans: *Notre corps, nous-mêmes, écrit par des femmes pour des femmes*, Parijs, Albin Michel, 1977.]

- 'Marie Mineur': *Mouvement de libération de la femme*. 1ère année, La Louvière, [1971].
- *Naissance de la femme*, themanummer van *La Revue nouvelle*, 30de jg., vol. 59, nr. 1, jan. 1974.
- *Het rode boekje van de vrouw(en)*, Brugge, Sonnevile Press, 1972. [In het Frans: *Le petit livre rouge des femmes*, Brussel, Vie Ouvrière, 1972.]
- VERCHEVAL, J. en R. HARVENGT, *Livre blanc sur le chômage des femmes*, s.l., Marie Mineur, 1977.
- VERCHEVAL, J., "Actions féministes en milieu ouvrier" in: Fl. Degavre (red.), *Diversité des féminismes*, Brussel, Université des Femmes, 2008, p. 35-44.
- *La Voix du peuple: hebdomadaire des communistes de Belgique*, Brussel, 1964-1965.
- *Voyelles*, Brussel, 1978-1982.

IV. Publicaties over het sociale en industriële patrimonium van Wallonië (coörd. Jeanne Vervoort-Vercheval)

- *Terrils*, Brussel, Vie Ouvrière, 1978.
- *Verreries en Wallonie: photographies d'hier et d'aujourd'hui*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1983 (2de uitg. in 1984).
- *Les sidérurgistes*, Charleroi, Photographie Ouverte / Archives de Wallonie, 1984 (2de uitg. in 1989).
- *Le Roton, dernier charbonnage de Wallonie, 1985*, Charleroi, Photographie Ouverte / Archives de Wallonie, 1985.
- *Jeanloup Sieff 'Borinage' 1959*, Charleroi, Musée de la Photographie / Archives de Wallonie, 1986.
- *Emile Chavepeyer, 1893-1959*, Charleroi, Musée de la Photographie / Archives de Wallonie, 1987.
- *Agriculture ou l'histoire photographiée des gens de la terre*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1987 (2de uitg. in 1988).
- *Bois du Cazier, Marcinelle, 1956*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1987 (meerdere heruitgaven).
- *Emilienne Brunfaut. Entretien avec A.-M. Lizin*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1987.
- *Gilles et marcheurs*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1988.

- *La révolution alimentaire à l'aube du marché européen*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1991.
- *L'héritage des gueules noires, de l'histoire au patrimoine industriel*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1994.
- *Julia Pirotte: une photographe dans la Résistance*, Charleroi, Archives du Musée de la Photographie, 1994.
- *Italiens de Wallonie*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1996 (i.s.m. Archives de la Ville de Charleroi).
- *Dérision et raison: catalogue de l'exposition réalisée à l'occasion du 10e anniversaire du Musée de la photographie à Charleroi*, Charleroi, Musée de la Photographie, 1997.
- *Travailleurs de la santé*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1998.
- *Pays de Charleroi, mémoire photographique, t. 1*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1998.
- *Pays de Charleroi, mémoire photographique, 1950-2000*, Charleroi, Archives de Wallonie, 1999.
- *Les photographies de Simenon*, Charleroi, Musée de la Photographie, 1999.
- *Vol au-dessus de la Wallonie, Marilyn Bridges*, Charleroi, Musée de la Photographie / Renaissance du Livre, 1999.

V. Bibliografische verkenning

Selectie van enkele publicaties met betrekking tot het tweedegolffeminisme in België en de verschillende thema's die in dit boek aan bod komen.

- 1960-1965. *Petites fleurs rouges de la grande grève: contributions à l'histoire du PCB*, themanummer van de *Cahiers marxistes*, Brussel, nr. 222, juni-juli 2002.
- *Avortement et contraception*, Brussel, ULB, 1972.
- *L'avortement*, speciaal nummer van *La Revue nouvelle*, Brussel, 29ste jg., vol. 58, 1, jan. 1973.
- ADANT, J., *Le Baron rouge. Antoine Allard: de Stop War à Oxfam*, Charleroi, Couleur Livres, 2009.
- *Les associations féminines en Belgique*, themanummer van de *Courrier hebdomadaire du CRISP*, Brussel, nr. 621-622, 16 nov. 1973.

- AUBENAS-BASTIE, J., "68-78: dix ans de féminisme en Belgique" in: M.A. Macciochi, *Les femmes et leurs maîtres*, Parijs, Chr. Bourgeois, 1978, p. 309-330.
- BRAU, J., "Au cœur du féminisme des années 1970: le Groupe de recherche et d'information féministes (GRIF), 1972-1978", *Sextant*, Brussel, nr. 23-24, 2007, p. 227-252.
- CELIS, K., *Abortus in België 1880-1940*, Onuitgeg. lic.verh., Geschiedenis, KULeuven, 1994.
- CELIS, K., "Wij waren de eersten. IJveren voor de liberalisering van voorbehoedsmiddelen en abortus 1945-1980" in: D. De Weerdts (red.), *De dochter van Marianne. 75 jaar SVV*, Gent, Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis/Hadewijch, 1997, p. 268-283.
- COENEN, M.-Th., *La grève des femmes de la FN en 1966: une première en Europe*, Brussel, POL-HIS, 1991.
- COENEN, M.-Th. (dir.), *Corps de femmes: sexualité et contrôle social*, Brussel, De Boeck Université, 2002.
- COENEN, M.-Th., "Et si on se passait des patrons? Des grèves aux luttes autogestionnaires en Belgique (1966-1985)", *Sens public*, nr. 5, 2009.
- COLLIN, Fr., "Un autre rapport au langage: note sur l'expérience des *Cahiers du GRIF*" in: M.A. Macciochi, *Les femmes et leurs maîtres*, Parijs, Chr. Bourgeois, 1978, p. 331-344.
- COLLIN, F. en V. DE GRAEF, "Néoféminisme" in: L. Courtois, F. Rosart en J. Pirotte (red.), *Femmes des années 80: un siècle de condition féminine en Belgique, 1889-1989*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1989, p. 203-204.
- *Dames werden feministen: PAG*, Markante vrouwen, nr. 4, Brussel, RoSa, 2004.
- DEGEE, J.-L., *L'évolution des luttes ouvrières en Belgique*, Luik, Fondation André Renard, 1980.
- DE KEYZER, D., *De schaamte en de schrik, goesting en genot. Vier generaties vrouwen vertellen*, Leuven, Van Halewyck, 2004.
- DE KEYZER, D., *De engeltjesmaaksters. Abortus toen hiet niet mocht*, Leuven, Van Halewyck, 2009.
- DENIS, M. en S. VAN ROKEGHEM, *Le féminisme est dans la rue (Belgique, 1970-1975)*, Brussel, POL-HIS, 1992.
- DE SMET, Ch., "Roos Proesmans, Prima (Dolle) Mina (1943-2002)", *Brood en Rozen*, Gent, 2002, 4, p. 37-41.
- DE SMIT, K., *Hoe dol was Dolle Mina? Een geschiedenis van de Dolle Mina's in Vlaanderen*, UGent, Rapporten van het Centrum voor Genderstudies, nr. 4, 2006.

- DESOLRE, G. en Ch. JONCKHEERE o.l.v. R. GUBBELS, *Instruments pour l'élaboration d'indicateurs sociaux sur l'égalité de traitement des hommes et des femmes dans l'Emploi: étude statistique entreprise à la demande du ministre de l'Emploi et du Travail. Secrétariat de la Commission du Travail des Femmes, CERSE, [1978].*
- DE WAELE, J.-M., "Un cas de peur du rouge chez les rouges? Les réactions dans le parti communiste de Belgique face à la scission grippiste" in: P. Delwit en J. Gotovitch (red.), *La peur du rouge*, Brussel, ULB, 1996, p. 137-145.
- DHONDT, J., "Les femmes et la première internationale en Belgique", *Mélanges offerts à Guillaume Jacquemijns*, Brussel, ULB, 1968, p. 239-250.
- DREYFUS-ARMAND, G., R. FRANK, M.-Fr. LEVY en M. ZANCARINI-FOURNEL (dir.), *Les années 68: le temps de la contestation*, Brussel, Complexe, 2000.
- FLAMANT, Fr., *A tire d'elles: itinéraires de féministes radicales des années 1970*, Rennes, PUR, 2007.
- GUBIN, E., C. JACQUES, V. PIETTE en J. PUISSANT, *Dictionnaire des femmes belges, XIXe-XXe s.*, Brussel, Racine, 2006.
- GUBIN, E., C. JACQUES, F. ROCHEFORT, B. STUDER, F. THEBAUD en M. ZANCARINI-FOURNEL, *Le Siècle des féminismes*, Parijs, L'Atelier, 2004.
- GUBIN, E. en L. VAN MOLLE (red.), *Vrouw en politiek in België*, Brussel, Lanoo, 1998.
- HELLEMANS, S. en M. HOOGHE (red.), *Van 'mei 68' tot 'Hand in Hand': nieuwe sociale bewegingen in België, 1965-1995*, Leuven, Garant, 1995.
- HEMMERIJCKX, R., "Mai 68 et le monde ouvrier en Belgique" in: A. Morelli en J. Gotovitch (red.), *Contester dans un pays prospère: l'extrême-gauche en Belgique et au Canada*, Brussel, Peter Lang, 2007, p. 138-142.
- HUART, Fr. en S. PEREIRA, *Rassemblement des femmes pour la paix: un mouvement, une histoire, des engagements*, Brussel, Université des Femmes, 2009.
- IVG: *20 ans après, Chronique féministe*, Brussel, nr. 105, jan.-juni 2010.
- JACQUES, C., *Le féminisme en Belgique de la fin du 19e siècle aux années 1970*, themanumer van *Courrier hebdomadaire du CRISP*, nr. 2012/2013, 2009.
- JACQUES, C., "Emilienne Brunfaut (1908-1986): du syndicalisme au féminisme?", *Sens public, Revue internationale – International Web Journal*, mei 2009.
- JACQUES, C., "Les féministes belges et la sexualité: un combat moral" in: R. Beauthier, V. Piette en B. Truffin, *La modernisation de la sexualité, 19e-20e siècles*, Brussel, ULB, 2010, p. 99-111.

- JULEMONT, G., *Femmes prévoyantes socialistes. Des combats d'hier aux enjeux de demain*, Brussel, FPS, 2008.
- KNIEBIEHLER, Y., *La sexualité et l'histoire*, Parijs, Odile Jacob, 2002.
- McLAREN, A., *Histoire de la contraception*, Parijs, Noësis, 1996.
- MARQUES-PEREIRA, B., *L'avortement en Belgique: de la clandestinité au débat politique*, Brussel, ULB, 1989.
- MICHEL-WOLFROMM, H., *Cette chose-là. Les conflits sexuels de la femme française*, Parijs, Grasset, 1970.
- NEUVILLE, J. en J. YERNA, *Le choc de l'hiver 60-61. Les grèves contre la loi unique*, Brussel, POL-HIS, 1990.
- NEVEN, M. en M. ORIS, *Bibliographie. Histoire de la population, de la famille, de la santé*, Brussel, FUSL, Cahiers d'histoire moderne et contemporaine, nr. 5, 1995.
- PEEMANS-POULLET, H. en M. PIRARD, "La participation à la vie syndicale: tendances actuelles" in: *Femmes et structures sociales, Recherches sociologiques*, Leuven, 1976, 7/1, maart, p. 23-36.
- PEEMANS-POULLET, H., "Vingt ans de féminisme: le renouveau du féminisme en Belgique", *Cahiers des sciences familiales et sexologiques*, Leuven, nr. 16, okt. 1992, p. 163-175.
- PEREIRA, S., "Entretien avec Chantal De Smet", *Chronique féministe*, Brussel, nr. 105, jan.-juni 2010, p. 36-38.
- PICQ, Fr., *Libération des femmes: les années mouvement*, Parijs, Seuil, 1993.
- *Le PCB et la scission 'grippiste' de 1963*, Documents présentés et annotés par M. (E.) RIKIR, Brussel, Carcob, 2002.
- SOHN, A.-M., "Le corps sexué" in: A. Corbin, J.-J. Courtine en G. Vigarello (red.), *Histoire du corps*, vol. 3, Parijs, Seuil, 2005, p. 93-127.
- THEBAUD, Fr. en G. DERMENJIAN, *Quand les femmes témoignent: histoire orale, histoire des femmes, mémoire des femmes*, Parijs, Publisud, 2009.
- THIRY, M., *Violences conjugales: évolutions d'une lutte*, Brussel, Labor, 2004.
- van de LOO, V., *De vrouw beslist: de tweede feministische golf in Nederland*, Amsterdam, Inmerc-IIAV, 2005.
- VANDENBROEKE, Ch., *Vrijen en trouwen: van de middeleeuwen tot heden. Seks, liefde en huwelijk in historisch perspectief*, Brussel/Amsterdam, Elsevier, 1986.
- VAN LIERDE, J., "Les mouvements de la paix en Belgique", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, Brussel, nr. 240, april 1964.
- VAN LOON, H., *De impact van het Vrouwen Overleg Komitee (VOK) op het Vlaamse feminisme: een monografie van een overlegorgaan van de nieuwe vrouwenbeweging (1972-1992)*, Onuitgeg. lic.verh., Geschiedenis, VUB, 2004.

- VAN MECHELEN, R., *Uit eigen beweging: balans van de vrouwenbeweging in Vlaanderen, 1970-1980*, Leuven, Kritak, 1979.
- VAN MECHELEN, R., *De meerderheid, een minderheid. De vrouwenbeweging in Vlaanderen: feiten, herinneringen en bedenkingen omtrent de tweede golf*, Leuven, Van Halewyck, 1996.
- VAN MOLLE, L., "De nieuwe vrouwenbeweging in Vlaanderen: een andere lezing", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis / Revue Belge d'Histoire Contemporaine*, Gent, vol. 34, fasc. 3, 2004, p. 359-397.
- VAN ROKEGHEM, S., "'Voyelles': née de père inconnu et de mères multiples" in: L. Courtois, F. Rosart en J. Pirotte (red.), *Femmes des années 80: un siècle de condition féminine en Belgique, 1889-1989*, Brussel, Gemeentekrediet van België, 1989, p. 215-219.
- VAN ROKEGHEM, S., J. VERCHEVAL-VERVOORT en J. AUBENAS, *Des femmes dans l'histoire en Belgique depuis 1830*, Brussel, Luc Pire, 2006.
- VERBEKEN, P., *Arm Wallonië (een reis door het beloofde land)*, Antwerpen/ Amsterdam Meulenhoff/Manteau, 2007.
- VERTOMMEN, S., "Hoe de KPB het feminisme links liet liggen: de emancipatiegraad van de vrouw in de Kommunistische Partij van België, 1921-1991", *Brood & Rozen*, Gent, nr. 3, 2008, p. 27-47.

ICONOGRAFIE

- Cover © Georges Vercheval
- Illustratie 1. Coll. J. Vercheval
- Illustratie 2. Coll. J. Vercheval
- Illustratie 3. Coll. J. Vercheval
- Illustratie 4. Coll. J. Vercheval
- Illustratie 5. © Georges Vercheval
- Illustratie 6. Coll. J. Vercheval
- Illustratie 7. © Bernard Gilles
- Illustratie 8. © Georges Vercheval
- Illustratie 9. © Georges Vercheval
- Illustratie 10 en achterflap. © Georges Vercheval
- Illustratie 11. Coll. AVG-Carhif
- Illustratie 12. © Jean Guyaux
- Illustratie 13. Coll. J. Vercheval
- Illustratie 14. Coll. Amsab-Instituut voor Sociale Geschiedenis
- Illustratie 15. © Georges Vercheval
- Illustratie 16. © Rose-Marie François (www.rosemariefrancois.eu)
- Illustratie 17. Coll. AVG-Carhif
- Illustratie 18. Coll. AVG-Carhif
- Illustratie 19. © Georges Vercheval
- Illustratie 20. Coll. IHOES
- Illustratie 21. © Georges Vercheval
- Illustratie 22. © Georges Vercheval
- Illustratie 23. Coll. AVG-Carhif
- Illustratie 24. © Rose-Marie François (www.rosemariefrancois.eu)
- Illustratie 25. © Jean Guyaux
- Illustratie 26. Coll. Françoise Collin
- Illustratie 27. Coll. AVG-Carhif
- Illustratie 28. Coll. AVG-Carhif
- Illustratie 29. Coll. AVG-Carhif
- Illustratie 30. Coll. AVG-Carhif
- Illustratie 31. Coll. AVG-Carhif
- Illustratie 32. © Georges Vercheval; Coll. IHOES
- Illustratie 33. Coll. IHOES

Illustratie 34. © Georges Vercheval; Coll. IHOES
Illustratie 35. Coll. Mouvements des femmes 29 rue Blanche
Illustratie 36. Coll. AVG-Carhif
Illustratie 37. © Véronique Vercheval
Illustratie 38. © Véronique Vercheval
Illustratie 39. Coll. J. Vercheval
Illustratie 40. © Véronique Vercheval
Illustratie 41. © Véronique Vercheval
Illustratie 42. © Véronique Vercheval
Illustratie 43. Coll. AVG-Carhif
Illustratie 44. © Véronique Vercheval
Illustratie 45. Coll. AVG-Carhif
Illustratie 46. Coll. AVG-Carhif
Illustratie 47. Coll. Mouvements des femmes 29 rue Blanche
Illustratie 48. © Véronique Vercheval
Illustratie 49. © Véronique Vercheval
Illustratie 50. © Georges Vercheval
Illustratie 51. © Véronique Vercheval
Illustratie 52. © Paul Vercheval
Illustratie 53. © Véronique Vercheval
Illustratie 54. © Véronique Vercheval
Illustratie 55. © Véronique Vercheval
Illustratie 56. © Véronique Vercheval
Illustratie 57. © Véronique Vercheval
Illustratie 58. © Rosy Verheirstraeten
Illustratie 59. © Véronique Vercheval
Illustratie 60. © Charles Henneghien

De uitgever heeft ernaar gestreefd de wettelijke voorschriften inzake het copyright toe te passen en is daar in de meeste gevallen ook in geslaagd. Wie desondanks meent rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht zich tot de uitgever te wenden.

Jeanne Vercheval

Sociaal en feministisch engagement

In het begin van de jaren 1970 wordt een nieuw feminisme het onderwerp van gesprek in België, net zoals in andere westerse landen. Vrouwen contesteren vrolijk en luidruchtig de genderongelijkheid, en dromen van een maatschappij die is gebaseerd op gelijkheid van vrouwen en mannen. Ze schrijven, verenigen zich, manifesteren en organiseren acties die de aandacht van de pers en het grote publiek vestigen op de ongelijkheden.

Jeanne Vercheval is één van hen. Na een actief engagement in communistische en pacifistische organisaties, stort ze zich in de feministische actie. Ze is de gangmaker van Marie Mineur in Wallonië, schrijft mee aan *Het rode boekje van de vrouw(en)*, neemt deel aan de organisatie van de eerste vrouwendag die duizenden vrouwen verzamelt in Brussel en strijdt voor de legalisering van abortus. Dagelijks geconfronteerd met de crisis en met de sluiting van bedrijven, verdedigt ze met vuur de rechten van vrouwelijke werknemers en werklozen. Aan het einde van de jaren 1970 neemt haar militantisme een andere vorm aan: ze werkt actief mee aan *Voyelles*, een vrouwen-/feministisch tijdschrift dat haar in contact brengt met een andere vorm van journalistiek, en slaat samen met haar echtgenoot de weg in van de culturele actie met de oprichting van de Archives de Wallonie en het fotografiemuseum van Charleroi.

Aan de hand van Jeanne Verchevals militante acties, gaat dit boek in op het feminisme van de jaren 1970 en op feministische eisen die, veertig jaar later, nog even actueel zijn.

